דת או DATA: מדיניות הרבנות בהליכי בירור יהדות

מאת

אלעד קפלן*

החל משנות התשעים של המאה העשרים התרחשו בד בבד שני תהליכים חשובים שעיצבו מחדש את העיסוק בשאלה "מיהו יהודי": התהליך הראשון הוא גל העלייה הגדול לישראל ממדינות ברית המועצות. בעקבות עלייה זו גבר בממסד הדתי החשש כי ייתכן שיש אזרחי ישראל המציגים את עצמם כיהודים אף על פי שהם אינם כאלו על פי כללי ההלכה הרבנית. קיימת כתיבה בסוגיות שונות שנוגעות לשאלת "מיהו יהודי", אך היבטים חברתיים ומשפטיים של הליכי בירור יהדות טרם נחקרו לעומק; התהליך השני הוא התפתחות דרמטית באמצעי טכנולוגיית מידע. בשנים האחרונות מתרחבים השיח והמחקר בדבר שימוש בטכנולוגיות מידע וראיות פורנזיות, כגון בחינת מסמכים ובדיקת רקמות, בהקשרים משפטיים שונים. כאשר נעשה שימוש באמצעים אלו במסגרת הממסד הדתי, עולות שאלות אפיסטמולוגיות ושאלות משפטיות בנוגע לבירור האמת תוך כדי יצירת מפגש בין בירור דתי-מסורתי לבין בירור מדעי-טכנולוגי. שאלות אלו נוגעות ליחס שבין "דת" ל"Data" ולמקומם של מדע ומידע בשאלות של בירור זהות ושייכות. המאמר עוסק במפגש בין תהליכים אלו ובהשפעתם על בירור יהדות בבתי הדין הרבניים אגב בחינת הערכים ותפיסות העולם הגלומות בשימוש במדע ובמידע במסגרת זו. בכלל זה מציג המאמר את הגישות הקיימות בבתי הדין הרבניים בנוגע למעמדן של ראיות בהליכי בירור יהדות, וכן מנתח את הגישות בראי המחקר על שימוש במידע בתהליכי קבלת החלטות (Datafication). הבנה מעמיקה של התהליכים, ושל ההצטלבות ביניהם, מציפה שאלות על מדיניות משפטית ומדעית במסגרת הליכי

---

* ד"ר אלעד קפלן הוא מנכ"ל נאמני תורה ועבודה-קולך ומרצה בפקולטה למשפטים באוניברסיטת בר-אילן. עבודת הדוקטור שלו, שנכתבה בפקולטה למשפטים באוניברסיטת בר-אילן, עוסקת בסוגיית בירור היהדות בבתי הדין הרבניים ונכתבה בעת שניהל את מרכז מנומדין למשפט יהודי ודמוקרטי, שעוסק, בין היתר, בשאלות המשפטיות והחברתיות שעולות במסגרת מאמר זה.

תודה לעו"ד אלה סקעת, עו"ד הדס רייכלסון, הודיה זנג וחברי מערכת כתב העת 'דין ודברים' על הערות מועילות לטיוטת המאמר. תודה מיוחדת למנחיי בדוקטורט פרופ' עמיחי רדזינר ופרופ' נח עפרון על ההכוונה בכתיבה ובליבון סוגיות שונות בנושא המאמר. תודה לארגון "עתים", שזכיתי לנהל בעבר, על העיסוק בסוגיית בירור היהדות והעברת מידע נחוץ להשלמת התמונה העולה מהמאמר. האחריות לאמור היא שלי בלבד.

בירור יהדות ויוצר מקרה בוחן מרתק שנוגע ליחסי הגומלין המורכבים בין דת ומשפט לבין מדע ומידע.

1. מבוא. 2. המסגרת המשפטית; א. מיהו יהודי? גלגוליה המשפטיים של השאלה; ב. ההיסטוריה המשפטית של הליכי בירורי יהדות; ב.1. הקמת מערך בירורי יהדות מקצועי; ב.2. מאגרי מידע ואמצעי מחשוב; ב.3. בדיקת רקמות; **3. הרחבת התמונה: שימוש בראיות בהליכי בירור יהדות**; גישה א: הסתמכות על מדע ועל מידע; גישה ב: הסתמכות על יסודות הלכתיים; גישה ג ניסיונות לשלב את השימוש בראיות עם עקרונות הלכתיים. **4. דיון: משמעות השימוש במדע ובמידע לבירור יהדות**; א. חשיבה אונטולוגית בפסיקת הלכה; ב. השפעת תהליכי דאטה-פיקצייה על קבלת החלטות שיפוטיות; ג. אתגרי דאטה-פיקצייה בתהליכי קבלת החלטות; ג.1 הקטנת שיקול הדעת האנושי בהליך ההכרעה; ג.2 יצירת מצג שווא של אובייקטיביות וניטרליות. **5. סיכום.**

1. מבוא

שאלות עניניות עשויות לעזור במציאת תשובות ובפיענוח תעלומות. מה שאין כן בשאלה פרובוקטיבית, שבעצם מהותה באה לערער את הקיים והידוע. השואל מבקש למעשה לקבוע עובדה, אלא שאינו יודע, אינו יכול או אינו רוצה לנסחה בצורה חיובית, ומוצא מפלט ב״תשובה״ עקיפה בצורת שאלה. שאלה כזו טומנת בחובה הרס וחורבן. לא כל נושא ניתן לבחון בשיטות המקובלות בצורת שאלה ותשובה, ניתוח מדעי וכדומה.[1]

מילים אלו פותחות את הפרק ״יהודי מיהו? שאלה מסוכנת״ בספרו של המלומד אברהם קורמן (1917–2001). קורמן, שחיבר כעשרים ספרים תורניים ועשרות מאמרים, חלקם בנושאי תורה ומדע, משווה את השאלה ״מיהו יהודי״ לשאלתו של בן יחיד שפונה להוריו ושואל: ״מניין לי לדעת כי אכן בנכם אני?״ לדברי קורמן, ״הוא יוכל למצוא ׳תשובות רבות המאמתות את ספקו׳״, אולם תוהה אם ההרמוניה והאהבה יוסיפו לשרור בבית הזה אם הבן יתעקש על קבלת הוכחה ״עובדתית״. אולם במדינת ישראל השאלה ״מיהו יהודי״ קיבלה לא פעם התייחסות של ״שאלה ותשובה״, כפי שהזהיר קורמן. בעשורים האחרונים רבים מאזרחי ישראל נדרשים להשיב לשאלת בתי הדין הרבניים ״מניין לנו לדעת כי יהודים אתם?״, אותה שאלה שלדעת קורמן ״טומנת בחובה הרס וחורבן״. במסגרת הליכי הבירור וההוכחה יש שימוש הולך וגובר במידע, בציפייה למתן מענה ״עובדתי״ לשאלה. מאמר זה יבחן את התפתחות ההליכים של בירור היהדות בבתי

1 אברהם קורמן, **יהודי מיהו ומהו** (תשל״ד) בעמ׳ 95.

הדין הרבניים, את הניסיון לערוך ״ניתוח מדעי״ במסגרת הבירור ואת תפיסות העולם והערכים הגלומים בניסיון זה.

השאלה ״מיהו יהודי״ אינה חדשה, ורבות נכתב בנושא, בין היתר בידי פרופ׳ גד ברזילי ז״ל.[2] במהלך ההיסטוריה היהודית, ובמיוחד מאז הקמתה של מדינת ישראל, רבים ניסו לנסח תשובות לשאלה זו, ולעומתם אחרים חשו מבוכה אל מול מורכבותה של סוגיית הזהות היהודית והעדיפו לחמוק מהכרעה.[3] בעוסקים בשאלה זו יש יהודים ממגוון קהילות והקשת הדתית. מפורסם במיוחד מכתבו של ראש ממשלת ישראל הראשון דוד בן־גוריון לחמישים מחכמי ישראל, שבו ביקש את תשובתם להגדרת הזהות היהודית.[4] מאז ועד היום שאלת שייכותו של אדם לעם היהודי נידונה בספרות, במחקר, בתקשורת ובמשפט, בעיקר בשני הקשרים מרכזיים ששניהם נוגעים לכלל הזיהוי – מהו הקריטריון שבו יש לעמוד כדי להיחשב ליהודי: ההקשר הראשון הוא המחלוקת בין עמדת ההלכה הרבנית, שלפיה יהודי הוא מי שנולד לאם יהודייה או התגייר על פי ההלכה, לבין עמדות שמבקשות להרחיב את הגדרת היהדות, למשל למי שנולד לאב יהודי.[5] ההקשר השני הוא סביב הליכי גיור – מי רשאי לבוא בשערי העם היהודי, אילו גופים רשאים לקבלו ועל פי אילו כללים. הקשר נוסף, חשוב לא פחות, שהעיסוק בו מועט במידה ניכרת, הוא רמת ההוכחה או דרכי ההוכחה להתקיימות הקריטריון

---

2 ראו למשל מספר ספרים שעוסקים בסוגיה: אבנר חי שאקי, **מיהו יהודי בדיני מדינת ישראל** (תשל״ז-תשל״ח) בעמ׳ 353–354 (להלן: שאקי); **מיהו יהודי בימינו? רב־שיח בשאלת הזהות היהודית** (מאיה ליבוביץ׳, דוד אריאל־יואל ומוטי ענברי – עורכים, תשס״ו); מיכאל קורינאלדי, **מיהו יהודי – ״ביתא ישראל״: מגלות אתיופיה לשיבת ציון** (תשע״ט) (להלן: קורינאלדי). לאופן שבו שאלה זו מתכתבת עם יחסי משפט וחברה בישראל ראו: Gad Barzilai, "Who Is a Jew? Categories Boundaries, Communities, and Citizenship Law in Israel", *Boundaries of Jewish Identity* (Susan A. Glenn and Naomi B. Sokoloff – eds., 2010) pp. 27-41 (להלן: ברזילי).

3 כאשר הגיעו עורכי האנציקלופדיה העברית לערך ״יהדות״, השתררה בחדר דממה מעיקה ומבוכה. ישעיהו ליבוביץ׳, העורך הראשי, הרהר בצורך בערך זה ובעצם קיומו של המונח ״יהדות״ כערך עצמאי. חברי המערכת האחרים חלקו על עמדתו ולבסוף נכתב ערך קצר, שכתב ליבוביץ׳ עצמו, בו נתן ביטוי להיעדרו של מונח זה ממקורות קדומים וניתן דגש על ההיבט של שמירת תורה ומצוות. הסיפור מופיע במאמרו של פרופ׳ אביעד הכהן. ראו: אביעד הכהן, ״גיור כדת משה ו(מדינת) ישראל: בוקה, מבוקה ומבולקה – על מקום הגיור במערכותיה האזרחיות של מדינת ישראל״, **ספר מנחם פינקלשטיין – משפט ביטחון וספר** (שרון אפק, עופר גרוסקופף, שחר ליפשיץ ואלעד שפיגלמן – עורכים, תשפ״א) 713 (להלן: הכהן). מתוך הכרה באתגרים הכרוכים בשאלה, במקום הכרעה בה באמצעות כלים פוליטיים או משפטיים, גד ברזילי ביקש לתאר אותה כשפה חברתית משתנה, שמושפעת מיחסי כוח והבניות חברתיות. ראו: שם, בעמ׳ 28.

4 בין המשיבים ניתן למצוא את הפילוסוף ישעיהו ברלין, האדמו״ר מחב״ד הרבי מלובביץ׳, זוכה פרס נובל ש״י עגנון, ההוגה והחוקר הרב אברהם יהושע השל, ממנהיגי האורתודוכסיה המודרנית הרב יוסף דוב הלוי סולובייצ׳יק ועוד. ראו: **זהויות יהודיות – תשובות חכמי ישראל לבן־גוריון** (אליעזר בן־רפאל – עורך, תשס״א).

5 להתייחסות לעמדות השונות ראו שם.

ההלכתי. שאלה זו נוגעת למידת הבדיקה וההוכחה הנדרשת כדי לקבל אדם שמצהיר על עצמו שהוא יהודי, בייחוד לעניין נישואים או גירושים כדין תורה. מאמר זה יעסוק בהקשר האחרון ויצביע על הסיכון הטמון בהרחבת השימוש במדע ובמידע במסגרת זו ובהשלכתו על האפשרות לקבל הכרה בזהות ובשייכות יהודית במסגרת דיני המעמד האישי.

לעומת הכתיבה הענפה העוסקת בסוגיות שונות של ״מיהו יהודי״ היבטים חברתיים ומשפטיים שונים של הליכי בירור יהדות לא זכו עד כה להתייחסות מספקת במחקר. מערכת זו של בתי הדין הרבניים, שפועלת מכוחה של המדינה, משתמשת במערך חוקרים, מאגרי מידע ולעיתים גם בבדיקת רקמות במסגרת הליכי הבירור.[6] הבנה של הליכים אלו, ושל השימוש במדע ובמידע שנעשה במסגרתם, עשויה גם לסייע בהבנת יחסי הגומלין בין דת, משפט, מדע ומידע בהקשרים נוספים.

ראשית אנתח את ההתפתחויות המשפטיות, החל מהדרכים שבהן שאלת ״מיהו יהודי״ עלתה לסדר היום הציבורי ועד להתפתחותם של תהליכי בירור יהדות בישראל והשימוש שנעשה במסגרתם בראיות שונות. לאחר מכן ארחיב את הדיון לגישות הקיימות בבתי הדין הרבניים בנוגע למעמדם של מדע ומידע במסגרת בירור יהדות. לבסוף אבחן את העמדות בראי המחקר על חשיבה אונטולוגית בפסיקת הלכה ואת השפעתן של תפיסות חברתיות המקדמות ומאדירות שימוש במידע (דאטה-פיקצייה) על קבלת החלטות שיפוטיות.

2. המסגרת המשפטית

א. מיהו יהודי? גלגוליה המשפטיים של השאלה

עם הקמתה של מדינת ישראל לא הגדיר המחוקק מפורשות את המושג ״יהודי״ אף על פי שהייתה לזה משמעות לעניין קבלת מעמד מכוח חוק השבות.[7] בהקדמה לחיבורו המקיף על סוגיית ״מיהו יהודי״, שפורסם בשנת 1976, פותח אבנר ח׳ שאקי באזהרה מפני האנדרלמוסיה שקיימת בהיבטים שונים של סוגיה זו במשפט הישראלי.[8] לדבריו,

---

6 בדיקת רקמות היא בדיקת סמני DNA, שמאפשרת לקבוע קשרי משפחה או לזהות מוצא על פי דמיון גנטי לקבוצות שונות. ארחיב על סוגי הבדיקות להלן בפרק על שימוש בבדיקת רקמות לצורך בירור יהדות.

7 חוק השבות, התש״י–1950, ס״ח 159.

8 שאקי (לעיל, הערה 2) בעמ׳ ג. ראויים לציון לעניין זה דבריו של השופט עציוני בע״א 450/70 **רוגוזינסקי נ׳ מדינת ישראל**, פ״ד כו(1) 129 (1971): ״מתקומם אני בכל לבי נגד עצם הרעיון להקריב על מזבח זה של חופש המצפון את עקרון אחידות המבחן האובייקטיבי של מיהו יהודי ולהחליפו במין יצור חדש של ׳אישיות מפוצלת יהודית׳. לצורך חוק אחד הינך יהודי ולצורך חוק שני אינך יהודי, וכל זה לפי בחירתך!״

ההיבטים המשפטיים של שאלת ״מיהו יהודי״ מחייבים מידה של טכניות-פורמלית. השאלה אינה מהו יהודי לפי מהותו או ערכיו, אלא מיהו יהודי לשם מיונו ושיוכו לצרכים משפטיים שונים.[9] אולם גם לאחר כתיבתו המשפטית הענפה של שאקי בנושא זה ולאחר כהונתו כיו״ר מפלגת המפד״ל וכשר הדתות בשנים 1990–1992, מחלוקות סביב סוגיית ״מיהו יהודי״ עדיין מתנהלות במרחב הציבורי.

הפולמוס בעניין ״מיהו יהודי״ עבר כמה גלגולים שונים בזירה המשפטית מאז קום המדינה. בשנות החמישים והשישים של המאה העשרים נסב הפולמוס על מעמדו של אדם שאינו יהודי על פי ההלכה, למשל מי שנולד לאב יהודי ולאם שאינה יהודייה, אך מבקש להגדיר את עצמו יהודי למטרת עלייה לישראל ורישום במרשם האוכלוסין. בשנת 1958 פרסם שר הפנים ישראל בר־יהודה הנחיות לפקיד המרשם, ולפיהן ״אדם המצהיר בתום לב כי הוא יהודי ואינו בן דת אחרת יירשם כיהודי, ולא תידרש ראיה נוספת״.[10] בעקבות הנחיה זו, שערערה על בלעדיות ההגדרה הדתית, פרשה מפלגת המפד״ל מהממשלה.[11] הדיון הציבורי סביב חלופות להגדרה הדתית הגיע לפתחו של בית המשפט, ובינואר 1970, בפסיקת בג״ץ בעניין **שליט**, נקבע כי ישראלי שנישא ללא־יהודייה יהיה רשאי לרשום את ילדיו כיהודים.[12] פסיקה זו, שחידדה את המחלוקת החברתית והמשפטית, תרמה לבסוף לתיקון חוק השבות במרץ 1970 כדי לקבוע כי ״יהודי״ הוא ״מי שנולד לאם יהודיה או שנתגייר, והוא אינו בן דת אחרת״, כדי להגביר את ההתאמה בין המונח החוקי לבין ההגדרה ההלכתית.[13]

---

9 שאקי (לעיל, הערה 2) בעמ׳ 11: ״אין הדעת סובלת כי השייכות היהודית, שממנה נובעת מערכת נכבדה ביותר של זכויות וחובות, בתחומי משפט שונים ורחוקים זה מזה, ושהרשימה הנ״ל אינה אמורה למצותן, תהא ענין רופף, משתנה, ובלתי-ברור. הבהירות, האחידות והוודאות נדרשות כאן, לדעתנו, להבטחת היציבות והצפיות מראש, שהוראות-חוק אמורות להבטיח בדרך כלל״.

10 ״שר-הפנים מסר את ההנחיות לרשום, ע״פ החלטת הממשלה״ **למרחב** (21.7.1958) 2, ניתן לצפייה באתר: https://www.nli.org.il/he/newspapers/lmrv/1958/07/21/01/article/32/?e=-------he-20--1--img-txIN%7ctxTI----------1.

11 יגאל עילם, יהדות כסטטוס קוו – פולמוס מיהו יהודי 1958 כהארה על יחסי דתיים וחילוניים במדינת ישראל (תש״ס) בעמ׳ 12–29.

12 בג״ץ 58/68 **שליט נ׳ שר הפנים**, פ״ד כג(2) 477 (1970) (להלן: עניין **שליט**).

13 עד לתיקון לחוק השבות בשנת 1970 לא הייתה קיימת בחוק הגדרה של ״יהודי״. לאחר תיקון החוק, אדם שאימו אינה יהודייה אך הוא ילד או נכד של יהודי, עדיין זכאי לעלות מכוח סעיף 4א לחוק השבות, שעניינו זכויות בני משפחה, אך הוא לא יירשם כיהודי במרשם האוכלוסין. ברוב המקרים עולים אלו נרשמים בתור ״חסרי דת״ בסעיפי הדת והלאום. יצוין כי עצם עלייתו של אדם כבן משפחה של יהודי אינו שולל את היותו יהודי, אך ייתכן שלא היו בידו המסמכים הנדרשים להוכחת יהדותה של אימו אלא רק את יהדות אביו או סבו. באמצעות חיפוש שורשים ייתכן כי ניתן לבסס את יהדותם של חלק מהעולים שבאו ממשפחות יהודיות אך אינם רשומים כיהודים. ראו: זאב (ולדימיר) חנין, **לבוא בקהל ישראל – זהותם של העולים דוברי הרוסית בעידן הבתר-קומוניסטי** (תשע״ד) בעמ׳ 114–123 (להלן: חנין).

התיקון לא שם סוף למחלוקת סביב ״מיהו יהודי״. ראשית, ההגדרה של ״יהודי״ נותרה מעגלית וקבעה כי ״יהודי״ הוא בין היתר ״מי שנולד לאם יהודייה״, ובכך המילה שמבקשים להגדיר מופיעה גם בהגדרה עצמה.[14] שנית, התיקון לחוק השבות כלל את המילה ״שנתגייר״, אך הוא לא כלל את המילה ״כהלכה״, מה שעורר פולמוס נוסף שעיקרו היה עיסוק משפטי בשאלת ״מיהו יהודי״. שאלה זו, שהעיסוק בה הלך והתפתח מסוף שנות השמונים, התמקדה בהכרה במי שבאו בשערי העם היהודי במסגרות גיור שונות שאינן פועלות בחסות הרבנות הראשית לישראל או על פי כללי ההלכה הרבנית. גם סוגיה זו הובאה לפתחו של בית המשפט בכמה תיקים שנוגעים לגיורים שנערכו במסגרת קהילות יהודיות שונות בישראל ובתפוצות, בבקשה להכיר בהם לצורכי חוק השבות ורישום במרשם האוכלוסין.[15]

---

14 חיים כהן, **המשפט** (תשנ״ז) בעמ׳ 497.

15 בג״ץ 67/70 **זיידמן נ׳ שר הפנים** (לא פורסם), עסק בעניינה של מי שהתגיירה בגיור רפורמי בתל-אביב וביקשה להכיר בה כיהודייה לצורך רישומה במרשם האוכלוסין. העתירה עוררה סערה ציבורית ומשבר קואליציוני, אולם היא נמחקה לאחר שהעותרת התגיירה בבית הדין הרבני באשדוד בידי הרב שלמה גורן. להרחבה ראו: הכהן (לעיל, הערה 3) בעמ׳ 728. בג״ץ 230/86 **מילר נ׳ שר הפנים**, פ״ד מ(4) 436 (1986), דן בסמכות פקיד הרישום להוסיף את המילה ״נתגייר/ה״ לצד המילה ״יהודי״ ברישום פרט הלאום. בית המשפט הורה לרשום את העותרת כיהודייה, ללא רישום נוסף. ראו גם בג״ץ 264/87 **התאחדות הספרדים שומרי תורה – תנועת ש״ס נ׳ מנהל מינהל האוכלוסין במשרד הפנים**, פ״ד מג(2) 723 (1989). בפסק דין זה נקבע ברוב דעות כי אין הכרח בגיור אורתודוקסי דווקא כדי לרשום אדם כ״יהודי״ במרשם האוכלוסין, וכי פקודת העדה הדתית (המרה), 1926, חא״י כרך ב, (קכז) (ע) 1269, חלה רק על נושאי מעמד אישי (נישואין וגירושין) ולא למטרות אחרות. השופט מנחם אלון, בדעת מיעוט, סבר כי יש לקבל את ההגדרה ההלכתית לא רק לדיני המעמד האישי אלא גם לעניין חוק השבות וחוק מרשם האוכלוסין, התשכ״ה–1965, ס״ח 466. בג״ץ 1031/93 **פסרו (גולדשטיין) נ׳ שר הפנים**, פ״ד מט(4) 661 (1995) עסק בעניין דומה ונקבע כי לפקודת העדה הדתית (המרה) אין תחולה לעניין סוגיית הרישום במרשם האוכלוסין. בג״ץ 5070/95 **נעמת נ׳ שר הפנים**, פ״ד נו(2) 721 (2002) עסק גם הוא בעניין דומה, ובו נקבע, בהרכב מורחב של שופטים, כנגד דעתו החולקת של השופט אנגלרד, כי גיורים שנערכו בקהילה יהודית מוכרת (אורתודוקסית, קונסרבטיבית או רפורמית) יוכרו כיהודים לעניין הרישום, גם אם הם אינם מוכרים על ידי הרבנות הראשית לישראל. לאחר מכן הגיע בג״ץ 2859/99 **רודריגז-טושביים נ׳ שר הפנים**, פ״ד נט(6) 721 (2005) שעסק בגיורי קפיצה של קהילות לא־אורתודוקסיות. בהרכב מורחב של שופטים נפסק, כנגד דעתם החולקת של השופטים טירקל, פרוקצ׳יה, לוי וגרוניס, כי המתגיירים מוכרים לעניין חוק השבות אף על פי שהם לא היו חברים בקהילה היהודית שבמסגרתה גוירו. הפסיקה סביב הגיור המשיכה להתפתח בבג״ץ 7625/06 **רגצ׳ובה נ׳ משרד הפנים** (פורסם בנבו, 2016), שעסק בהכרה בגיורים אורתודוקסיים בישראל שנערכו במסגרות עצמאיות מחוץ למערך הגיור הממלכתי לצורך מתן מעמד מכוח חוק השבות. כותב שורות אלו ייצג במסגרת עתירה זו את ארגון ״עתים״, לאחר שעתירה דומה שעסקה בעניינן של כמה משפחות הגיעה לפתרון מוסכם (בג״ץ 1396/13 **עתים נ׳ מדינת ישראל – משרד הפנים** (פורסם בנבו, 2014)). גם בעניין זה פסק בית המשפט בהרכב מורחב, כנגד דעתו החולקת של השופט רובינשטיין, כי יש להכיר בגיורים. פסיקה דומה ומשלימה ניתנה

דיון משפטי נוסף בשאלת ״מיהו יהודי״ עוסק במעמדם של אנשים שמוגדרים ״ספק יהודים״. אדם יכול להיות מזוהה כיהודי על ידי אחרים מבלי שיזדהה כיהודי בעצמו, או להזדהות כיהודי בעצמו מבלי להיות מזוהה כיהודי על ידי אחרים. הזיהוי וההזדהות אינם בהכרח תלויים זה בזה ואינם בהכרח הגורמים המרכזיים או הבלעדיים שמגדירים זהות.[16] כפי שנראה בהמשך, פער בין ההזדהות העצמית של אדם לבין זיהויו על ידי אחרים, ובייחוד על ידי המדינה ובתי הדין הרבניים הפועלים מכוחה, עומד בלב ההליכים המשפטיים בעניינם של מי שעלה ספק ביהדותם.

למן שנות התשעים של המאה העשרים התרחשו בד בבד שני תהליכים חשובים שעיצבו מחדש את העיסוק בשאלה ״מיהו יהודי״. התהליך הראשון הוא גל העלייה הגדול לישראל מברית המועצות לשעבר. בסוף שנות השמונים נפתחו שעריה של ברית המועצות לשעבר לעלייה. בקצב הולך וגובר עזבו מאות אלפי עולים את בתיהם, הקימו בית חדש במדינת ישראל והשתלבו בכל תחומי החיים. יהדות ברית המועצות התאפיינה, ברובה, בריחוק רב מהדת ומהמסורת היהודית בשל לחצי המשטר הסובייטי ובשיעור לא מבוטל של נישואים בין יהודים למי שאינם יהודים.[17] משום כך רבים מהזכאים לעלות לישראל מכוח חוק השבות אינם יהודים מצד אימם, ולכן אינם נחשבים ליהודים על פי כללי ההלכה הרבנית.[18] נסיבות אלו העלו ספקות שמא יש אזרחי ישראל המציגים את עצמם כיהודים אף על פי שהם אינם כאלו על פי כללי ההלכה הרבנית, אם משום שאינם מודעים לכך שהגדרתם למונח ״יהודי״ שונה מההגדרה ההלכתית, ואם בשל היותם מתחזים.[19] כאשר יש קהילה ותיקה ומוכרת בארץ המוצא, הליכי אישור יהדות ברשויות השונות מתבססים, ככלל, על הרישומים של אותה קהילה.[20] לעומת זאת במדינות ברית

בבג״ץ 11013/05 **דהן נ׳ שר הפנים** (פורסם בנבו, 2021) בעניינם של מתגיירים בבתי דין לא־אורתודוקסיים שביקשו לקבל הכרה דומה לעניין מתן מעמד מכוח חוק השבות.

16 אבי שגיא, ביקורת שיח הזהות היהודית (תשס״ב).

17 קרוב ל־307,000 אנשים שהגיעו לישראל בגל ״העלייה הגדולה״, בשנים 1989–2009, אינם יהודים על פי ההלכה. ככל שגילם של העולים צעיר יותר, כך גדל שיעורם של מי שאינם יהודים על פי ההלכה. ראו: חנין (לעיל, הערה 13) בעמ׳ 13–29.

18 רק מי שעונה להגדרה של יהודי בחוק השבות, כלומר מי שנולד לאם יהודייה או שנתגייר ואינו בן דת אחרת, יעלה לישראל כיהודי ויירשם כיהודי במרשם האוכלוסין. לדיון על זכות השבות, האזרחות והמרשם ראו: אשר כהן, **יהודים לא-יהודים – זהות יהודית ישראלית ואתגר הרחבת הלאום היהודי** (תשס״ז) בעמ׳ 80–84.

19 יצחק צבי אושינסקי, ״הוכחת יהדותו של הבא מארץ אחרת (ועולי רוסיה)״, **שורת הדין** יד (תשס״ח) 43. בהמשך הגיליון של כתב העת מופיע קובץ מסמכים הנוגעים למדינות ברית המועצות לשעבר שהוכן בידי חוקר היהדות ד״ר זאב רייז והעוסק באפשרויות השונות לזייף מסמכים שעלולים להעיד על יהדות. שם, בעמ׳ 74.

20 באישור ״מסמכי גולה״ מטפלת מחלקת אישות וגירות ברבנות הראשית לישראל. ראו: תיאור פעילות המחלקה באתר הרבנות הראשית לישראל: ״כחלק מהליך הרישום לנישואין, לעתים נעשה שימוש במסמכים כגון אישורי גיורים, גירושין, חליצה, יהדות,

המועצות לשעבר אין היסטוריה של קהילה יהודית מאורגנת. כתחליף למסמכי מעמד אישי שנוצרו על ידי קהילה יהודית, הליך אישור הזכאות של עולים מברית המועצות לשעבר מתבסס בעיקרו על מסמכים ותעודות של השלטון המקומי לצד מסמכים דתיים כגון מסמכי נישואים או צילומי קברים השמורים במשפחה. במקרים מסוימים מסמכים אלו קשים לאיתור מפני שיהודים רבים ביקשו להסתיר את זהותם היהודית בהיותם במשטר הסובייטי.[21] משום כך ייתכן מצב שבו אדם עלה למדינת ישראל כיהודי ונרשם כיהודי במרשם האוכלוסין, אך כאשר הוא או צאצאיו יידרשו להוכיח את יהדותם בבית הדין הרבני בבואם להירשם לנישואים או להתגרש, יוטל ספק ביהדותם. אף על פי ששאלות סביב יהדותן של קהילות שונות עלו גם קודם, היקף העלייה הגביר במידה ניכרת את העיסוק בהן.[22] יש לשער כי ככל שתלך ותתרחב הניידות בין קהילות יהודיות לצד מקרים של נישואים בין יהודים לבין מי שאינם יהודים, כך יוסיפו שאלות בדבר אופן ההכרה ביהדותם של מהגרים ושל צאצאיהם להגיע לפתחו של הממסד הדתי בקצב הולך וגובר.

התהליך השני הוא ההתפתחות הדרמטית באמצעי טכנולוגיית מידע. בשנים האחרונות מתרחב השיח והמחקר על שימוש בטכנולוגיות מידע וראיות פורנזיות, כגון בחינת מסמכים ובדיקת רקמות, בהקשרים משפטיים שונים. מחד אמצעים טכנולוגיים מסייעים באיתור, באגירה ובשמירה של מידע, ומאידך הם עלולים לפגוע בפרטיות

אישורי רווקות או נישואין וכדומה, שמקורם בקהילות יהודיות בחו״ל״, זמין לצפייה ב־https://www.gov.il/he/departments/units/unit_ishut. לביקורת על מדיניות הרבנות הראשית לישראל במתן אישורים אלו ראו: שאול פרבר ואלעד קפלן, ״מדיניות הרבנות הראשית ביחס ליהודי התפוצות בבואם להינשא בישראל – ניתוח ביקורתי״, **אקדמות** לא (תשע״ט) 31 (להלן: פרבר וקפלן).

21 עדות לניסיונות של יהודים להסתיר את זהותם היהודית ניתן למצוא בתוך: Vladimir Khanin, *Documents on Ukrainian Jewish Identity and Emigration 1944-1990* (2003) p. 252 (מסמך פנימי של הממשל הסובייטי משנת 1972, שעוסק ברצון של יהודים להגר מברית המועצות, ובו פירוט הסיבות לירידה במספר הרשמי של יהודים, ובהן הניסיון של יהודים להסתיר את זהותם היהודית). פרופ׳ זאב חנין, המדען הראשי של משרד העלייה והקליטה, ציין בישיבת ועדת העלייה, הקליטה והתפוצות של הכנסת כי פחות מ־2% מעולי מברית המועצות שרשומים כיהודים הם לא יהודים, לעומת פי ארבעה עולים משם שרשומים כלא־יהודים אף על פי שהם כן. ראו: פרוטוקול ישיבה מסעיף 338 של ועדת העלייה, הקליטה והתפוצות, הכנסת העשרים (6.11.2018), בדיון בנושא ״התנהלות בתי הדין הרבניים כלפי העולים החדשים בכלל ונשים עולות בפרט״.

22 ראוי לציון העיסוק ביהדותם של קהילת יוצאי אתיופיה למן סוף שנות השבעים. ראו: קורינאלדי (לעיל, הערה 2). בשונה מעולי ברית המועצות, שם עיקר העיסוק בבירור היהדות הוא בשאלה הפרטנית, אצל עולי אתיופיה (ולפניהם קהילת ״בני ישראל״ מהודו) השאלה הייתה בעיקר קבוצתית. עם זאת עדיין מתקיימים הליכי בירור יהדות של פרטים מתוך קהילה זו באמצעות מבררי יהדות ייעודיים לעולים מאתיופיה, באחריות המשרד לשירותי דת ומחוץ למערכת של בתי הדין הרבניים.

ובזכויות אחרות.[23] משום כך החוק הישראלי מטיל חובות על ניהול מאגרי מידע ושימוש בבדיקת רקמות לשימושים שונים כדי להגן על מידע אישי של הציבור.[24] כאשר שימושים אלו נעשים במסגרת הממסד הדתי, עולות שאלות משפטיות והלכתיות בעניין דיני המעמד האישי וכשרות היוחסין.[25] בין היתר השימוש באמצעים טכנולוגיים לבחינת זהותו ושייכותו של אדם, לרבות מידע ממוחשב ומידע גנטי, מעלה שאלות אפיסטמולוגיות ושאלות משפטיות בדבר בירור האמת תוך כדי יצירת מפגש בין בירור דתי-מסורתי לבין בירור מדעי-טכנולוגי. שאלות אלו נוגעות ליחס שבין ״דת״ ל״Data״ ולמקומם של מדע ומידע בשאלות של בירור זהות ושייכות.

הדיון המשפטי סביב ״ספק יהודים״ מתקיים בעיקרו בבתי הדין הרבניים, ערכאה שיפוטית שפועלת מכוחה של מדינת ישראל וההכרעה בה ניתנת על פי הדין הדתי. זוהי סוגיה שנוגעת הן למישור המשפטי-חוקי והן למישור ההלכתי-מסורתי. השאלה היא כיצד נדע כי אדם שמצהיר כי נולד יהודי – הוא אכן יהודי. מהן דרכי ההוכחה והבירור וכן מידת הוודאות הנדרשת כדי להכריע כי אדם מוגדר ״יהודי״ למטרות שונות בדין הישראלי, וכן מהי מסגרת הסמכויות לעריכת בירור זה.[26] ההכרעות המתקבלות בבתי הדין הרבניים בסוגיה זו משפיעות על אזרחי המדינה או תושביה שיבקשו להסדיר את נישואיהם או גירושיהם על פי חוקי מדינת ישראל. במסגרת דיון זה שאלת ״מיהו יהודי״ אינה מופנית כלפי מי שברור כי אימו אינה יהודייה, אלא כלפי מי שנולד, למיטב ידיעתו, לאם יהודייה ומזהה את עצמו כיהודי. אדם כזה, אם אין לו ראיות שמצביעות על יהדותו, עלול למצוא את עצמו בקטגוריה של ״ספק יהודי״, המשמשת מעין מקום ביניים בין ״יהודי״ ל״לא יהודי״.[27]

---

23 מיכאל בירנהק, ״פרטיות – תמונת מצב״, **משפט חברה ותרבות ב** (מיכאל בירנהק – עורך, תשע״א) 9. לפני יותר משלושים שנה הצביעה פרופ׳ רות גביזון על האתגרים המשפטיים הכרוכים במגמה זו. ראו: רות גביזון, ״הזכות לפרטיות ולכבוד״, **זכויות האדם בישראל – קובץ מאמרים לזכרו של ד״ר חמן שלח** (רות גביזון עורכת – תשמ״ח) 61, 69. להרחבה ראו: מיכאל בירנהק, **פרטיות חוקתית** (תשפ״ג).

24 חוק מידע גנטי, התשס״א–2000 ס״ח 1766; חוק הגנת הפרטיות, התשמ״א–1981, ס״ח 1011.

25 כך למשל תוכנת ״מעיינות״, שעליה ארחיב בהמשך, משמשת את בתי הדין הרבניים ״ככלי עזר בבניית תרשים של עץ משפחה וכמאגר מידע אשר ניתן לאחזר באמצעותו, בין היתר, החלטות בענין בירורי יהדות שניתנו על ידי בתי הדין הרבניים״. ״הנחיות בירור יהדות תש״ע-2010״, **הנחיות בית הדין הרבני הגדול ומועצת הרבנות הראשית לישראל** (תשע״ב) בסעיף 1 (להלן: ״הנחיות בירור יהדות״).

26 ראו: דברי השופט זילברג בבג״ץ 214/64 **בסן לבית אהרנפלד נ׳ דייני בית הדין הרבני הגדול לערעורין**, פ״ד יח(4) 309, 317 (1964) (עניין **בסן**): ״לא אכנס כאן לשאלה מה היא כמות הראיות הנחוצה להוכחת יהדותו של אדם הפונה לבי״ד רבני, בייחוד אם אותו אדם עלה כיהודי, למדינת ישראל. מתקבל מאוד על הדעת כי במקרה כזה יסתפק ביה״ד בראיות קלושות ביותר או אפילו לא ידרוש ממנו ראיות כלל, ויאמין לו על דברתו״.

27 לכאורה ניתן לטעון כי מבחינה רעיונית מופשטת לא צריכה להתקיים קטגוריית ביניים בין ״יהודי״ ל״לא-יהודי״ ומתבקשת המסקנה שיש להכריע לאן בעל הדין קרוב יותר. בפועל

להכרה ביהדות יש חשיבות בהיבט של זהות אישית, קהילתית ומשפטית. ראשית, חוויית ההגירה כרוכה ממילא בקשיים ובאתגרים, ובייחוד כאשר היא נעשית מתוך רצון לעלות אל מדינת היהודים ולהיות חלק מהקולקטיב היהודי. ערעור מוסדי על עצם הזהות והשייכות היהודית עלול להיות חוויה קשה ומשפילה.[28] שנית, במישור החברתי, הכרה ביהדות מסייעת בהתערות בקהילה היהודית במדינת ישראל. לבסוף, במדינת ישראל דיני המעמד האישי נערכים על פי הדין הדתי, ולכן ההכרה ביהדות נדרשת כדי להינשא או להתגרש כדת וכדין בתחומי המדינה. הטלת ספק ביהדותו של אדם מונעת ממנו את האפשרות להינשא במדינת ישראל תוך כדי פגיעה בשוויון בינו לבין אזרחים שיהדותם מוכרת.[29] ניתוח דמוגרפי מעיד כי על פי מדיניות הממסד הדתי כיום, יותר מחצי מיליון אזרחים עלולים להתבקש לעבור הליך בירור יהדות בשלושת העשורים הקרובים.[30] להליכי בירור אלו השפעה על חייהם של אנשים רבים החיים בישראל, ובייחוד של עולים מברית המועצות לשעבר.

בפועל, הליכי בירור יהדות פוגשים רבים מאזרחי ישראל בצמתים שונים ומרכזיים בחייהם. המפגש העיקרי הוא במסגרת הליכי הרישום לנישואים ברבנות, שם אלפי אנשים מתבקשים לעבור מדי שנה הליך שבמסגרתו הם נדרשים להוכיח את זהותם ואת שייכותם היהודית באמצעות עדויות וראיות שונות, כדי שיוכלו להינשא כדת וכדין

מושג הספק קיים בהלכה בתחומים רבים, וגם כאשר קיים רצון להגיע להכרעה, לא תמיד הדבר אפשרי. ניתנו לכך התייחסויות שונות גם במישור המשפטי. ראו: פנחס שיפמן, **דיני המשפחה בישראל** (כרך א, מהדורה שנייה, תשנ״ה) בעמ׳ 120–121 (להלן: שיפמן). לעניין התמודדות עם מצבים של ספק בדיני היוחסין ראו: משה הלברטל, **הולדת הספק – התמודדות עם אי-וודאות בספרות התנאים** (תש״ף) בעמ׳ 224–226.

28 סופי לבק, ״׳חקירה לכל דבר ועניין׳: חושדים ביהדות שלנו״, **כאן דיגיטל – תאגיד השידור הישראלי (YouTube)** (17.8.2021), זמין לצפייה ב-https://www.youtube.com/watch?v=5yMllfhV1-s. אחת המשתתפות בכתבה מספרת על חקירת יהדותה: ״מבחינתי זה רק מעצים את כל מה שהרגשתי עד כה: את חוסר השייכות, את זה שמטילים אותי בספק פה, כל הזמן שאני פה ולא נותנים לי תחושה שאני שייכות לפה אף פעם״.

29 אם יבחר הזוג להינשא בנישואים אזרחיים בחו״ל, הוא עדיין יידרש להתייצב בפני בית הדין הרבני בדרישה לבירור יהדותו, אם יבקש להתיר את נישואיו. לדיון בסמכויות ובהשלכות של בירור יהדות לעניין גירושים ראו: אלעד קפלן, ״יהודים בספק: צמצום והרחבה של סמכות בית הדין הרבני לדון במי שהוטל ספק ביהדותו״, **חוקים** כ (תשפ״ד) 213 (להלן: קפלן). אם יבחר הזוג להישאר במעמד של ״ידועים בציבור״, ללא רישום נישואיו, הוא עלול להיתקל בכמה וכמה קשיים משפטיים וביורוקרטיים. ראו: ניצן שפיר, ״הקשיים המשפטיים של זוגות ידועים בציבור נערמים״, **גלובס** (14.6.2024), זמין לצפייה ב-https://www.globes.co.il/news/article.aspx?did=1001481430.

30 אלון שלו, אלעד קפלן ושוקי פרידמן, **בירור יהדות בישראל** (תשע״ט) בעמ׳ 16–18 (להלן: שלו, קפלן ופרידמן).

במדינת ישראל.[31] במהלך השנים הועלו ביקורות שונות על הליכי בירור היהדות ועל השלכותיהם. דוח מבקר המדינה משנת 2013 עסק בכמה כשלים שנמצאו בהליכים, ובהם עיכובים במתן הכרעה בבתי הדין הרבניים והפניית הנרשמים לחוקרי יהדות פרטיים בחלק מהמועצות הדתיות.[32] שאלות שנוגעות לליקויים מנהליים בהליכי בירור היהדות וכן לפגיעה בזכויות הפרט של המבוררים נדונו כמה פעמים בוועדות הכנסת.[33] כמו כן קביעת הנחיות מנהליות שעוסקות בחקירה ובירור זהותם של אזרחים מעוררת שאלות לגבי היקף סמכותם של בתי הדין הרבניים. כאמור, סמכות בתי הדין הרבניים בנושאי נישואים נובעת מחוק שיפוט בתי דין רבניים (נישואין וגירושין)[34] ומפקודת

---

31 בשנים 2010–2017 התקיימו בכל שנה בין 3,800 ל־4,800 הליכי בירור יהדות. שיעור אישורי היהדות נותר יציב באותן שנים – כ־85% מהתיקים, אולם תיקים רבים נותרו ללא הכרעה עקרונית, ומבחינה מעשית אפוא האדם שיהדותו עומדת לבירור אינו רשאי להינשא. ראו: נורית יכימוביץ כהן, **רשימת טעוני בירור יהדות – חומר רקע לדיון בוועדת העלייה, הקליטה והתפוצות** (תשע״ח) וכן ראו: שלו, קפלן ופרידמן (לעיל, הערה 30).

32 מבקר המדינה, ״רישום נישואין במועצות הדתיות״, **דוח שנתי 63ג** (2013) (להלן: דוח מבקר המדינה).

33 ראו למשל סדרה של דיונים בנושאי בירור יהדות שהתקיימו במהלך העשור האחרון בוועדת העלייה, הקליטה והתפוצות: ביום 13.5.2014 התקיימה ישיבה בנושא קשיי עולים המבקשים להינשא בישראל; בעקבות ישיבה, ביום 1.12.2014 התקיימה ישיבה נוספת בלשכת הרבנים הראשיים לישראל לשם בחינת הקמה של מערך לבירור יהדות שיביא לתיקון ליקויים וקשיים שבהם נתקלים אלו שעוברים הליך זה; ביום 8.3.2016 התקיים דיון על קיצור הליכים בתחום בירור יהדות של יוצאי אתיופיה ואישורה; דיון בנושא קרוב, של הכרה בפסיקותיהם של רבנים בקהילות בתפוצות במתן אישורי נישואים בישראל, התקיים בוועדה ביום 26.7.2017 בעקבות בקשות של חה״כ נחמן שי, יהודה גליק ורחל עזריה, לאחר פרסום רשימת רבנים מקהילות בתפוצות שהרבנות הראשית דחתה אישורים שנתנו בשאלת ״מיהו יהודי״; דיון נוסף התקיים ביום 19.2.2018 על הכרת הרבנות הראשית לישראל ברבני חו״ל לשם אישור יהדותם של המבקשים להינשא בישראל. ביום 7.11.2017 התקיים דיון בעקבות בקשות של חה״כ קסניה סבטלובה, טלי פלוסקוב, רחל עזריה, יוליה מלינובסקי ויואל רזבוזוב, בנושא אפליית עולים מברית המועצות לשעבר במתן כשרויות למסעדות, בעקבות כמה מקרים שבהם נדרשו עובדים בענף המזון להוכיח את יהדותם; בשנת 2018 התקיימו כמה דיונים של הוועדה (בימים 12.3.2018, 12.6.2018, 19.6.2018, 10.7.2018) בעקבות בקשות של חה״כ יוליה מלינובסקי, קסניה סבטלובה, עליזה לביא ומיכל רוזין, כדי לדון ב״הרשימות השחורות״ של הרבנות הראשית לישראל שיסווגו אזרחים שיהדותם מוטלת בספק; ביום 6.11.2018 התקיים דיון על התנהלותם של בתי הדין הרבניים כלפי העולים החדשים בכלל וכלפי נשים עולות בפרט, בעקבות פסק דין של בית הדין הרבני בחיפה, שבו אישה ביקשה להתגרש, ובעקבות זאת החל בית הדין הרבני בבירור מחדש של יהדותה של האישה; ביום 16.11.2021 התקיים דיון ראשון בנושא בכנסת ה־24 במסגרת ועדת מיזמי תשתית לאומיים מיוחדים ושירותי דת יהודיים, בראשות חה״כ יוליה מלינובסקי, בנושא ״יהודים בספק? – בחינה מחודשת של הליך 'בירור יהדות' בבתי הדין הרבניים״.

34 סעיף 1 לחוק שיפוט בתי דין רבניים (נישואין וגירושין), התשי״ג–1953, ס״ח 134: ״עניני נישואין וגירושין של יהודים בישראל אזרחי המדינה או תושביה יהיו בשיפוטם היחודי של בתי דין רבניים״, וכן סעיף 2: ״נישואין וגירושין של יהודים ייערכו בישראל על פי דין

הנישואין והגירושין (רישום), 1919,[35] אך חוקים אלו אינם נוגעים במפורש בשאלות מהותיות בדבר כשרותם של בני הזוג להינשא או במידת סמכותם של רשם הנישואים ושל בתי הדין הרבניים בעריכת בירור בדבר כשרותם. אין מחלוקת שהחוקים מסמיכים את בתי הדין הרבניים להכריע אם יהודים המבקשים להינשא כשירים לכך על פי דין תורה, אולם יש מקום לדון באמצעים הנדרשים להכרעה זו. ניתן לזהות מגמה של הרחבת סמכותו של בית הדין הרבני לברר יהדות במקרים של ספק באופן שעלול להוביל לפגיעה בכמה זכויות, ובהן הזכות לצנעת הפרט, לשם טוב ולחופש דת.[36] בית הדין הרבני מקדיש זמן שיפוטי ומשאבים ניכרים לקביעת מעמדם היהודי של הבאים בשעריו, בנימוק כי בירור זה נחוץ לקביעת סמכות השיפוט. במסגרת הדרישה לקבוע כי העומדים בפניו הם ״יהודים״, על פי הגדרתו, עורך בית הדין הרבני חקירות נרחבות באמצעות שלל אמצעים, כפי שיפורטו בהמשך, מבלי שהסמכויות לכך הוסדרו בדין.[37]

ב. ההיסטוריה המשפטית של הליכי בירורי יהדות

הליכי בירור יהדות בבתי הדין הרבניים מבקשים להכריע בשאלת היהדות על פי כללי ההלכה הרבנית. הבסיס להליכי בירור יהדות מעוגן בחוק שיפוט בתי דין רבניים, ולפיו ״עניני נישואין וגירושין של יהודים בישראל אזרחי המדינה או תושביה יהיו בשיפוטם הייחודי של בתי דין רבניים״[38] וכן ״נישואין וגירושין של יהודים ייערכו בישראל על פי דין תורה״.[39] חוק זה ממשיך את ההסדר המנדטורי, שהתקיים עוד לפני קום המדינה.[40] בניגוד לשימוש במונח ״יהודי״ בחוקים אזרחיים, שם ניתנה פרשנות מרחיבה יותר מזו שבכללי ההלכה הרבנית, קיימת הסכמה רחבה, שמעוגנת בכמה וכמה פסקי דין, כי בחוק זה יש לתת למונח פירוש דתי-הלכתי.[41] על פי הפסיקה, אישור יהדותם של בעלי הדין

תורה״. חוק זה אינו מפרט כיצד ייערכו הליכי הנישואים או מה ייחשבו לנישואים ״כדין תורה״.

35 סעיף 2 לפקודת הנישואין והגירושין (רישום), 1933, חא״י כרך ב(פח), (ע) 876. הפקודה עוסקת בהיבטים המנהליים של סידור הנישואים ורישומם.

36 קפלן (לעיל, הערה 29).

37 שם.

38 חוק שיפוט בתי דין רבניים (נישואין וגירושין) (לעיל, הערה 34), שם.

39 שם, בסעיף 2.

40 חוק שיפוט בתי דין רבניים החליף את סימן 53 לדבר המלך במועצה על ארץ ישראל, 1922 עד 1947. כמו כן פקודת הנישואין והגירושין (רישום) מסמיכה את ראשי העדות הדתיות לעסוק בנישואים של בני דתם. על גלגולי ההיסטוריה החוקתית שלו ראו בהרחבה: אביעד הכהן, ״נישואין כדת משה ו(מדינת) ישראל – חוק שיפוט בתי דין רבניים״, **צומתי הכרעות ופרשיות מפתח בישראל** (דבורה הכהן ומשה ליסק – עורכים, תש״ע) 40.

41 ראו למשל השופט זילברג בבג״ץ 72/62 **רופאייזן נ׳ שר הפנים**, פ״ד טז 2428 (1962): ״לא הרי היהודי האמור בחוק השבות, כהרי היהודי האמור בחוק שיפוט בתי־דין רבניים.

הוא חובה החלה על בית הדין הרבני כבסיס לרכישת סמכות דיון. הטלת ספק ביהדות אחד או יותר מבני הזוג שמבקשים להינשא או להתגרש מעמידה בספק גם את סמכותו של בית הדין הרבני לדון בתיק, שכן סמכותו נוגעת רק לענייני יהודים.[42] שאקי מונה נימוקים שניתנו בזכות ההגדרה ההלכתית של ״יהודים״ בחוק שיפוט בתי דין רבניים, ובהם יציבותה של ההגדרה ההלכתית.[43] מאמר זה יעמיד יציבות זו בסימן שאלה. שאקי טוען כי המונח ההלכתי הוא ודאי ובהיר יחסית, ובכך מונע ספקות מיותרים, אולם ניתן לראות מהיקף בירורי היהדות והמחלוקות בנושא זה, כי גם הגדרה זו מותירה מקום לספקות.

העיקרון ההלכתי המונח ביסודם של נישואים ״כדין תורה״ קובע כי ליהודי מותר להינשא רק ליהודייה, בין שנולדו כיהודים ובין שהתגיירו כהלכה, כפוף לסייגים מסוימים.[44] עם זאת עולה השאלה מה מידת הבירור הנדרשת כדי לוודא שמי שמצהיר על עצמו שהוא יהודי – אכן יהודי, בעיקר כאשר מדובר באדם שמגיע מארץ רחוקה, ועל אחת כמה וכמה כאשר הוא מגיע ממקום שאין בו קהילה יהודית מאורגנת. שאקי ביקש לקבוע תחולה רחבה שתאפשר בירור יהדות גם בדורות קודמים, אם עלה ספק במוצא המשפחתי מצד האם.[45] לעומתו, סבר מיכאל קורינאלדי כי בחינת היהדות בדורות

האחרון – מובנו דתי, כהוראה המוקצית לו בדיני ישראל״; השופט לנדוי בבג״ץ 359/66 **גיתיה נ׳ הרבנות הראשית והמועצה הדתית, ירושלים**, פ״ד כב(1) 290, 298 (1968): ״אינני סבור שמן הדין יהיה שאנו נעמיד עצמנו במקום ביה״ד הרבני, ונפסוק עפ״י איזו הנחת עובדה, באספקט זה של הענין, שאף הוא חייב להיחתך עפ״י דין תורה״; השופט זוסמן בעניין **שליט** (לעיל, הערה 12) בעמ׳ 511: ״מקובלנו מפסק־דינו של בית־משפט זה בבג״צ 72/62, הנ״ל, כי לדיבור ׳יהודי׳ אין משמעות אחת, קבועה ועומדת. לו נתבע רופאייזן, העותר במשפט הנ״ל, בפני בית-הדין הרבני, בענין שבגדר סמכותו, לא יכול היה להתנגד לשיפוט בטענה שאינו יהודי, כי לצורך חוק שיפוט בתי־דין רבניים, ההלכה קובעת מי הוא יהודי, ועל פיה הוא יהודי״ וכן דברי השופט לנדוי בעמ׳ 520: ״אין אנו מוצאים שום אחיזה לפירוש ׳יהודי׳ מהו, פרט לחוק בתי דין רבניים״.

42 עניין זה נדון בעניין **בסן** (לעיל, הערה 26), בבג״ץ 113/84 **בנקובסקי נ׳ בית הדין הרבני האזורי בחיפה**, פ״ד לט(3) 365 (1985), ובבג״ץ 9476/96 **סרגובי נ׳ בית הדין הרבני האזורי ירושלים** (פורסם בנבו, 2006). יצוין כי כאשר בית הדין קובע כי אין בסמכותו לדון, יש בכך כדי לחרוץ את גורל הגדרת היהדות של בעל הדין. להרחבה ראו: שיפמן (לעיל, הערה 27) בעמ׳ 124–126 וקפלן (לעיל, הערה 29).

43 שאקי (לעיל, הערה 2) בעמ׳ 328–339.

44 יש מצבים שבהם אדם יוגדר ״פסול חיתון״ וייאסר עליו להינשא אף על פי שהוא מוכר כיהודי, בין שלאדם מסוים (כמו איסור הנישואים בין כוהן וגרושה) ובין שלכל אדם (כמו ממזר שכשיר להינשא רק לממזר). ראו: פנחס שיפמן, ״על יכיר ועל יסתיר: אמת עובדתית ואמת משפטית בחשש ממזרות״, **הלכה ומשפט: ספר הזיכרון למנחם אלון** (אריה אדרעי, דוד קליסברג, אביעד הכהן, ברכיהו ליפשיץ ובנימין פורת – עורכים, תשע״ח) 207, עמיחי רדזינר ואבישלום וסטרייך, ״מה בין מסורבות גט לממזרים? על מהפכנות ויצירתיות בפסיקת בתי הדין הרבניים״, **מחקרי משפט** לג (תשפ״א) 139.

45 שאקי (לעיל, הערה 2) בעמ׳ 177.

קודמים אינה אפשרית, וכי ״חזקת היהדות״ (שעליה ארחיב בהמשך) מטרתה לייתר את הצורך בבדיקת יוחסין זו.[46] בפועל ביקשו בתי הדין לקבל לידם מידע וראיות כדי לסייע להם להכריע בשאלות ההלכתיות בעניינו של כל פרט ופרט. אסקור להלן את ההתפתחויות בעניין כמה אמצעים חדשים שעומדים כיום לרשותם של בתי הדין הרבניים.

ב.1. הקמת מערך בירורי יהדות מקצועי

נוהלי בירור היהדות הראשונים הופיעו במסגרת נוהל רישום נישואים תשנ״ח (1998) כדי לתת מענה לשאלות על כשרותם ההלכתית של עולים מברית המועצות לשעבר להינשא במסגרת הרבנות, גם כאשר עלו כיהודים על פי הגדרת חוק השבות.[47] נהלים אלו התייחסו במפורש לעולים שהגיעו לאחר שנת 1990 וקבעו כי רשם נישואים חייב להפנות כל אדם שעלה לאחר שנה זו לבירור יהדות בבית הדין הרבני או במסגרת ״ועדת בירור״ מיוחדת.[48] כשנתיים מאוחר יותר, כדי להסיר ספק בדבר תחולתו של הנוהל, נוספה הבהרה: ״אין להשיא בן זוג עולה חדש שעלה לאחר שנת 1990, אלא על סמך אישור יהדות בלבד״, וכן ״אין לפטור את המבקש/ת מאישור יהדות, על סמך תעודות נישואין של קרוב משפחה מדרגה ראשונה כגון אח או אחות, אלא אם כן נישאו על פי פסק בית הדין המאשר את יהדותם״.[49] בכך הורחב הנוהל וניתנה לו תחולה רטרואקטיבית שמטילה ספק בתעודות נישואים של קרובי משפחה שנישאו באמצעות רשמי נישואים של הרבנות ללא פסק דין של בית דין רבני. כלומר, גם מי שקרוביהם כבר נישאו ברבנות יידרשו לפנות לבירור יהדותם בבית דין רבני אם הדבר לא נעשה בעת נישואי הקרובים. לצד קבלת הנחיות לבירור יהדות, התבסס מעמדם של חוקרי יהדות מקצועיים בהליכי הבירור. הרב רוזן, שחקר את הליכי בירור היהדות שנערכו בשנים 2003–2005, מצא כי ביותר מ־99% מהתיקים אימץ בית הדין את המלצת החוקר, וכי ״מומחים אלה מייתרים במידה רבה את הצורך בבית הדין״.[50] כמו כן נמצא כי בשנים אלו נערך דיון הלכתי רק ב־31 תיקים מתוך 11,083 תיקים שנבדקו, כאשר ביתר התיקים יש קבלה של עמדת מברר היהדות, אם לחיוב ואם לשלילה.[51]

בשנת 2002 עתרה עמותת ״משפחה חדשה״ נגד נוהלי בירור היהדות בטענה כי הנוהל מפלה בין מי שעלה אחרי שנת 1990 לבין מי שעלה קודם לכן, ועל כן נועד

---

46 קורינאלדי (לעיל, הערה 2) בעמ׳ 17.
47 שלו, קפלן ופרידמן (לעיל, הערה 30) בעמ׳ 13.
48 ״נוהל רישום נישואין״, **נהלי הרבנות הראשית לישראל**, פרק ט (התשנ״ח).
49 חוזר מנכ״ל המשרד לענייני דתות ס״א/2 (01.07.2001), בעמ׳ 23–24.
50 ישראל רוזן, **בירורי יהדות בבתי־הדין הרבניים לפי נתוני השנים 2003-2005** (תשס״ד) בעמ׳ 14–15 (להלן: רוזן).
51 שם, בעמ׳ 15.

להקשות על העולים ממדינות ברית המועצות לשעבר.[52] בעקבות העתירה הודיעה הרבנות על ביטול הנוהל ועל הסרתו מנוהל רישום הנישואים, מתוך כוונה לפרסם נהלים חדשים ומתוקנים. בעקבות הודעה זאת נמחקה העתירה. רק שמונה שנים לאחר מכן, בשנת 2010, פורסמו נהלים חדשים, שמסדירים את אופן עריכת ההליך של בירור היהדות.[53] נהלים אלו מחייבים רב רושם נישואין לברר את יהדותם של כלל בני הזוג המבקשים להינשא בטרם יסדר את נישואיהם. בירור זה יכול להתקיים בידי רשם הנישואים באחת הדרכים האלה: (1) הוריו של המבקש להירשם לנישואין נישאו בישראל באמצעות רב רושם נישואין;[54] (2) הוריו נישאו מחוץ לישראל באמצעות רב קהילה המוכר על ידי הרבנות הראשית לישראל לעניין נישואין;[55] (3) ניתנה תעודת נישואין בישראל בידי רב רושם נישואים לקרוב משפחה מצד האם מדרגה ראשונה. כאשר לא ניתן לברר יהדות בדרכים אלו, ההנחיות מורות לרשם הנישואים להפנות את המבקש להירשם לנישואים לבירור יהדותו בבית דין רבני.[56]

---

52 בג״ץ 5/02 **משפחה חדשה נ׳ מועצת הרבנות הראשית לישראל** (לא פורסם, עותק בידי המחבר 13.10.2003) (להלן: עניין **משפחה חדשה**).

53 הנחיות בירור יהדות (לעיל, הערה 25). עד לפרסום הנוהל לא פעלו בתי הדין הרבניים על פי נהלים אחידים לעניין בירור יהדות. נראה כי לקראת פרסום הנוהל חלה עלייה חדה בעיסוק בסוגייה של בירור יהדות במסגרת בתי הדין הרבניים. חיפוש בתוך פסקי דין של בתי הדין הרבניים, כפי שפורסמו במאגר המשפטי ״נבו״, מעלה כי מאז שנת 2008 פורסמו 86 פסקי דין שעוסקים בנושא ״בירור יהדות״, שהם 3% מסך כל התיקים של בית הדין הרבני שפורסמו (2,865). נמצא בחיפוש רק תיק אחד שעוסק בבירור יהדות מלפני שנת 2008, ששיעורו שלו לבדו הוא 0.3% מהתיקים שפורסמו עד לשנה זו (303). ייתכן כי הסיבה להתגברות העיסוק בהליכי ״בירור יהדות״ נבע, בין היתר, מפרסום גיליון י״ד של כתב העת ״שורת הדין״ בקרב הדיינים, שכלל עיסוק נרחב בסוגיה זו (לעיל, הערה 19). נתונים אלו חלקיים, שכן רק חלק קטן מהתיקים של בתי הדין הרבניים מתפרסמים לציבור, ולא כולם מופיעים במאגרים המשפטיים. עם זאת נתונים אלו יכולים להעיד על עלייה בהיקף בירורי היהדות, ולכל הפחות על רצון של בתי הדין הרבניים לפרסם פסקי דין אלו לציבור.

54 לפני ההנחיות לבירור יהדות לא חלה חובה להפנות בני זוג לבירור יהדותם בבית הדין הרבני, ושיקול הדעת נותר בידי רשמי הנישואים. בחוברת מידע בשנת 2014, של המחלקה לרבנות ונישואין במשרד לשירותי דת ללשכות הנישואין במועצות הדתיות, צורף מכתבו של הרב אליהו מימון, מנהל אגף בירור יהדות בבתי הדין הרבניים, מיום 1.5.2014 ובו הוראה שלא לרשום לנישואים על סמך נישואים קודמים של אדם מבלי לוודא שנעשה לו בירור יהדות כדין (עמ׳ 144 לחוברת).

55 שאלת ההכרה של הרבנות הראשית לישראל ברבני קהילות בחו״ל נתקלת גם היא בקשיים ובסימני שאלה. ראו: פרבר וקפלן (לעיל, הערה 20).

56 סעיף 2(ד) להנחיות בירור יהדות.

לפי סעיף 16 להנחיות בירור יהדות, בינואר 2012 התכנסה ועדה אשר קבעה אמות מידה לעניין הכישורים והניסיון המקצועי של מברר יהדות.[57] אמות המידה חייבו ידע והכרה של התרבות, של ההיסטוריה והמורשת היהודיות באזור הרלוונטי; היכרות טובה עם המסמכים הנהוגים במדינה (תעודות לידה, תעודות פטירה, מסמכי נישואין, גירושין וכד׳); היכרות טובה עם הרבנים המכהנים בקהילות במדינות הרלוונטיות ועם אלו שכיהנו שם בעשורים האחרונים; מגורים בני עשר שנים לפחות באזורים הרלוונטיים; המברר יהיה יהודי שומר תורה ומצוות. לצד מבררי יהדות פנימיים, שהם עובדי בית הדין הרבני, נקבעו התנאים להכללת אדם ברשימת מבררי יהדות חיצוניים, שגם בהם בתי הדין רשאים להשתמש במסגרת בירור היהדות.[58] ביוני 2018 הוקם פורום לבירור יהדות ובו מכהנים שלושה מבררי יהדות.[59] על פי מכתבה של הממונה על העמדת מידע לציבור בהנהלת בתי הדין הרבניים, תפקידו של הפורום הוא לסייע לבתי הדין במקרים סבוכים שבהם בית הדין אינו מצליח למצות את הליך בירור היהדות על פי המסמכים שהוגשו. אומנם הפורום הוא נטול סמכות, וההחלטה לפנות אליו היא על פי שיקול דעתו של בית הדין, אך יש בכך כדי להעיד על מגמה המאפשרת לבית הדין להאציל את שיקול דעתו לפורום מקצועי שחותר להגיע לתוצאה על סמך המידע והראיות בתיק. במקביל, עקב המאפיינים הייחודיים של קהילת יוצאי אתיופיה והיעדר רישומים בעניין יהדותם של בנות ובני הקהילה, הוקם עבורם מערך נפרד של מבררי יהדות שהוסמכו על ידי הרבנות הראשית לישראל לצורך מטרה זו, מחוץ למסגרת של בתי הדין הרבניים.[60]

---

57 בתי הדין הרבניים והרבנות הראשית לישראל, ״אמות מידה לענין הכישורים והנסיון המקצועי של מברר יהדות״, **הנחיות בירור יהדות** (8.1.2012) – מדובר בהנחיות פנימיות שהומצאו למחבר בעקבות בקשה מכוח חוק חופש המידע, התשנ״ח–1998, ס״ח 1667.

58 הסדרת מערך מבררי היהדות הביאה גם להתדיינות משפטית. בשנת 2013 הגישו ארגון ״עתים״ וכמה זוגות עתירה נגד המדיניות של רב העיר ראשון לציון, הרב יהודה וולפא, להפנות זוגות המבקשים להירשם לנישואים להליך פרטי של בירור יהדות, גם כאשר בידיהם אישורי יהדות מטעם בתי הדין הרבניים. בעקבות עתירה זו חויבו רשמי הנישואים להכיר בסמכותם הבלעדית של בתי הדין הרבניים לעסוק בבירור יהדות ולהימנע משימוש במבררי יהדות פרטיים. ראו: בג״ץ 725/13 **עתים נ׳ הרב הראשי לראשון לציון** (פורסם בנבו, 2013).

59 מידע על אודות נמסר במכתב לארגון ״עתים״ בעקבות בקשת מידע ביום 10.3.2019, ומכהנים בו: הרב אלכסנדר דן, מברר יהדות בכיר בבתי הדין הרבניים, הרב שמעון הר שלום ממכון שורשים, שעוסק בבירורי יהדות, והרב ישראל ברנבאום, חבר בית הדין מוסקבה ומחבר הספר ״בירור יהדות באמצעות בדיקת רקמות״.

60 ראו: חוזר מנכ״ל המשרד לענייני דתות ע״ז (13.08.2017) בעמ׳ 52–61 וחוזר מנכ״ל המשרד לענייני דתות תשפ״ב/1 (25.01.2022) בעמ׳ 35-40.

ב.2. מאגרי מידע ואמצעי מחשוב

מאז ראשית המאה העשרים ואחת גובר השימוש במערכות מחשוב במסגרת מערכת המשפט.[61] בבתי הדין הרבניים נעשה שימוש במאגרי מידע עוד לפני עידן המחשוב, ורישום ממסדי ריכוזי של פסולי חיתון מתקיים מאז שנת 1954.[62] בשנת 1976 הוסדר השימוש ב״רשימת מעוכבי נישואין״ בהנחיות היועץ המשפטי לממשלה, ונקבע כי ייכללו בה החלטות של בתי דין רבניים והחלטות של רושמי נישואין, לרבות של אנשים שהוגדרו ״לא-יהודים״.[63] עם השנים עודכנו ההנחיות כדי להוסיף התייחסות לשימוש באמצעים ממוחשבים ולהסדיר את הרשאות הגישה למאגר.[64]

פרקטיקה נוספת שהתגבשה בהקשר זה היא הוספתם של אנשים לרשימות ״טעוני בירור״ כאשר הבירור בעניינם לא הושלם. בשנת 1995 אסרה רפורמה של שר הדתות דאז שמעון שטרית, שקיבלה תוקף של החלטת ממשלה, על רישום הערת ״טעון בירור״ על אדם בשל עינוי הדין שנגרם לאדם מעצם רישום הערה זו, שמותירה אותו בחוסר ודאות מתמיד בדבר מעמדו האישי.[65] אף על פי כן הנוהל לא יושם במלואו בבתי הדין הרבניים, שהמשיכו לרשום אנשים במעמד של ״טעוני בירור״.[66] בהמשך נוספו לרשימת ״טעוני הבירור״ אף שמותיהם של צדדים שלישיים, לרוב בני משפחה של בעלי הדין שהוטל ספק ביהדותם. בשנת 2017 הגישו הארגונים ״עתים״, ״מרכז צדק לנשים״ ו״מרכז רקמן לקידום מעמד האישה״, ועימם מספר משפחות, עתירה בבקשה להורות על הפסקת השימוש במידע על צדדים שלישיים להליכי בירור יהדות במסגרת רשימות ״מעוכבי חיתון״ של בתי הדין הרבניים. במסגרת גלגוליה של עתירה זו נמחקה רשימת ״טעוני הבירור״ שבה נרשמו פרטיהם של אותם צדדים שלישיים שיהדותם טרם התבררה

---

61 Amnon Reichman, Yair Sagy and Shlomi Balaban, “From a Panacea to a Panopticon: The Use and Misuse of Technology in the Regulation of Judges”, 71(3) *Hastings L. J.* 589 (2020) (להלן: רייכמן, שגיא ובלבן).

62 ״רשימות מעוכבי נישואין״, **הנחיות היועץ המשפטי לממשלה**, 6.4501 (2003), סעיף 21.632.

63 שם.

64 שם, בתוספת מבוא. ראו גם בנוהל ועדת השרים לתיאום ומינהל בעניין רשימת פסולי החיתון מתאריך 29.6.95, שמובא בתוך שמעון שטרית, **הארץ הטובה – בין כח ודת** (תשמ״ח) בעמ׳ 272–274.

65 או שם, ועדת השרים לתיאום ומינהל הצביעה בעד הנוהל ביום 29.6.95. לפי סעיף ו׳ לנוהל: ״פסקי דין של ׳טעוני בירור׳ לא ישמשו אסמכתא להכללת שם ברשימה״. לפי סעיף ח׳ לנוהל: ״מידע שהגיע לממונים בדבר פסולי חיתון, שאינו על-פי פסק דין סופי הקבוע פסלות ספציפית, לא יוכלל ברשימה״.

66 פרופ׳ שטרית מעיד בספרו כי ״הנוהל שאושר הועבר לפרסום ברשומות, אך לצערי הנושא לא טופל בהמשך. על אף ההישגים הרבים שהוגשו בנושא פסולי החיתון, נראה כי בפועל אין נוהגים כיום על-פי נוהל זה״. שם, בעמ׳ 274.

במסגרת בית הדין. כמו כן הנחיות בירור יהדות תוקנו כמה פעמים כדי להגביל אגירת מידע על צדדים שלישיים ושימוש בו.[67]

עם התפתחות אמצעי המחשוב השימוש במאגרי המידע השתכלל.[68] כך למשל תוכנת ״מעיינות״ היא תוכנת מחשב ייעודית המשולבת במערכת הניהול של בתי הדין הרבניים ומשמשת כלי עזר בבניית תרשים של עץ משפחה ומאגר מידע אשר ניתן לאחזרו באמצעותו החלטות בעניין בירורי יהדות שניתנו בבתי הדין הרבניים.[69] המידע נאסף למאגר באמצעות טופס הרצת פרטים של בני משפחתו של בעל הדין, שמתועד קודם לדיון בבית הדין.[70] הפועל היוצא של היכולת העולה באגירת מידע רב הוא הגברת היכולת להצלבת מידע המצוי בידי בית הדין, המביאה לשדרוג ניכר ביכולתו של בית הדין הרבני בכל הנוגע לבירורי יהדות. הרב אליהו מיימון, מנהל אגף עגונות ובירור יהדות בבתי הדין הרבניים, תיאר את תוכנת ״מעיינות״ כשדרוג ניכר של היכולות וכמעין ספר יוחסין ממוחשב של עם ישראל (ההדגשות שלי, א״ק):[71]

> היא מסייעת לנו בצורה שלא תתואר, **המוח האנושי לא יכול לעשות מה שהתוכנה עושה**, היא מתעדת את כל הנתונים הקיימים סביב התיק והיא עוזרת לנו להסיק מסקנות מתיק אחד למשנהו ולעתים לגלות שיש בתיק אחד סתירות ולברר את הסתירות. היא הולכת גם לרוחב וגם למעלה ולמטה. **בזכותה אנחנו יכולים לברר יהדות גם כשאין לנו מספיק נתונים**, אנחנו גם מוצאים לפעמים לאנשים שבאים לבירור יהדות קרובי משפחה שהם לא ידעו על קיומם. **בעתיד כשהמסמכים ייעלמו והסבתות יעברו מהעולם היא תהיה עץ היוחסין של עם ישראל.**

---

67 בג״ץ 6483/17 **פלונית נ׳ בית הדין הרבני הגדול לערעורים** (פורסם בנבו, 2021) (להלן: עניין **פלונית**); גילוי נאות: כותב המאמר היה ממגישי העתירה. הצעת חוק של חה״כ אבי מעוז הוגשה ביום 4.8.21 כדי לאפשר הקמה של מאגר ״טעוני בירור״ שבו יירשמו קרובי משפחתם של מי שלא הוכיחו את יהדותם בבית הדין הרבני. ראו: הצעת חוק שיפוט בתי דין רבניים (נישואין וגירושין) (תיקון – בירור יהדות), התשפ״א–2021, פ/2178/24.

68 קרין ברזילי-נהון וגד ברזילי ערכו מחקר חלוצי על האופן שבו קהילות דתיות שמרניות משתמשות בטכנולוגיות תקשורת ומידע באמצעות תהליך של ״תירבות״ הטכנולוגיה. הם מצאו כי תהליך זה משרת את צורכי הקהילה הדתית מחד, ומעצב מחדש גבולות וכללים דתיים מאידך. מציאות מורכבת זו, של קדמה לצד שמרנות, באה לידי ביטוי גם במסגרת מחקר זה. ראו: Karine Barzilai-Nahon and Gad Barzilai, "Cultured Technology: Internet and Religious Fundamentalism", 21(1) The *Info. Soc'y.* (2005) 25.

69 סעיף 1 להנחיות בירור יהדות.

70 שם, סעיף 5(ב).

71 ראו: אליהו מיימון, ״עגונות ובירור יהדות – דרכי פעולה, כללים וכלים״, **כנס הדיינים – התשע״ה** (תשע״ו) 319, בעמ׳ 325–326.

ב.3. בדיקת רקמות

בשנים האחרונות ניתן לזהות עיסוק גובר בשימוש בבדיקות גנטיות לצרכים משפטיים שונים, ובכלל זה לשם בירור זהות ושייכות יהודית.[72] לבתי הדין הרבניים יש היסטוריה מורכבת בשימוש בבדיקת רקמות לבירור קשרי משפחה,[73] משום שבדיקות אלו עשויות להגביר את מידת הוודאות המדעית, אך גם עלולות להטיל ספק בכשרות היוחסין של קטין מבחינה הלכתית משום החשש שזה יוגדר מבחינה הלכתית בתור ״ממזר״, שעליו אסור להינשא ליהודי. משכך, ההסדר המשפטי הקיים מבקש לצמצם בדיקות אלו אף שיש בכך פגיעה בזכותו של הקטין לקבל מידע על זהות הוריו הביולוגיים.[74] בשנת 2008 תוקן חוק מידע גנטי כדי לקבוע את סמכותו ואת שיקול דעתו של בית המשפט לענייני משפחה בבואו להורות על עריכת בדיקה גנטית לקשרי משפחה תוך כדי התחשבות בדין הדתי.[75] במסגרת התיקון הוחלט להתיר לבית דין רבני לתת צו לעריכת בדיקה גנטית בתנאים מסוימים כל עוד נתנו הנבדקים את הסכמתם לכך.[76] בדיון בוועדת המדע והטכנולוגיה של הכנסת הציג הרב שמעון יעקובי, היועץ המשפטי של בתי הדין הרבניים, את עמדת בתי הדין הרבניים בנושא. בדבריו הצביע על שלושת העקרונות המנחים את בתי הדין בנוגע לחוק שהוצע: (1) התנגדות ערכית לעריכת בדיקת רקמות לקשרי משפחה כל אימת שהבדיקה עלולה ליצור שאלה של כשרות הקטין או של אדם אחר להינשא (ממזר או ספק ממזר); (2) אם קיימת בדיקה כזאת, אין מקום להסתיר אותה

---

72 Yael Hashiloni-Dolev and Nurit Kirsh, "mtDNA, tests as a vehicle for Jewish recognition of Former Soviet Union Israeli citizens: religious and political debate", 17 *BioSocieties* (2022) 461 (להלן: השילוני־דולב וקירש). יעל השילוני־דולב ונורית קירש מציינות במאמרן כי הוויכוח הציבורי והמדעי כמעט שלא השפיע על הסמכויות הדתיות העוסקות בפסיקת הלכה בנוגע לשייכות יהודית עד השנים האחרונות.

73 בדיקה זו, שמתבצעת בלקיחת דגימת רוק מרירית הלחי, משווה בין רצפי דנ״א של אנשים שונים כדי למצוא קשר משפחתי ביניהם. אין עוררין באשר ליעילותה מבחינה מדעית. השימוש בבדיקה זו נעשה במסגרת בתי הדין בהקשרים של בירור יהדות כאשר עולה חשד לאימוץ של בעל הדין, או של אימו או סבתו, כדי לאמת את הקשר המשפחתי.

74 ממזר הוא מי שנולד לאיסור הלכתי של גילוי עריות, ובכלל זה מי שנולד לאישה יהודייה נשואה מחוץ למסגרת הנישואים. לביקורת על ההסדר המשפטי המונע גישה לבדיקת אבהות ראו: רות זפרן, ״של מי אתה ילד? על פגמיו של ההסדר הקיים בדין הישראלי בשאלת קביעת האבהות״, **הפרקליט** מו (תשס״ג-תשס״ד) 311, ורות זפרן, ״בירור אבהות על פי חוק מידע גנטי (תיקון מס׳ 3) התשס״ח-2008 – בא לתקן ונמצא מקלקל״, **חוקים** ג (תשע״א). לדיון במערך האיזונים בין אמת מדעית לבין יציבות משפטית במעמד הקטין, ראו: יחזקאל מרגלית, ״אמת ויציב – אמת עדיף? ושוב לדילמת ביצוע בדיקת רקמות לקטינים בישראל״, **חוקים** טז (תשפ״א) 7 (להלן: מרגלית).

75 ההסדר המוצע בתיקון החוק הוגש על בסיס מסקנותיו של צוות בין-משרדי שהקים היועץ המשפטי לממשלה לבחינת ההיבטים הנוגעים לבתי הדין הדתיים בחוק מידע גנטי, בראשות ד״ר פרץ סגל. דברי הסבר להצעת חוק מידע גנטי (תיקון מסעיף 3) (הוראת בית משפט על עריכת בדיקות גנטיות לקשרי משפחה), התשס״ח–2008, ה״ח 92.

76 סעיף 28יד לחוק מידע גנטי.

מעיני בית הדין כדי שאפשר יהיה לבחון את משמעותה ההלכתית; (3) כאשר בית הדין עוסק בעניין שבסמכותו, למשל מזונות, ירושה, נישואין או בדיקת יהדות לצורך נישואין, יהיו בידי בית הדין אותם כלים שיש בידי בית המשפט לערוך בדיקה.[77] בכך מחד הביעו בתי הדין הרבניים חשש הלכתי מעריכת בדיקת רקמות לקשרי משפחה בשל חשש משאלות של ממזרות, ומאידך הכירו ביכולתן של בדיקות אלו לשמש לצורכי בדיקת יהדות כאשר יש חשש לאימוץ.

סוג נוסף של בדיקת רקמות שמשמשת לצורך בירור יהדות הוא בדיקת רקמות מיטוכונדרית.[78] בדיקה זו מבקשת למצוא קשר של הנבדק ל״גן יהודי״, רצפי דנ״א שמזוהים עם יהודים אחרים, באמצעות דנ״א מיטוכונדרי שעובר בתורשה מאם לצאצאיה, כפי שיהדות עוברת מאם לצאצאיה על פי ההלכה הרבנית.[79] השימוש בבדיקת רקמות מיטוכונדרית, שאינה מחייבת השוואה לבן משפחה אחר, אינו מוסדר בחוק, וכל אדם רשאי לפנות למכונים שעוסקים בבדיקות אלו, לפעמים לאחר המלצה של בית דין רבני (אך בניגוד לבדיקה גנטית לקשרי משפחה, ללא צו של בית הדין).[80] פסיקה הלכתית תקדימית על שימוש בבדיקת רקמות מיטוכונדרית לשם בירור יהדות פורסמה לראשונה בשנת 2017 על ידי רבני מכון ״ארץ חמדה״.[81] במאמר זה הוצגה שאלה בעניינה של אישה שהיא ״כנראה יהודייה״ אף על פי שהיא נשואה לאדם שאינו

---

77 פרוטוקול ישיבה מס׳ 60 של ועדת המדע והטכנולוגיה, הכנסת השבע-עשרה (20.11.2007). מנגד, יחזקאל מרגלית מבקש לבטל את האפשרות הקבועה בחוק להעברת מידע גנטי לבתי הדין הדתיים ובכך להבחין בין הגדרת האבהות הביולוגית לקביעת האבהות על פי הדין הדתי: מרגלית (לעיל, הערה 74) בעמ׳ 55–56.

78 מיטוכונדרייה (מיטוכונדריון) הוא אברון המצוי בציטופלזמה של תאים איקריוטיים. עובר מקבל את הרוב המכריע של המיטוכונדרייה מהביצית, ולכן הדנ״א המיטוכונדרי עובר בתורשה מאם לצאצאיה. בדיקה זו אינה מבוססת מבחינה מדעית באותה רמת ודאות כמו בדיקת רקמות להוכחת קשרי משפחה, והיא ניתנת לביצוע רק כאשר יש קהילה שיש עליה מחקרים לזיהוי רצפי דנ״א מיטוכונדרי.

79 שימוש בגנטיקה כמרכיב בבירור יהדות הוא סוגיה שנויה במחלוקת. יש ויכוח מדעי אם קיים ״גזע״ יהודי ואם קיימים מרכיבים גנטיים שמאפיינים יהודים. כמו כן יש דיון חברתי בהשלכות החברתיות הכרוכות בזיהוי יהודים כגזע. להרחבה ראו: Roselle Tekiner, "Race and the Issue of National Identity in Israel", 23(1) *Int'l J. of Middle E. Stud.* (1991) 39.

80 ראו למשל: פסק דינו של הדיין פנחס מונדשיין בעניין תיק (אזורי נת׳) 1261695 **א.ג.** (פורסם בנבו, 2021) (להלן: עניין **א.ג.**) ובו חשד לאימוץ הסבתא של המבקשת, משום שנולדה כאשר אימה הייתה בת 38 לאחר 13 שנות נישואים. במקרה זה פסק בית הדין כי יש לעבור בדיקה גנטית מיטוכונדרית כדי לשלול חשד אימוץ (בהיעדר יכולת לעבור בדיקה לקשרי משפחה). בערעור לבית הדין הרבני הגדול נהפך פסק הדין ונקבע כי יהדותה תאושר ללא צורך בבדיקה גנטית. ראו: ערעור (גדול) 1308252 (לא פורסם, עותק בידי המחבר 7.11.2024) (להלן: עניין **ערעור** 1308252).

81 רבני ״ארץ חמדה״, **שו״ת במראה הבזק** (חלק ט, תשע״ז) בעמ׳ 94 (וכן הנספח המדעי של ד״ר שי צור ופרופ׳ קרל־קלמן סקורצקי שצורף לתשובה) (להלן: ״רבני ארץ חמדה״). לתשובה צורפה הסכמתו של הרב זלמן נחמיה גולדברג.

יהודי, שאין לה כל ראיות או עדויות משפחתיות ליהדותה. נשאל אם במצב זה אפשר יהיה להסתפק בבדיקת דנ״א מיטוכונדרי לשם אישור יהדותה. הכותבים הביעו גישה חיובית כלפי עריכת הבדיקה וסיכמו את תשובתם בקריאה לרבנות הראשית לפעול עם ממשלת ישראל כדי לאפשר בדיקות דנ״א מיטוכונדרי לעולים אשר לא הצליחו להוכיח את יהדותם, על פי רצונם ובחירתם החופשית. הכותבים הסבירו כי ״מכיוון שרוב היהודים אינם נושאים רצפים ייחודיים אלה, גם מי שיבחר לעשות את הבדיקה, והיא לא תוכיח את יהדותו, לא יפגע מכך״.[82] בד בבד בספר שעוסק בבירור יהדות לפי מחקרים גנטיים, פורסים הרב ישראל בארנבוים, אב בית הדין הרבני במוסקבה, והרב זאב ליטקה, ראש ״סימנים – מכון לבירור שורשים באמצעים גנטיים״, תשתית מדעית והלכתית לשימוש בבדיקות גנטיות במסגרת הליכי הוכחת יהדות.[83] בספר הם בוחנים את המסגרת ההלכתית שבתוכה ניתן להכיר בבדיקת רקמות לשם אישור יהדות ומסכמים בכך שיש להבחין בין תיק לתיק על פי הראיות הנוספות הקיימות ועל פי שיקול דעתו של הדיין על פי מכלול הנתונים.[84]

אל מול ההצעות להשתמש בבדיקת רקמות במסגרת הליכי בירור יהדות הועלו הסתייגויות. אחת הטענות המרכזיות של המתנגדים לשימוש בבדיקות גנטיות למציאת דנ״א מיטוכונדרי לשם אישור יהדות היא שבדיקה זו אינה מעניקה ודאות מספקת, שכן סימנים אלו עלולים להימצא גם אצל לא־יהודים.[85] גם אם מבחינה סטטיסטית הסימנים מעידים שמדובר באדם יהודי, מבחינה הלכתית הכלל של ״רוב״ אינו תופס, כי ייתכן שרוב אלה שהם בעלי סימנים גנטיים דומים אינם יהודים, ואין בידינו הכלים לבדוק

---

82 שם, בעמ׳ 99.

83 ישראל בארנבאום וזאב ליטקה, **בירור יהדות – לאור מחקרים גנטיים** (תשע״ז) (להלן: בארנבאום וליטקה). ניתן להשוות לדיון על שימוש בבדיקות דנ״א לעניין בחינת ממזרות, ראו: הראל דביר וערן הנדל, ״מהימנות בדיקות דנ״א לקביעת ממזרות״ אסיא כ״ז ג–ד (ק״ז-ק״ח) 52 (מרחשון תשע״ח). יצוין כי בדיקה גנטית לבדיקת ממזרות לרוב מתייחסת לבדיקה גנטית להוכחת קשרי משפחה, ואילו בדיקה גנטית להוכחת יהדות שנידונה כאן היא בדיקת גנטית מיטוכונדרית.

84 המחברים משתמשים בכללים ההלכתיים של ״סימן מובהק״ ודין ״רוב״ כדי לבחון את טיבה של בדיקת הרקמות המיטוכונדרית.

85 ראו: ארז גרטי, ״האם אפשר לקבוע יהדות בבדיקה גנטית?״, **מכון דוידסון** (6.3.2019), https://did.li/ZfEZH: ״מוטציות שמתרחשות כל הזמן באופן טבעי יכולות תיאורטית ׳להחליש את הפרופיל היהודי׳. לכל זאת יש להוסיף את העובדה שאותו ׳פרופיל גנטי יהודי׳ לא ייחודי רק ליהודים וחלקים ממנו מצויים גם אצל עמים אחרים ממוצא מזרח תיכוני״. לדיון בקשיים ובמגבלות המדע בהסתמכות על דנ״א מיטוכונדרי לבירור יהדות ראו: Sergio Tofanelli, Luca Taglioli, Stefania Bertoncini, Paolo Francalacci, Anatole Klyosov and Luca Pagani, “Mitochondrial and Y chromosome haplotype motifs as diagnostic markers of Jewish ancestry: a reconsideration”, 5 *Frontiers in Genetics* 384 (2014) וכן יהושע וייסינגר ורפאל דיין, ״בדיקת D.N.A מיטוכונדריאלי לקביעת יהדות״, **תחומין** מא (תשפ״א) 153, בעמ׳ 164–165 (להלן: וייסניגר ודיין).

זאת.[86] כמו כן מחקרים חדשים מראים כי לעיתים נדירות דנ״א מיטוכונדרי מורש גם מהאב ולא רק מהאם, ולכן ייתכנו מקרים שבהם יש סימנים של דנ״א מיטוכונדרי שמעידים על מוצא יהודי אף על פי שהאם אינה יהודייה.[87] הרב דרור ברמה מתמקד בתוקפן המדעי של בדיקות דנ״א ומבחין בין בדיקות גנטיות שונות. לדבריו, בדיקות גנטיות לעניין קשרי משפחה יכולות לשמש לבירור יהדות בגלל ודאותן המדעית, אך לא בדיקת רקמות מיטוכונדרית, שאינה בעלת אותה רמת ודאות.[88] טענה נוספת עוסקת באופיו המשתנה של המדע אל מול הוודאות ההלכתית הנחוצה להכרעה. הרב אשר וייס סובר כי גם אם הבדיקות יוגדרו כוודאיות מבחינה מדעית, עדיין יש לראות בתוצאותיהן ספק הלכתי, משום שאין לנו ידיעה כיצד המדע יתפתח בעתיד.[89] זאת ועוד, מדובר במספר קטן של מוטציות גנטיות שייתכן שאפשר יהיה לשנותן בעתיד בעריכה גנטית או בהשתלת מיטוכונדרייה באמצעות עריכת הגנום באופן שתרשום בתאי גופו של אדם סימנים גנטיים שמזוהים כיהודים. משום כך מדובר מבחינה הלכתית ב״סימנים העשויים להשתנות״ ואין לסמוך עליהם.[90] גם אם מדובר בחשש עתידי, יש בו כדי לחתור תחת השאיפה לוודאות הלכתית. לצד הטיעונים על מהימנות הבדיקה קיימים טיעונים שלפיהם יש לדחות את השימוש בבדיקות אלו בגלל ההשלכות האתיות והחברתיות הכרוכות בשימוש בהן.[91] הרגישות הקיימת בין גנטיקה למעמד לאומי ודתי, במיוחד

---

86 ראו: J. David Bleich, "Validity of DNA Evidence for Halakhic Purposes (Part 4): The "Jewish" Gene", 52(3) *Tradition* (2020) 92, p. 119 וכן וייסינגר ודיין (לעיל, הערה 85). ראו גם: בארנבאום וליטקה (לעיל, הערה 83) תשובתו של הרב אשר וייס, שהתפרסמה בחלק מהעותקים של הספר (עמ׳ 65–74), ובו הוא מעלה את הטענה (עמ׳ 70–71), שגם אם רצפים גנטיים אלו קיימים במספר קטן בהרבה אצל לא־יהודים, עדיין הגויים שלהם רצפים אלה רבים מן היהודים שלהם רצפים אלה. לכן גם אם יש הסתברות סטטיסטית גבוהה שמדובר באדם יהודי על פי בדיקת הדנ״א, אין זה עומד בעיקרון ההלכתי של ״רוב״. לדבריו: ״ואף שלפי כללי הסטטיסטיקה מסתבר לתלות שהיא יהודייה כבר כתבתי שאין דין רוב שבתורה תלוי בהסתברות הסטטיסטית״.

87 Thomas G. McWilliams and Anu Suomalainen, "Mitochondrial DNA can be inherited from fathers, not just mothers", 565(7739) *Nature* (2019) 269: https://doi.org/10.1038/d41586-019-00093-1.

88 דרור ברמה, ״קביעת יהדות לפי סימנים גנטיים מיטוכונדריאליים״, **אסיא** כ״ט ג–ד (קט״ו–קט״ז) (תש״פ) 5 (להלן: ברמה).

89 אשר וייס, **שו״ת מנחת אשר** (כרך ג׳, תשע״ו) בסימן פז: ״בכל דור ודור מגלה האדם תגליות חדשות במדע, ובכל דור נשללות רבות מן ההנחות שהיו מקובלות בדור הקודם כאמת שאין עליה עוררין... ויש לחשוש שמא כעבור שנים יתגלה שבדיקות אלה אינן מכריעות ואין בהן בירור מוחלט ונמצאנו מחריבים עולם ומלואו״. טיעון זה מובא גם בדבריו של הרב דוד בירדוגו, ״האם ניתן לאשר יהדות ע״פ חקירת שורשים בארכיבים וסימנים ותחושות ודנ.ד.א וכו׳״, **ספר בגדי קודש: הלכות גרים** (נספח בספרו של הרב שמעון דרור, התשפ״א), בעמ׳ צב–צג.

90 ברמה (לעיל, הערה 88).

91 טיעונים אלו עולים גם מאנשי חברה ומדע. ראו למשל דבריה של פרופ׳ אפרת לוי-להד, מנהלת המכון לגנטיקה רפואית במרכז הרפואי שערי צדק בירושלים: ״דת היא מבנה

לאחר השואה, מחייבת לשקול בכובד ראש את השימוש בבדיקות אלו,[92] בייחוד כאשר המסגרת ההלכתית כוללת כלים שיאפשרו להכריע כי רוב העולים מברית המועצות לשעבר מכוח אם יהודייה,[93] שמצהירים על עצמם כיהודים, הם יהודים גם על פי ההלכה, ולכן השימוש באמצעי בירור כאלה ואחרים משרת מדיניות בדלנית, דבר שפוגע בעולים ואינו נדרש על פי המסורת ההלכתית.[94]

הרב דוד לאו, הרב הראשי לישראל, פרסם תגובה לספרם של בארנבוים וליטקה, כאשר מסקנתו היא שגם אם ניתן להשתמש בבדיקות גנטיות מיטוכונדריות לשם בירור יהדות, הן אינן עומדות בפני עצמן אלא מסייעות לראיות אחרות.[95] אף על פי שאין החלטה מערכתית לקבל או לשלול ממצאים גנטיים, חלק מהדיינים מסכימים או מבקשים לקבל בדיקות אלו במסגרת תהליכי בירור יהדות.[96]

השימוש בבדיקת רקמות לבירור יהדות עלה לשיח הציבורי כחודש וחצי לפני הבחירות לכנסת ה־21, שנערכו באפריל 2019, במאמר באתר Ynet.[97] הפניות של בתי הדין הרבניים שנחשפו כללו הן בדיקות לבדיקת קשרי משפחה והן בדיקות למציאת

חברתי-תרבותי, לא מאפיין ביולוגי או גנטי. מבחינה היסטורית, רק אויביו המרים ביותר של העם היהודי ניסו לערוך סיווג גנטי של יהודים, חצי יהודים וכן הלאה״ בתוך: מריסה ניומן, ״מיהו יהודי? גרסת המעבדה״, **זמן ישראל** (16.10.2019), https://www.zman.co.il/46090/popup.

92 ברמה (לעיל, הערה 88): ״יש לשקול את מידת התבונה שבקבלת ראיות כאלה בהיבט ההשלכות על יחסי ישראל ועמים ומתן תירוץ לשונאים למיניהם להיאחז בו״. ראו גם: יצחק טסלר, ״בתי דין דורשים הוכחת יהדות בבדיקת די-אן-איי״, **Ynet** (25.2.2019), https://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-5469440,00.html (להלן: טסלר), דברי הרב שאול פרבר: ״הדרישה של בתי הדין הרבניים גם מעידה על מחסור בהשכלה כללית. רק מי שלא קראו את 1984 של אורוול חושבים שאפשר להוכיח יהדות בעזרת די-אן-איי. הם פשוט לא מבינים מה הם עושים. לפני כשבוע היה כנס של רבנים בתחום, וחצי מהדיונים הוקדשו לנושא. נפלתי מהכיסא. אם למדתם הלכה כל השנים, אז תשתמשו בהלכה, אל תנסו להשתמש במדע שבו אתם לא מבינים בכלל״.

93 הכוונה למי שעלו כיהודים על פי ההגדרה בסעיף 4ב לחוק השבות ולא בני משפחה של יהודים, שעלו מכוח סעיף 4א לחוק.

94 קלמן פסח (צ׳אק) דוידסון, ״כשמדיניות בדלנית גוברת על הרצון למצוא פתרון הלכתי״, **דעות** 87 (תשע״ט) 40.

95 דוד לאו, ״בירורי יהדות על פי בדיקות דנ״א (DNA)״, **אסיא** כ״ח ג–ד (קי״א–קי״ב) (תשע״ט) 97, בעמ׳ 109.

96 ראו למשל פסק דינו של הדיין פנחס מונדשיין, עניין **א.ג** (לעיל, הערה 80), ובו חשד לאימוץ הסבתא של המבקשת, משום שנולדה כאשר אימה הייתה בת 38 לאחר 13 שנות נישואים. במקרה זה פסק בית הדין כי יש לעבור בדיקה גנטית מיטוכונדרית כדי לשלול חשד אימוץ (בהיעדר יכולת לעבור בדיקה לקשרי משפחה). מידע על התהליך ניתן למצוא באתר מכון ״סימנים״, שהוקם בשנת 2018 כדי לסייע לאנשים החפצים לברר את מוצאם האימהי באמצעות בדיקה גנטית, ולהסתייע בבדיקה זו לצורך הוכחת יהדות.

97 טסלר (לעיל, הערה 92).

דנ״א מיטוכונדרי שמזוהה כיהודי. הדבר הוביל לתגובות רבות במערכת הפוליטית, ובהן הודעתו של חה״כ אביגדור ליברמן ממפלגת ישראל ביתנו שראה בבדיקות ״אפליה בוטה וגזענות מצד הממסד החרדי כלפי העולים מברית המועצות לשעבר״. לעומת זאת חה״כ אריה דרעי, מנהיג תנועת ש״ס, הצהיר בכנס בחירות באשדוד על תמיכתו בעריכת בדיקת רקמות לעולים.[98] בתגובה לסערה פרסם נשיא בית הדין הרבני, הרב הראשי לישראל דוד לאו, את הדברים האלה:[99]

> אדם הפונה לבירור יהדות מוטלת עליו החובה להוכיח את יהדותו בפני בית הדין – בתי הדין מונחים ופועלים לפעול בכל מקרה ברגישות, לסייע ולהקל בהליך בירור היהדות. במקרים בודדים, קורה לא פעם שיש מי שטוען כי הוא יודע שהוא יהודי אולם אין בידיו את המסמכים המאשרים את דבריו, או לחילופין מוצאים סתירה בין דבריו לבין מה שנתברר לגביו. במקרה שכזה עשוי ביה״ד, אך ורק על מנת לסייע בידי המבקש, להציע לו לעבור בדיקת D.N.A שתחזק את טענתו. אולם מעולם לא נכפה על אף אדם לעבור אותה. ויודגש, בדיקת D.N.A אינה משמשת כבירור יהדות על פי ההלכה אלא אך ורק מסיעת בהליך הבירור.
>
> כמו כן, לעתים דן בית הדין דיון בסוגיה של אימוץ ילדים, ובמקרה כזה גם כן עשוי ביה״ד לבקש לערוך בדיקה שעשויה לעזור בהוכחת הורות. וכן במקרים בהם יש חשד למסמכים מזויפים בתי הדין עורכים בדיקות אבהות שהן לגיטימיות – בדיוק כפי כמקובל בבתי משפט לענייני משפחה בארץ ובעולם.
>
> לצערנו, נראה שיש כאלה שהם אינם יהודים שמנסים להיטמע בעם ישראל וחוששים מהליך בירור היהדות בבתי הדין ומשתמשים בעניין זה כמאבק נגד ההלכה תוך יצירת פילוג, שנאה והכפשה כלפי שירותי הדת בכלל ומערכת בתי הדין בפרט.

---

98 איתי שיקמן ומורן אזולאי, ״דרעי: ׳מפריע להם, לטענתם, שמשרד הפנים בודק DNA לעולים׳״, **Ynet** (5.3.2019), https://www.ynet.co.il/article/5474117. מאוחר יותר הגיב ח״כ אריה דרעי בטענה שבדיקות אלו אינן נערכות כלל: ״לא אמרתי שנערכות בדיקות DNA לעולים מחבר העמים, אין בדיקות כאלה וגם לא ייערכו״, ראו: מורן אזולאי ואיתי שיקמן, ״דרעי ספג אש ומגיב: ״אין בדיקות DNA לעולים״״, **Ynet** (6.3.2019), https://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-5474142,00.html. ייתכן שהפער נובע מכך שההפניה לבדיקות נעשית בתוך בתי הדין הרבניים ולא על ידי משרד הפנים.

99 גדי דויטש, ״הרב לאו: מעולם לא נכפה על אף אדם לעבור בדיקת DNA״, **מעריב** (6.3.2019) https://www.maariv.co.il/jewishism/article-688108.

בעקבות הדברים עתר חה״כ אביגדור ליברמן לבג״ץ, ועימו כמה משפחות יוצאות ברית המועצות לשעבר שהתבקשו לעבור בדיקת רקמות לשם הוכחת יהדותן בבית הדין הרבני.[100] עיקר המחלוקת בעתירה נגע להשלכות המעשיות של הצעה לערוך בדיקה גנטית ובייחוד של סירוב לערוך בדיקה זו. העותרים הצביעו על היעדר נהלים לעריכת בדיקות אלו ועל חשש שהן נעשות באופן מפלה, כאשר סירוב לערוך בדיקה משמש טענה לדחיית בקשתו של המבקש לאישור יהדותו. לעומת זאת המשיבים טענו כי הבדיקה מוצעת רק כאשר יתר החומר אינו מספיק לשם קביעת יהדות, ולכן אין בכך פגיעה במשפחות. העתירה הסתיימה עם מחיקתה, לאחר שנציג בית הדין הרבני הסכים לגיבוש נהלים להפניה לבדיקת רקמות, שיעסקו בין היתר במשמעות של סירוב להיבדק. במסגרת העתירה הצטרף השופט נעם סולברג להחלטה למחיקת העתירה אך הטיל ספק בצורך בגיבוש נהלים כתובים וכן חלק על פסיקת ההוצאות לטובת העותרים. הוא קיבל את הטענה העקרונית של המשיבים, שהתבססה על תגובתו של הרב הראשי לישראל הרב לאו, שהובאה לעיל, כי הבדיקות עומדות לבחירתם של בעלי הדין וניתנות ״בנסיבות שבהן אין די בראיות שמציג המבקש כדי לבסס הוכחה בדבר יהדותו״.[101] לדבריו, ״לעיתים גם עשויה הבדיקה הגנטית להיות יותר נוחה ויעילה לביצוע, מאשר איתור ראיות, עדויות ומסמכים. אין פגם אפוא בהצגת האפשרויות לפני המבקש, לידיעתו ולבחירתו״.[102] טענה זו משמשת גם בפסיקותיהם של בתי הדין הרבניים כדי להצדיק את השימוש בבדיקת רקמות לשם הוכחת יהדות.[103]

יש מקום לבחון אם טענה זו, שלפיה הבדיקה הגנטית עומדת לבחירה חופשית של בעלי הדין, מתיישבת עם נוסח ההנחיות שפורסמו בעקבות העתירה. ביולי 2021 נוספה להנחיות בירור יהדות התייחסות לעריכת בדיקה גנטית. בסעיף 9(ג) להנחיות נקבע כי ״בתי הדין או מברר היהדות יציעו למבקש אפשרות לבדיקה גנטית לקשרי משפחה רק כאשר ללא בדיקה זו לא ניתן יהיה לאשר את יהדותו של המבקש, או כאשר ישנו קושי משמעותי להשיג את הראיות הנדרשות להוכחת היהדות וישנו חשש רב כי לא ניתן יהיה

---

100 בג״ץ 2477/19 **ליברמן נ׳ הרב הראשי לישראל ונשיא בית הדין הרבניים** (פורסם בנבו, 2020) (להלן: עניין **ליברמן**).

101 שם, בפסקה 2 לפסק דינו של השופט סולברג.

102 שם.

103 ראו למשל עניין **א.ג** (לעיל, הערה 80), בפסק דינו של הדיין הרב פנחס מונדשיין, שבו הוא מפנה לדבריו של השופט סולברג וטוען כי הבדיקה אינה אלא אפשרות העומדת לבחירתם של המבקש ובני משפחתו, לפי שיקול דעתם: ״הבדיקה הגנטית הנדונה אינה אלא אפשרות העומדת לבחירתם של המבקש ובן משפחתו, לפי שיקול דעתם. בנסיבות שבהן אין די בראיות שמציג המבקש כדי לבסס הוכחה בדבר יהדותו, אפשר שהבדיקה הגנטית תסייע לו, ותחזק את ראיותיו, ככל שתוכיח כי מוצאו מאם יהודיה, או תבסס קשר משפחתי בינו לבין מי שיהדותו כבר נקבעה. לעיתים גם עשויה הבדיקה הגנטית להיות יותר נוחה ויעילה לביצוע, מאשר איתור ראיות, עדויות ומסמכים. אין פגם אפוא בהצגת האפשרויות לפני המבקש, לידיעתו ולבחירתו״.

לאשר את יהדותו משום כך״.[104] כמו כן נקבע כי צו לעריכת בדיקה זו יינתן ״רק לאחר מתן הסכמת כל הנבדקים לבדיקה״ וכן לאחר קבלת ״אישור מראש של נשיא בית הדין הרבני הגדול״.[105] עוד נקבע כי ״הימנעות המבקש מעריכת בדיקה גנטית שהוצעה לו על ידי בית הדין או מברר היהדות לא תשמש כשלעצמה טעם לקביעת אי יהדותו״, אולם ״אין בכך כדי למנוע הבאתה במקרים המתאימים כחיזוק למסקנה, העומדת בפני עצמה, לפיה אין בתשתית הראייתית שהונחה לפני בית הדין כדי לבסס את יהדות המבקש״.[106]

התיקון לסעיף מעלה כמה קשיים. סעיף קטן (ג) מבקש לקבוע כי בדיקה זו תינתן רק כאשר קיים קושי ניכר לאשר יהדות. אולם בסמכותו של בית הדין לקבוע אם ומתי קיים קושי כזה, ולכן ההנחיה מרוקנת ממשמעות מעשית. כמו כן אם מסעיף זה עולה שבדיקת רקמות תשמש רק לשם סיוע, בסעיף קטן (ה) מובאת האפשרות כי הימנעות מבדיקה תצטרף לקביעה כי אין לאשר את יהדות המבקש. כמו כן התיקון מתייחס לעריכת בדיקה גנטית לקשרי משפחה שחייבת בצו על פי הוראות פרק ה1 בחוק מידע גנטי, אולם הוא אינו מתייחס להפניה לעריכת בדיקה גנטית מיטוכונדרית לבדיקת ״גן יהודי״ שאינה חייבת בצו.

פסק הדין של בג״ץ והנהלים שפורסמו בעקבותיו נתנו מסגרת משפטית לעריכת בדיקת רקמות במסגרת הליכי הוכחת יהדות בבית הדין הרבני.[107] עם זאת הם לא נתנו מענה לשאלה העקרונית – אם בדיקות אלו משמשות אך ורק לחיוב, אמצעי אפשרי להוכחת יהדות, או שמא גם לשלילה. כלומר, האם מי שאינו מסכים לעריכת בדיקת רקמות או מי שנמצא כי בדיקה זו אינה מאשרת את יהדותו, עלול למצוא כי מידע זה מחזק את המסקנה כי לא ניתן להשתמש בעקרונות הלכתיים לשם אישור יהדותו? שאלה זו דורשת עיון במסורת ההלכתית בשאלות הנוגעות לאישורי יהדות וכן במדיניות בירורי היהדות בבתי הדין הרבניים והמעמד שניתן במסגרתה למדע ומידע.

3. הרחבת התמונה: שימוש בראיות בהליכי בירור יהדות

שימוש במערך של מבררי יהדות, במאגרי מידע ובבדיקת רקמות בהליך הבירור כרוך בין היתר בהכרעות ערכיות בדבר היחס שבין תורה לבין מדע וכן ליחס שבין תורה לבין מידע, בהתייחס לשאלות של כשרות יוחסין. ההשלכות של הדיון בהקשר זה רחבות היקף, משליכות על עצם הזהות והשייכות היהודית ויכולות להשפיע על יהודים

---

104 סעיף 9(ג) להנחיות בירור יהדות (לעיל, הערה 25).

105 שם, בסעיף 9(ד).

106 שם, בסעיף 9(ה).

107 בית הדין הרבני הגדול ציין את העתירות שנידונו בבג״ץ ונמחקו כראיה לכך שבית המשפט מאשר את תוקפם המשפטי של הנחיות בירור יהדות. ראו: ערעור (גדול) 1336817/1 **פלונית נ׳ פלוני** (פורסם בנבו, 2021).

(וספק-יהודים) רבים. תחילה אפרוס את הרקע לדיון זה ולאחר מכן אנתח את העמדות השונות שבאות לידי ביטוי בפסקי בתי הדין הרבניים. השאלה המרכזית היא מה מקומו של מידע במסגרת הליכים אלו, ואם ועד כמה בית הדין צריך לדרוש לקבל לידיו מידע.

מאז קום המדינה, למרות מציאות של ״קיבוץ גלויות״ והגירת אנשים וקהילות אל מדינת ישראל, לא גובשה משנה הלכתית סדורה ומבוססת לקביעת יהדותו של אדם שמבקש להינשא או להתגרש כדין תורה.[108] העלייה הגדולה מברית המועצות לשעבר הובילה לעיסוק נרחב בסוגיה.[109] אולם השאלה עצמה אינה חדשה במסגרת ההלכתית. במשך אלפי שנים יהודים היו פזורים בין יבשות, מדינות וקהילות. רבים נדדו ממקום למקום, אם מרצון ואם בעקבות רדיפה וגירוש. כאשר יהודים עברו ממקום אחד למקום אחר, התעוררו לא פעם שאלות על מוצאם ועל כשרותם ההלכתית מבחינת דיני היוחסין בהלכה היהודית. הגדרת היהדות על פי ההלכה הרבנית נקבעת על פי יהדותה של האם או אם נעשה גיור כהלכה. על פני הדברים, הגדרה זו אינה ניתנת להוכחה מדעית-עובדתית, מפני שכל אדם עלול להיות צאצא של אישה שאינה יהודייה מבלי שידע על כך ומבלי שתהיה לכך ראיה, כפי שאדם שמזוהה כלא־יהודי עלול להיות צאצא של אישה יהודייה. משום כך ההגדרה ההלכתית מתייחסת ל״חזקת יהדות״, כלומר בסיס נורמטיבי-משפטי למעמדו של אדם כיהודי.[110] ניתן למצוא בין פוסקי ההלכה עמדות מרחיבות ומצמצמות לתחולתן של חזקות אלו, שנוגעות הן לאופייה של החזקה והן להיקף החיפוש שיש לעשות אחר ראיות סותרות לחזקה.[111]

---

108 ראו: רוזן (לעיל, הערה 50) בעמ׳ 26. ראו גם: שאול פרבר ויוסף שרעבי, ״היסודות ההלכתיים של הליך בירור היהדות בבתי הדין הרבניים״, **תחומין** מ (תש״פ) 221, בעמ׳ 233 (להלן: פרבר ושרעבי).

109 ראו למשל משה מרדכי פרבשטין, ״בירור יהדותם של עולים מרוסיה״, **תחומין** יב (תשנ״א) 17 (להלן פרבשטיין); אליהו שלזינגר, **שו״ת שואלין ודורשין** (כרך ב, תשנ״ה) בסימן לז; אברהם שפירא, ״יחוס עולה חדשה לצורך נישואיה״, **תחומין** טו (תשנ״ה) 261; שלמה עמאר, **שו״ת שמע שלמה** (כרך ב, תשנ״ב) בסימן ו–ח.

110 קורינאלדי (לעיל, הערה 2) בעמ׳ 43–48.

111 בהלכה יש כמה סוגי חזקות שרלוונטיים לעניין הוכחת יהדות: (1) חזקות מכוח סברא; (2) חזקות מכוח רוב (בין רוב מופשט שאינו מצוי לפנינו ובין רוב קונקרטי שמצוי לפנינו); (3) חזקה שמבוססת על הנחת מוצא כי בהיעדר ראיות אחרות יש לקבל את הדברים כפי שידועים לנו. אשר לבירור יהדות ניתן למצוא עמדה מרחיבה ועמדה מצמצמת. העמדה המרחיבה מתבססת על חזקת יהדות שבאה מכוח סברא או מכוח ״רוב שאינו לפנינו״, כלומר: רוב מי שמצהירים על עצמם שהם יהודים הם אכן יהודים. העמדה המצמצמת מבוססת על חזקה של ״רוב שיש לפנינו״, כך שאדם יהיה נאמן להצהרתו כיהודי רק אם הגיע מהקשר שבו רוב האנשים הם יהודים. רוב העולים מברית המועצות מכוח אם יהודייה (ולא לפי סעיף 4א לחוק השבות, שעניינו בן משפחה של יהודי) הם אכן יהודים, ולכן לכאורה ניתן לקבל את הצהרתם לעניין ״חזקת יהדות״, הן לפי העמדה המרחיבה והן לפי העמדה המצמצמת. ראו: שלו, קפלן ופרידמן (לעיל, הערה 30) בעמ׳ 49–53, וכן פרבר ושרעבי (לעיל, הערה 108).

נראה כי מעיקר הדין רוב הפוסקים מסכימים שבנסיבות מסוימות ניתן להסתמך על הצהרתו של אדם לעניין יהדותו ולכתחילה אין להרבות בבדיקות.[112] עיקרון זה חוזר לעבר לימי התלמוד, שם קבעו חז״ל על פסולי החיתון הרבים שעלו עם עזרא הסופר במסגרת שיבת ציון כי ״משפחה שנטמעה – נטמעה״.[113] כלומר, אין מחפשים לפסול משפחה שכבר התערתה בתוך הקהילה היהודית.[114] קביעה דומה הביא רבי יוסף קארו בשולחן ערוך בנוגע לכלל פסולי החיתון: ״כל המשפחות בחזקת כשרות ומותר לישא מהם לכתחילה״, וכי יש להטיל ספק דווקא באלו שמחפשים ספקות אצל אחרים: ״וכן כל הפוסל אחרים תמיד, כגון שנותן שמץ במשפחות או ביחידים ואומר עליהם שהם ממזרים, חוששין לו... שכל הפוסל – במומו פוסל״.[115] דברים דומים נכתבו גם אצל פוסקים חשובים נוספים בנוגע לאדם שמצהיר כי הוא יהודי.[116]

---

112 שם. לעומת זאת שאקי (לעיל, הערה 2) בעמ׳ 279–280, רואה באור חיובי את קיומם של ספרי יוחסין ומאגרים. הוא מוצא לכך צידוק בספר יוחסין שהביאו על פי המסורת היהודים מבבל לארץ ישראל בימי שיבת ציון בתקופת עזרא ונחמיה. לדברי שאקי, ספר זה, שהיה מוחזק בבית המקדש, נועד להבטיח את האותנטיות של רישום היוחסין בציון מעמדו של כל יהודי, כאשר לאחר שרפת הספר החלו דרישות וחקירות על כשרותן של משפחות.

113 בבלי, קידושין עא, ע״א.

114 לעניין המעמד של אלו שאינם יהודים להיטמע במסגרת קביעה זו ראו: יואל עמיטל, ״האם משפחת גויים שנטמעה נטמעה?״, **המעין** נא(ב) (תשע״א) 21, בעמ׳ 21–31, וכן תגובת דויד יצחקי: דויד יצחקי, ״עוד בענין משפחת גויים שנטמעה״, **המעין** נא(ג) (תשע״א) 102.

115 שולחן ערוך, אבן העזר, סימן ב, סעיף ב. דברים אלו מעניינים גם בשל מוצאו של רבי יוסף קארו, שמשפחתו הייתה ממגורשי ספרד והוריו עברו לליסבון שבפורטוגל ומשם לקונסטנטינופול שבטורקיה. רבי יוסף קארו נדד גם הוא בין קהילות שונות עד שקבע את מושבו בצפת. כמו רבי יוסף קארו גם יהודים נוספים נדדו ממקום למקום, מה שעלול היה להקשות את הקביעה בדבר מוצאו וכשרותו של כל אדם ואדם. רבי יוסף קארו אף הרחיב עיקרון זה בספרו ״הבית יוסף״, שם הוא הביא את דברי הר״ן על הרי״ף: ״ומכאן נראה שאף בזמן הזה משפחה שנטמעה נטמעה, כלומר שמי שיודע פסולה אינו רשאי לגלותה, אלא יניחנה בחזקת הכשרה, ולעתיד לבוא אע״פ שיוודע הדבר תהא כשרה, ומיהו אפשר שראוי לגלותה לצנועין כדי שלא ידבקו בהם, אע״פ שאם היו נדבקים בהם בלא ידיעה, לא היה שם איסור כלל״ (הבית יוסף, אבן העזר, סימן ב).

116 ראו למשל רבנו תם, נכדו של רש״י ומבעלי התוספות: ״כיון דאמר יהודי אני מחזקינן ליה בחזקת ישראל״ (ספר הישר, סימנים נ ו־נשלו); הרשב״א, ראש חכמי ספרד בדורו, שקבע על יהודי שהגיע מארץ רחוקה: ״וזה אין בו ספק כלל שכיון שהם מחזיקים עצמם כישראל, אין מדקדקין אחריהם והרי הם ישראלים גמורים כמיוחסים בישראל״ (שו״ת הרשב״א, חלק ב, סימן טז); רבנו נסים, מגדולי פרשני התלמוד במאה הארבע-עשרה: ״מי שבא לפנינו ואמר ישראל אני נאמן ואינו צריך ראיה״ (ר״ן על מסכת פסחים ג, ע״ב); עיקרון דומה מובא גם אצל הרב אברהם ישעיהו קרליץ (״החזון איש״), מגדולי הפוסקים החרדים הליטאים במאה העשרים וממעצבי דרכה של היהדות החרדית: ״והא דאין מגלין משפחה שנטמעה נראה, דבין בידוע ליחיד והוא נאמן לאנשי עירו כבי תרי, ובין באיכא לחפש ולבדוק אחר עדים, כיוון דעכשיו נשתקע הדבר אין לבדוק על זה״ (חזון איש אבן העזר, סימן א, יח). אולם קיימת גם עמדת מיעוט, שהייתה נהוגה ביהדות ליטא, ולפיה אין לסדר קידושין לשום אדם ללא ראיה שהוא מישראל. ראו בספר בית הלל (שחיבר הרב הלל בן נפתלי צבי הירץ,

בעניין בירור יהדותם של רוב העולים, ובייחוד העולים מברית המועצות, יש הסכמה רחבה כי חזקת היהדות תקפה, אך יש מחלוקת בנוגע למידת החיפוש שיש לערוך כדי להעמיד את חזקת היהדות במבחן.[117] כמו כן השיטה להוכחת היהדות שונה ממה שהיה מקובל בעבר מפני שהיא נערכת כאמור באמצעות חוקרים, שאינם פוסקי הלכה, על סמך ראיות כמו מסמכים ותעודות, בעיקר של לא־יהודים, שהמשקל ההלכתי שלהן נחשב קטן.[118] בגורמים למגמה זו יש לציין הן את היעדרה של מסגרת יהודית קהילתית בברית המועצות בתקופת המשטר הסובייטי, כפי שקיימת במדינות אחרות, את ריבוי מקרי הנישואים בין יהודים ללא־יהודים ואת האינטרס שייתכן שהיה לחלק מהעולים לתת הצהרת שווא כי הם יהודים כדי שיוכלו לעלות למדינת ישראל.[119]

לשם בחינת מדיניותם של בתי הדין הרבניים נעיין בפסיקות בתי הדין הרבניים שעסקו בסוגיה. קיים קושי בניתוח מלא וסדור של פסיקות בתי הדין הרבניים, משום שרובם של פסקי הדין אינם מתפרסמים לציבור. נתונים שפורסמו בדוחות השנתיים של בתי הדין הרבניים מעידים כי נפתחו מאז שנת 2010 כ־50,000 תיקי של חקירות יהדות, אולם רק עשרות בודדות מתיקים אלה זמינים לקריאה לאחר שהוסרו הפרטים האישיים

1615–1690), שהובא בבאר היטב על שולחן ערוך (אבן העזר, סימן ב׳, סעיף ג׳). עמדה זו נדחתה בידי חלק הפוסקים, ראו למשל בית מאיר על שולחן ערוך, אבן העזר, סימן ב׳. ראו דיון במקורות אלו ועוד בתיקים 2940/כג 5985/כג (תל-אביב) **א. נ׳ ב.**, פד״ר ט 357 (1975).

117 המחלוקת המרכזית בנושא זה החלה כבר בשנות התשעים, בין שני הפוסקים העיקריים בחברה החרדית: הרב עובדיה יוסף והרב שלום יוסף אלישיב. שני הפוסקים קיבלו את חזקת היהדות של העולים מברית המועצות, אך הציגו עמדות סותרות בנוגע למידת החיפוש שיש לעשות אחר ראיות לאישור או יהדותם להפרכתה. הרב עובדיה יוסף כתב: ״ואין אנו מדקדקים אחר שום משפחה, אלא כל אשה הבאה להינשא מחזיקינן לה בחזקת כשרה להינשא אף לכהן, ואין צריכים אותה להביא ראיה [...] שמעיקר הדין העולים מרוסיה ומצהירים שהם יהודים, נאמנים הם, ומכל מקום אם יש רגלים לדבר שהצהרתם אינה נכונה, צריך לחקור ולדרוש היטב״ (עובדיה יוסף, **שו״ת יביע אומר** (חלק ז׳, תשנ״ג) באבן העזר, סימן א). בכך הוא ביקש לצמצם את היקף החקירה לבדיקת יהדותם של העולים למקרים חריגים בלבד. מנגד, הרב שלום אלישיב קבע שאף על פי שאין הכרח הלכתי, עדיין יש לבדוק את יהדותם של העולים: ״על מנהיגי הציבור ומערכת בתי הדין מוטלת החובה לדאוג לברור עד כמה שביכולתם, כדי שלא יתערבו גויים בכרם בית ישראל״ (מובא בתוך פרבשטין (לעיל, הערה 109) בעמ׳ 28). העמדה שאותה אימץ הממסד הדתי, באמצעות נוהלי בירור יהדות, היא עמדתו של הרב אלישיב, ולפיה יש להפנות להליך של בירור יהדות גם אנשים שיש להם ״חזקת יהדות״ הלכתית.

118 פרבר ושרעבי (לעיל, הערה 108) בעמ׳ 233–234. ארחיב בדיון על הגישות השונות לבירור יהדות בפרק 4, שעניינו שימוש בראיות בהליכי בירור יהדות.

119 יצחק אושינסקי, ״היסודות ההלכתיים של הליך בירור היהדות (תגובה)״, **תחומין** מ (תש״פ) 247, בעמ׳ 250–251 (להלן: אושינסקי).

של בעלי הדין.[120] עם זאת פסקי הדין שפורסמו כוללים התייחסות נרחבת להליכי בירור יהדות, וניתן ללמוד מהם על תפיסת העולם שביסוד הליכי בירור אלו. נראה כי יש רצון לחלק מהדיינים לבסס ולפרסם תשתית הלכתית לעיסוק בשאלה זו, שהיבטים שונים בה התחדשו בדור האחרון.

מחלוקת על היחס שבין בירור יהדות באמצעות מידע לבין פסיקת ההלכה המסורתית, שאינה בהכרח נצרכת למידע, נחשפה בתחילת העשור הקודם בשני תיקים לפני אותו הרכב בבית הדין הרבני בחיפה.[121] שני התיקים עסקו בנסיבות דומות, של נשים המבקשות הכרה ביהדותן כאשר אין בידיהן ראיות לייהדותן במסמכים. בשני התיקים ניתן אישור יהדות בפסקי דין שנכתבו בידי הדיינים הרב ישראל שחור והרב דניאל אדרי, אל מול דעתו החולקת של הרב יצחק אושינסקי, שטען בדעת מיעוט כי אין לאשר את יהדותן. דעת הרוב מבקשת לברר את העובדות ככל הניתן, אך לצד זאת מכירה במעמדם של הכללים ההלכתיים להכריע, גם בהיעדר ראיות. כאשר נמצא כי חקירת היהדות לא תניב ראיות לעניין היהדות, כתב הרב שחור כי ניתן להסתמך על עקרונות הלכתיים וקבע כי ״החזקה היא מיסודות ההלכה כידוע שסוקלין ושורפין על החזקות״.[122] כלומר, ניתן לאשר יהדות גם ללא מידע נוסף. מנגד, הרב אושינסקי פרס בשני התיקים משנה סדורה שלפיה יש לתת עדיפות לחקירה המתנהלת על סמך ראיות מוצקות: ״בנידון דידן דרשנו וחקרנו היטב, ולא מצאנו בסיס עובדתי להוכחת יהדותם של המבקשים, ונדרשות ראיות מוצקות כדי לאשר את יהדותה של המבקשת״ וכן ״יש לתת משקל יתר לחוות דעתם של חוקרי היהדות, ואין לאשר יהדותה של המבקשת, לאור העדר המלצה חיובית של החוקרים, אלא אם כן יובאו ראיות חדשות״. לדבריו, עצם העובדה שחוקרי היהדות אינם מוצאים ראיות ליהדותה של המבקשת, היא ״ריעותא״ (הרעה) בחזקת היהדות, ולכן ״יתכן וכל החזקה היתה בטעות עיקרה״. לשיטתו, לא די ב״חזקת יהדות״, ונדרש לבסס את אישור היהדות על בסיס מידע.[123]

לדברי הרב אושינסקי, השימוש בחזקות נועד למציאות שבה אין כלל אפשרות להגיע לבסיס העובדתי. אולם כאשר ניתן לחקור ונמצא בסיס ראייתי חסר, אין להסתמך על

---

120 לפי דוחות סיכום שנה של בתי הדין הרבניים, בשנים 2010–2023 נפתחו 49,975 תיקי בירור יהדות.

121 תיק (חי׳) 588549 **פלונית** (פורסם בנבו, 2010) (להלן: עניין **פלונית 2010**); תיק (חי׳) 818546 **פלונית** (פורסם בנבו, 2011) (להלן: עניין **פלונית 2011**).

122 שם.

123 עניין **פלונית 2010** (לעיל, הערה 121). הרב אושינסקי מחמיר במיוחד כשמדובר בעולי ברית המועצות: ״כידוע בהלכה, אין מוחזקות של יהדות על העולים מחבר העמים בכל מקרה, וכל עוד אין הוכחה חיובית ליהדותם, לא ניתן לקבוע את יהדותם... כלל נקוט בידינו, והוא, דכל מקום דאיכא לבירורי לא סמכינן על רוב וחזקה״. לעניין הרחבת הפסיקה כי קיים ״ריעותא״ במקרים של היעדר מסמכים ראו: פרבר ושרעבי (לעיל, הערה 108) בעמ׳ 243–244.

חזקת היהדות.[124] לעומת זאת הרב שחור סובר כי חקירת היהדות אינה הגורם הבלעדי למתן אישור יהדות, וכי ״כדיינים אנו פוסקים לא על פי חקירה בלבד אלא עם יסודות ההלכה״, ומשום כך ״מהדברים הפשוטים, שכמעט בלתי אפשרי להגיע לידיעת האמת בנושאים הלכתיים רבים, ולכן התורה נתנה בידינו שתי הלכות ידועות ומפורסמות כיצד לנהוג וכיצד להכריע, הלכה אחת היא ללכת אחרי הרוב, והשניה להכריע על פי החזקה״.[125] אומנם הדיינים בדעת הרוב אינם שוללים עריכת בדיקות ובירורים כשהדבר ניתן, אך הם אינם רואים בהם שיקול מכריע בקביעת היהדות. לעומת זאת דעת המיעוט של הרב אושינסקי נותנת משקל יתר לתהליכי הבירור באמצעות מסמכים וראיות. דעת מיעוט זו קיבלה משקל נוסף כאשר באחד התיקים, כעבור קרוב לעשור, ביטל הרכב אחר של בית הדין הרבני בחיפה את אישור היהדות שניתן בעקבות מידע חדש שהגיע לבית הדין, שלפיו תעודת הלידה של הסבתא נכתבה על טופס חדש, ואילו הרישום המקורי של הלידה אינו מזכיר את לאום הוריה.[126] בכך למעשה התקבלה פסיקתו של הרב אושינסקי. עמדתו של הרב אושינסקי הורחבה על ידיו בשני מאמרים שנכתבו לכתב העת ״תחומין״ וכן קיבלה מקום מרכזי בפסיקות בתי הדין הרבני, כפי שנראה להלן.[127]

הדיון שהתעורר בשני פסקי הדין של בית הדין הרבני בחיפה מהווה רקע לגישות שונות שהתפתחו בבתי הדין הרבניים. עוד בשנת 2007 פרסם הרב ישראל רוזן דוח מחקר על הליכי בירור יהדות וטען כי ״בתי־הדין לא פיתחו מורשת פסיקתית בסוגית היוחסין וספקותיהם״.[128] גם כיום קשה להצביע על מדיניות סדורה של כלל בתי הדין בנושא בירורי יהדות, בין היתר בשל הנסיבות הייחודיות של כל תיק ותיק. עם זאת עיון בפסקי הדין שפורסמו בנושא מאפשר להצביע על שלוש גישות מרכזיות למקומו של מידע בהליכי בירור היהדות.

---

124 עניין **פלונית 2011** (לעיל, הערה 121): ״אין לקבל את התפיסה וההנחה שניתן להסתמך על חזקה בכל מקרה כדי לאשר יהדות, זאת אף כשידוע לנו שורש החזקה ומקורה הבעייתי של החזקה, שהרי מהותה של חזקה בא לברר מצב בלתי ידוע כאשר אין שום בסיס המוודא מצב זה, אולם כאשר ישנו בסיס למצב שאירע, אך בסיס רעוע, כיצד יהיה ניתן לסמוך על החזקה״.

125 שם: ״בית הדין נעזר רבות בחוקרי היהדות, שהם בעלי מקצוע מעולים ומסורים, יחד עם זאת עלינו לומר בבירור שההמלצות שלהם הם בתחום עבודתם בלבד ועל כן הם הגיעו למסקנה כאן כי אין לסבתא רבה הוכחות בדבר יהדותה, ומבחינתם די בכך כדי לכתוב שהם לא יכולים להמליץ לאשר את יהדותה. אולם כדיינים אנו פוסקים לא על פי חקירה בלבד אלא עם יסודות ההלכה״.

126 תיק (חי׳) 818546/1 **פלונית** (פורסם בנבו, 2020).

127 יצחק צבי אושינסקי, ״בירור יהדותם של עולי חבר העמים״, **תחומין** לה (תשע״ה) 217; אושינסקי (לעיל, הערה 119).

128 רוזן (לעיל, הערה 50) בעמ׳ 26.

גישה א: הסתמכות על מדע ועל מידע

לפי הגישה הראשונה, הליך הוכחת היהדות מבוסס בראש ובראשונה על בירור עובדתי. משום כך יש עדיפות מובהקת לשימוש בראיות על פני עקרונות הלכתיים, והיעדרן של ראיות עלול להכריע כי אין לאשר את יהדותו של המבקש. עמדה זו כוללת את דעת המיעוט של הרב אושינסקי בפסקי הדין של בית הדין הרבני בחיפה, והיא הולכת ומתפתחת עם השנים בפסיקות בתי הדין הרבניים. לפי עמדה זו, עיקר תהליך הבירור נעשה בידי חוקרי יהדות, ולבית הדין עצמו יש משקל קטן בהליך ההכרעה.

בתיק של בית הדין הרבני בחיפה משנת 2015, שעסק בעולי ארגנטינה, ביסס הרב אושינסקי את עמדתו בדבר עדיפותן של ראיות מוצקות. משום כך הוא קבע, הפעם בדעת רוב, כי נדרשות ראיות גם כאשר לכאורה יש חזקת יהדות (ההדגשות שלי, א״ק):[129]

> כאמור, בסיכום הדברים ולאחר הפירוט נאמר כי **לאור העדר הוכחות וראיות ליהדות, לא ניתן לאשר את היהדות. ובכן, בית הדין מתרשם כי על פני הדברים היה ניתן לומר כי ישנה חזקת יהדות למשפחה זו**; המבקש נימול בילדותו ואף משפחתו שמרה יהדות לטענתו. ל**מעשה המבקש טוען ״יהודי אני״ ואין לנו כל ריעותא לערער את דבריו, בעיקר לאור חזקת היהדות הנ״ל, וכפי המקובל בפסיקה**. ברם, חזקת היהדות של המבקש היא רק מפיו, ואין לנו כל ראיה על חזקת היהדות המגיעה מסבתו, שהרי אין קשר של תיעוד או מסמכים המצביעים על זיקה בין המבקש לאמו או לסבתו. **כן אין הוכחה לחזקת יהדות של אמו או סבתו של המבקש**.

עמדה זו חדשנית בכך שהיא דורשת ״הוכחה״ לביסוס ״חזקת יהדות״ וכי העדר ראיות לכשעצמו יכול להוביל לפגיעה בחזקת יהדות קיימת. על פי גישה זו, ייתכן כי רבים מאלו שקיבלו בעבר אישור יהדות על סמך ״חזקת יהדות״ בלבד, מבלי שהוצגו ראיות נרחבות לעניין יהדותם, ידרשו לברר את יהדותם מחדש. בתיקים נוספים ניתן למצוא ביקורת על המדיניות שהייתה קיימת בעבר והקלה יותר במתן אישורי יהדות.[130]

גם בפסיקת בית הדין הרבני הגדול ישנה התייחסות לכך שתפקידו של בית הדין ״לחתור לבירור האמת בנחישות וללא משוא פנים״.[131] משום כך, פסק בית הדין כי יש

---

129 תיק (חי׳) 1048842 **פלוני** (פורסם בנבו, 2015).

130 ראו למשל: תיק (אשקלון) 1017728 **פלונית** (פורסם בנבו, 2015) שעסק במקרה שבו אם המבקשת נולדה בצ׳ילה למשפחה יהודית והמבקשת נישאה כדת משה וישראל ברבנות בשנת תשס״ח והתגרשה בבית דין רבני. בדיון בבית הדין הרבני טען הבעל כי האישה מאומצת ולכן יש ספק ביהדותה. בפסיקתו כותב בית הדין כי ״מציאות זו של אישור יהדות על סמך תעודת גירושין של ההורים היא פרצה שיש לגדור במהרה״.

131 ערעור (גדול) 1098318/4 פלונית ואלמונית נ׳ אגף בירור יהדות – הנהלת בתי הדין הרבניים (פורסם במאגר הממשלתי, 2018) (עניין פלונית ואלמונית).

לפסול את יהדותה של משפחה, וכתוצאה מכך גם את נישואיהם של בני המשפחה, לאחר שנמצא מסמך מזויף, אף על פי שניתן אישור יהדות על ידי בית דין רבני בשנת 1992 והמשפחה הוחזקה כיהודים במשך 26 שנה ובני המשפחה נישאו כדת משה וישראל.[132] בית הדין קובע כי אין לקבל את העיקרון של ״משפחה שנטמעה — נטמעה״,[133] לפיה אין לבדוק פסול של משפחה שכבר נטמעה בתוך הקהילה היהודית, וכי גם אם בית הדין הרבני שאישר את יהדות המשפחה פסק כדין, הנוהל שנהג אז אינו מקובל כיום.

על פי עמדה זו, ההסתמכות על ראיות היא חיונית, כך שבמקרים בהם אין מסמכים מספקים או ראיות אחרות לא יינתן אישור יהדות, אף על פי שאין עילה ספציפית לחשוד בכשרות היוחסין של המשפחה. כך, למשל, בפסיקת בית הדין הרבני הגדול, במקרה בו כבר ניתן אישור יהדות לאחיה של המבקשת בשנת 2003, על פיו הוא נישא ברבנות, נקבע כי: ״ביה״ד הבהיר בהחלטות קודמות שלאור המסמכים שבתיק או מדויק יותר חוסר במסמכים מהימנים, ספק אם ביה״ד יוכל להוציא את אישור היהדות המבוקש״.[134]

המשקל שניתן להיעדרן של ראיות מספקות בא לידי ביטוי בצורה מובהקת בפסק דינו של הרב פנחס מונדשיין, שקובע כי גם כאשר ניתן להכריע בכלים הלכתיים מסורתיים, עצם האפשרות לעשות שימוש בראיות פורנזיות, ובבדיקת רקמות בפרט, שוללת הסתפקות בבירור על פי יסודות הלכתיים בלבד (ההדגשה במקור):[135]

> כאמור, כל-זאת כתבתי בקצרה ולא באתי כעת להאריך בזה. מטרתי בפסה״ד הזה הוא לבסס את דעתי כי אף אם אכן היו לפנינו הכרעות הלכתיות של חזקה, רוב וספק-ספיקא, אולם משעה שהתחדשה בזמן האחרון אותה בדיקת דנ״א מיטוכונדרי (אשר אודותיה נרחיב מעט בסיום פסה״ד) **הרי שמוטלת עלינו חובה לברר את המקרה שלפנינו ע״י אותה בדיקה ולא לסמוך על חזקה, רוב וספק-ספיקא, גם אם היו קיימים.**

---

132 שם: ״הליך אישור היהדות שנערך בבית הדין הרבני בטבריה בשנת 92 היה בהתאם לנוהג ולנוהל באותם שנים. אין עניינה של החלטה זו לקבוע את טיבו ואת מהימנותו של נוהל זה, אך חובתנו להדגיש שהנוהל שנהג באותן שנים אינו מקובל כיום ושבמקרים רבים לא היה בו כדי לברר את האמת לאשורה״.

133 ההיגד ״משפחה שנטמעה נטמעה״ (בבלי קידושין, א ע״א) עוסק בפסולי חיתון שהתערבבו במשפחות כשרות וקובע כי אין חוזרים לבדוק אותם, ולכן הם כשרים לבוא בקהל. יש מחלוקת בדבר החלת כלל זה על לא־יהודים שהתערבבו במשפחות יהודיות. לטענה שהכלל חל גם על לא־יהודים ראו: עמיטל (לעיל, הערה 114). לטענה כי אין להחיל כלל זה על לא־יהודים ראו: יצחקי (לעיל, הערה 114), וכן פסיקת בתי הדין הרבני בעניין תיק (אריאל) 1033117 **פלונית ופלוני נ׳ פלוניות** (פורסם בנבו, 2015) (עניין **פלונית ופלוני**).

134 תיק (גדול) 1167046/2 **פלונית** (פורסם בנבו, 2018) (להלן: עניין **ערעור פלונית**).

135 עניין **א.ג** (לעיל, הערה 80). כפי שאפרט בהמשך, פסק הדין נהפך בערעור לבית הדין הגדול, ונקבע כי ניתן לתת אישור יהדות ללא צורך בבדיקה גנטית. ראו: עניין **ערעור 1308252** (לעיל, הערה 80).

במילים אחרות, בתיק שלפנינו הספיקות העולים, **וחוסר הכרעות הלכתיות רלבנטיות**, די בהן כדי שלא נאשר את יהדותה של המבקשת, והבדיקה הינה עצה עבורה, כי על-הצד שיימצא בה ה״גן-היהודי״ די יהיה בזה, בתיק שלפנינו, כדי לאשר יהדותה. **אולם גם אם היינו סבורים כי קיימים לפנינו יסודות הכרעה הלכתיים לקבוע כי המבקשת יהודייה, סבור אני כי בהימצא הבדיקה הנ״ל, הרי שעצם היכולת להגיע לבירור ברמה גבוהה הוא כעת המונע מאיתנו לעשות שימוש באותם עקרונות הלכתיים ועלינו למנוע האישור.**

דברים אלו מתכתבים עם פסיקתו של הרב אושינסקי בפסיקות בית הדין הרבני בחיפה, לפיהם היעדרם של מסמכים מהווה ״רעותא״, הרעה בתנאי החזקה ההלכתית. כלומר, לפי עמדה זו, גם אם בעבר אפשר היה לפסוק יהדות על סמך יסודות הלכתיים כמו ״חזקה״ או ״רוב״, פסיקה זו נעשתה בהיעדר ברירה אחרת, וכיום קיימים אמצעי בירור טובים יותר. הרב מונדשיין רואה בבדיקת רקמות רמת בירור ״ברמה גבוהה״ שמונעת שימוש בעקרונות הלכתיים שמעניקים רמה נמוכה יותר של ודאות מדעית. כלומר, ההתפתחות המדעית מובילה לשינוי בהלכה המסורתית ולהחמרה בדרישות לשם קבלת אישור יהדות. גיבוי לעמדה זו ניתן למצוא גם בדבריו של הרב אליעזר איגרא בבית הדין הרבני הגדול בנוגע לשימוש בבדיקת רקמות לבירור יהדות: ״אין ספק שהתפתחות המדע נותנת כלים בידי הדיינים בפרט ומערכת המשפט ככלל ע״מ לברר את העובדות לאשורן״.[136]

גישה ב: הסתמכות על יסודות הלכתיים

הגישה השנייה, שהיא הפוכה מהראשונה, סוברת כי בהליכים הלכתיים יש לדבוק בכלים הלכתיים, שאומנם אינם מבטיחים ודאות מדעית, אך הם מגבירים ודאות הלכתית. הרבנים שאול פרבר ויוסף שרעבי פרסמו מאמר הלכתי שמבקר את המגמה המחמירה בהליכי בירור יהדות וקורא לצמצם את פעילותם של חוקרי היהדות ולא להטיל דופי במשפחות שאין להן מסמכים. לדבריהם, במסורת הפסיקה ההלכתית ״החשיבות הראייתית של מסמכים איננה גבוהה, ואין בה לייתר את ההסתמכות על עיקר הדין״.[137] עמדה זו עדיין קיימת גם בחלק מפסיקותיו בית הדין הרבני על אף השימוש ההולך וגובר במדע ובמידע לשם בירור יהדות. כך, למשל בפסק דין נוסף של בית הדין הרבני בחיפה, משנת 2010, ביקש מנהל המחלקה לבירור יהדות בהנהלת בתי הדין הרבניים לבטל

---

136 ערעור (גדול) 1177776/3 **פלונית** (פורסם בנבו, 2019) (להלן: עניין **ערעור פלונית 2019**). עמדה דומה הובאה בפסיקת בית הדין הרבני בתיק (פ״ת) 1209849 **פלונית נ׳ אגף בירור יהדות הנהלת בתי הדין הרבניים** (פורסם בנבו, 2019), ובו בשל חשש לאימוץ שהעלה מברר היהדות ביקשה דעת המיעוט להפנות לבדיקת דנ״א ״כיוון שאפשר לברר כך״.

137 פרבר ושרעבי (לעיל, הערה 108) בעמ׳ 246.

אישור שניתן למבקשת (משנת תשנ״ג) בטענה שנעשה שינוי בסעיף הלאום בתעודת הלידה של הסבתא (אולי עקב זיוף), ולכן האישור ניתן על סמך מידע לא נכון. בית הדין הרבני פסק כי אין לבטל את ההחלטה לאשר את יהדותה, וכי אם מתברר על ידי עדים ״שהסבתא שמרה על מנהגי יהדות, הרי זה כהוחזקה יהודיה, ואין צריך עוד הוכחות אחרות״.[138] גם בפסקי דין מהשנים האחרונות ניתן למצוא הכרעות דומות. במקרה של חשד לאימוץ ובדיקת רקמות לקשרי משפחה שיצאה שלילית פסק הרב אברהם צבי גאופמן בבית הדין הרבני בבאר שבע כי ״ניתן להסתמך על החזקה, ואין ריעותא בכך שאין מסמכים שניתן להתחקות באמצעותם אחר זהות האם הביולוגית, בפרט שמדובר באימוץ שנערך בין משפחות יהודיות, ולא באמצעות גורמים רשמיים״.[139] בפסיקתו של הרב חיים ו׳ וידאל, בבית הדין הרבני בירושלים, הוא נותן עדיפות לחזקת היהדות גם על חשבון המשך בירור האמת העובדתית, שכן ״נמצא שאחר שיש חזקת יהדות – לו או לבנו מכוחו – שוב אין ביכולתו לפסול בניו״.[140] במקרה נוסף של חשד לאימוץ ודרישה לבדיקה גנטית בבית הדין הרבני באשקלון פסק, בדעת מיעוט, הרב דניאל גודיס כי יש לדחות על הסף את השימוש בבדיקות מדעיות (ההדגשות שלי, א״ק):[141]

> הגם שיש בזה ספק לענ״ד ספק זה אינו מוציאה מחזקתה, וראיה לכך שהרי מסקנת הפוסקים דאין אנו חוששים לבדיקת רקמות להוציא ולד מחזקת כשרות שלו על פי כללי הפסיקה הגם שעל פי בדיקת הרקמות יש חשש ממזרות, וכמש״כ מרן הראש״ל הרב עובדיה יוסף ז״ל בשו״ת יביע אומר ח״י חאה״ע (סימן ט) ושכן כתב בשו״ת שערי עוזיאל ח״ב (שער מ פ״א סי״ח), וכ״כ בשו״ת ציץ אליעזר ח״ג (סימן קד) **שכל בדיקה מדעית מתבטלת ביטול גמור נגד קבלתם הנאמנה של חז״ל**, וכ״כ עוד רבים מהפוסקים, ומה התם שעל פי חוקרי המדע בודאי שאינו בנו, **אין אנו חוששים לדבריהם כל שעל פי כלל הפסיקה הוא כשר לבוא בקהל**, כל שכן מחשש של חוסר תיאום בתעודות הלידה, אין להוציא מחזקתה. ואף במקרה שיש לחוש לאימוץ, מ״מ שפיר איכא ספק ספיקא כדי להתירה לבוא בקהל, **ומעיקר הדין אף שיש מקום לבדוק אין צריך לבדוק**.

עמדה זו סותרת סתירה מובהקת את עמדתו של הרב פנחס מונדשיין: הרב מונדשיין מבקש לדחות את השימוש ביסודות הלכתיים מפני בדיקה מדעית בעלת תוקף קלוש,

---

138 תיק (חי׳) 569206/1 **מנהל המחלקה לבירור יהדות נ׳ פלונית** (פורסם בנבו, 2010).

139 תיק (ב״ש) 1077869 **פלוני נ׳ אגף בירור יהדות** (פורסם בנבו, 2017). בית הדין פסק שניתן להסתמך על חזקה, וכי בכל מקרה קיים בירור נוסף שהוא עדותם של אח האם המאמצת וגיסתה בנוגע לפרשת האימוץ.

140 תיק (י-ם) 1206608 **פלונית נ׳ אגף בירור יהדות הנהלת בתי הדין הרבניים** (פורסם בנבו, 2019).

141 תיק (אש׳) 1201381 **פלונית** (פורסם בנבו, 2020) (להלן: עניין **פלונית 2020**).

בדיקת רקמות מיטוכונדרית, ואילו הרב גודיס מבקש לדחות את השימוש בבדיקה מדעית חזקה יותר, בדיקת רקמות לקשר משפחה, עבור כללי הפסיקה ההלכתית. ניתן לראות בכך גם מחלוקת בין הרצון להגביר את הוודאות המדעית לבין הרצון לחזק את היציבות ההלכתית בנוגע למעמדו של אדם.

גישה ג: ניסיונות לשלב בין השימוש בראיות לבין עקרונות הלכתיים

לצד העמדות שנותנות עדיפות מובהקת לשימוש במדע ובמידע או בעקרונות הלכתיים, יש גישה שמבקשת לשלב ביניהם. עמדה זו אינה מבקשת לדחות את השימוש בעקרונות הלכתיים אלא לסייג אותם באמצעות בדיקה של ראיות שונות. כלומר, נותר מקום לשיקולים הלכתיים, אך הוא משני למקומן של הראיות בהליך הבירור. דייני דעת הרוב קובעים בפסק דינם שבפסק דינו של בית הדין הרבני באשקלון, שבו עסקנו לעיל, כי קיים ״היבט הלכתי מציאותי״ שקודם ל״היבט עיוני-הלכתי תיאורטי״, ואף על פי שאפשר היה למצוא פתרונות על פי ההלכה התאורטית, אין ליישם אותם כי ההלכה המציאותית גוברת.[142] ההכרעה בין שתי הגישות ההלכתיות נובעת משיקולים חברתיים, ובהם היחס לעלייה ממדינות ברית המועצות לשעבר (ההדגשות שלי, א״ק):

> לסיכומו של דבר יש להוסיף עוד ולומר, **שבתיקי הכרת יהדות ישנם שני היבטים, יש היבט עיוני-הלכתי תיאורטי, ויש היבט הלכתי מציאותי.** כלומר יש הרובד העיוני-הלכתי בדין האומר ישראל אני וכן האומר התגיירתי וכו׳ כדלעיל, שברוב המקרים יש נאמנות לאומר כן, וזה היה נכון למעשה בימי חז״ל. אולם יש היבט הלכתי-מציאותי, כלומר שנסיבות התקופה כמו בתקופת שלמה המלך שלא קיבלו גיורים וכן בתקופות שונות בשרשרת הדורות, הנה גם בזמנינו שרבי מעמי הארץ רוצים לעלות לארצנו הקדושה וליהנות מפירותיה, והיום ידוע לכולם שיש תעשיה שלימה של זיופי מסמכים מכל הסוגים, וידוע שמתוך כלל העולים בעשרים וחמש שנה האחרונות, ישנם אחוזים מסוימים שאינם יהודים, ואכמ״ל מה גרם לכך, אולם זוהי המציאות לצערנו הרב. **הרי שאע״פ שאם ניקח כל בעיה בנפרד נוכל למצוא לה פתרון עיוני-הלכתי ולתרץ תירוצים למה עשו כך ולמה אמרו כך ולמה נכתב כך, אולם בהיבט המציאותי והמקצועי אשר עליו בנויה בין השאר פסיקת ההלכה, אין הדברים כך אלא שיש לראות את מכלול החיק, עם כל המסמכים והבירורים שנעשו לגביו וליתן החלטה הלכתית על פי כל הנתונים שבפני בית הדין.**

142 שם.

מי שמבקש לאחוז בעמדה זו, שלפיה יש לשלב את ההיבטים המציאותיים עם אלה העיוניים, הוא דיין בית הדין הרבני הגדול הרב שלמה שפירא, שפרש לאחרונה לגמלאות. מחד, סובר הרב שפירא, שהיעדרן של תעודות הוא בבחינת ״רעותא״, וכי ״אין אנו יכולים להתעלם מעובדות או מסמכים... חובה עלינו לברר הדברים, לאור המסמכים והחומר שבתיק, ולשקול את הראיות העומדות בפנינו״,[143] ומאידך הוא טוען שיש נסיבות שבהן נקבל את חזקת היהדות ונקבע כי יש להאמין למי שאומר ״ישראל אני״ כל עוד יש סיבה מוצדקת להיעדרן של תעודות מקוריות.[144] הרב שפירא מבקר את האופן שבו נעשה בירור היהדות בעבר, ללא עריכת ״בירור מקצועי״, משום שלשיטתו לפסיקת הלכה צריכים שני דברים: ״ידיעת המציאות והעובדות״ וכן ״ידיעת ההלכה״. הרב שפירא סובר כי ״ללא שתי ידיעות אלו, אי אפשר לפסוק את ההלכה״ וכן ״אין לסמוך על בירורים שנערכו בתחילת שנות ה־90, מפני שמקצועיות העורכים בירורים אלו, לא ברורה [...] מכיוון שהבעיות שהתגלו בבירורי היהדות בשנות ה־90, אינם מחמת חוסר ידע תורני, ונובעות בעיקרם מחוסר מידע עובדתי וידיעת המציאות ששררה בברית המועצות״.[145] עם זאת הרב שפירא הפך בערעור את פסק דינו של הדיין מונדשיין בבית הדין האזורי נתניה, שהובאה לעיל בגישה א, שבו ביקש לחייב בדיקת רקמות לשם אישור יהדות.[146] לדבריו, יש להסתמך במקרה זה על חזקת היהדות: ״וכיוון שהוחזקה היא ואמה כיהודיות יש לאשר יהדותה״, וכן על הדיינים שדרשו בדיקת רקמות אמר: ״אין הם רוצים להסתמך על ההלכה, כיוון שיש ספק בליבם, ואף אם הם רוצים להרגיע את מצפונם, ולא להסתפק בקביעת ההלכה, אין על המערערת חובה לערוך בדיקה זו שאין לחייבה לפעול כדי שיוכלו להרגיש הרגשה טובה״.[147] כלומר, במקום שיש חזקת יהדות שהמידע הנתון בהליך הבירור אינו סותר, יש לקבל את החזקה ללא בדיקת רקמות.

בעניין אחר, בתיק גירושים שנידון בערעור לבית הדין הרבני הגדול, לאחר שהאיש העלה ספק ביהדותה של האישה, דחה הרב שפירא את עמדתו של מברר היהדות, שדרש בדיקת רקמות מאחר שחשד שהיה אימוץ של האישה. הרב שפירא פסק כי יש לאשר את יהדותה, וכי אין לקבל אוטומטית את הקביעה של מברר היהדות:[148]

---

143 תיק (י-ם) 885943 **רב העיר קרית מוצקין נ׳ פלונית** (פורסם בנבו, 2016) (להלן: עניין **רב העיר קרית מוצקין**).

144 ראו למשל תיק (י-ם) 931516 **פלונית** (פורסם בנבו, 2015): ״אין ריעותא במי שאין לו תעודה מקורית, שהרי היה הוא אנוס להפקידה כדי לקבל תעודה חוזרת שתאפשר לו לצאת״.

145 תיק (נת׳) 817004 (לא פורסם, עותק בידי המחבר 19.10.2010) (להלן: עניין **817004**).

146 תיק (נת׳) 1261695 **פלונית נ׳ בירור יהדות** (פורסם בנבו, 2021) ועניין **ערעור 1308252** (לעיל, הערה 80).

147 שם.

148 עניין ערעור **פלונית 2019** (לעיל, הערה 136).

> בירור יהדות צריך להיערך בפני ביה״ד מפני שיש בו הכרעה הלכתית וללא ידיעת העובדות לא ניתן לתת הכרעה הלכתית, והדיין מהוה למעשה חותמת גומי של מברר היהדות. אף אם המומחה בקי באורחות החיים בברה״מ ויכול לברר האמת בטענות ובעולה מהמסמכים, אין לו את ההכשרה ההלכתית הנצרכת לפסיקת הלכה למעשה. לפיכך חייב להיערך דיון בפני ביה״ד, לפיכך הדרך המועדפת היא קיום הדיון בפני הדיין ומברר היהדות במותב אחד ובהופעה הראשונה של המבקש.

בדברים אלו מבקש הרב שפירא להעניק חשיבות, אך לא בלעדיות, לקביעה של מברר היהדות בהדגישו כי ההכרעה הסופית היא של הדיין. עם זאת לאחר הכרעה זו המשיך מברר היהדות שעסק בתיק לבדוק את יהדותה של האישה והעלה ספקות נוספים בעניין יהדותה. העניין הובא לפתחו של הרב הראשי לישראל הרב דוד לאו, וזה הוציא פסק דין שמבחין בין בדיקת העובדות, שנעשית בידי מברר היהדות, לבין ההכרעה ההלכתית, שמתקבלת בידי הדיינים, והיא המכריעה (ההדגשות במקור):[149]

> **בהקשר למידת אמינותם ופירושם של המסמכים** בכלל, ובפרט במסמכים על עובדות שהיו לפני עשרות שנים, **מסתייע בית הדין בדרך כלל בייעוצם של מבררי היהדות, אך גם** כאשר דעתם ש**המסמך נכון ואמין**, עדיין **משקלו ההלכתי הוא כסיוע לבירור הלכתי ולא כראיה מכרעת**.
>
> בשל כך, **החלטת בית הדין** בהרכבו המלא שהאישה יהודייה וילדיה הם יהודים גמורים, **שהתבססה על חזקתה ההלכתית הגמורה של האישה כיהודייה** – בשל העובדה שהוריה הוחזקו בעלותם ארצה כיהודים והחזיקו במסמכים באמינות גבוהה שהם יהודים, והם החזיקו אותה כבתם הגמורה – **אינה יכולה להתערער בשל מסמכים** שונים **או שאלות וסברות** שונות. **זהו תורף דברי הרה״ג שלמה שפירא** בהבהרתו לבית הדין האזורי כי לאחר פסק הלכתי מבוסס אין במסמכים שהובאו כדי לסתור את פסק הדין, ובוודאי שאין להטיל ספקות על יהדותם של האישה וילדיה במסמכים שאינם הלכתיים, ובפרט שאפשר להטיל ספק כלשהו באמינותם.

יתרה מזאת, הרב לאו ביקר את הניסיונות לערער על חזקתו של מי שהוחזק כיהודי באמצעות ״ראיות שאינן קבילות בהלכה״ וקבע כי ״כשם שבית הדין ממונה על שמירת היוחסין של כרם בית ישראל ועל בירור והוצאת קוצים מן הכרם, כך הוא גם ממונה ושוקד על כך בכל עת למנוע הוצאת לעז על מי שמוחזק כיהודי וכן לדחות ניסיונות

149 ערעור (גדול) 1177776 **פלוני נ׳ פלונית** (פורסם בנבו, 2020).

לערער על חזקתו של מי שהוחזק כיהודי״. על פני הדברים אמירה זו, בשינויים קלים, יכולה הייתה לבקר פסיקות שונות של בתי הדין הרבניים, ובהן ערעור רטרואקטיבי על אישורי יהדות שניתנו בעבר.[150] בשונה מהרב שפירא, שנותן קדימות ל״ידיעת העובדות״ על פני ״הכרעה הלכתית״, כתב הרב לאו כי ״קביעת יוחסין נקבעת בהלכה בראש ובראשונה על פי עדות שני עדים כשרים, או על פי ׳חזקה׳ או על פי ׳רוב׳״, וכי ״כל ראיה מרישום או מסמך שנכתב על ידי פקיד, גם אם הרישום אמיתי, יכולה להוות סיוע לבירור בלבד, אך אין היא מהווה ראיה הלכתית״. הבדלים אלו בניסוח יכולים להביא לתוצאות שונות במקרים מורכבים, אך בשניהם יש ניסיון לשמר את משקלם של עקרונות הלכתיים לצד בירור עובדתי של ראיות. כפי שנראה בהמשך, נשאלת השאלה אם הרצון העקרוני לשלב עמדה הלכתית מסורתית עם בירור באמצעות הוכחות וראיות יכול למנוע כרסום מתמיד בכוחה של ״חזקת היהדות״ המסורתית אל מול ההתרחבות המתמדת בהיקף השימוש במדע ובמידע.

4. דיון: משמעות השימוש במדע ובמידע לבירור יהדות

א. חשיבה אונטולוגית בפסיקת הלכה

כאשר אנו מבקשים להכריע בשאלה ״מיהו יהודי״, יש תועלת בהבחנה בין קביעה מוסרית או משפטית לבין רצון להגיע לקביעה על פי חוקי הטבע. הבחנה זו יכולה לסייע בבחינת העמדות בבית הדין הרבני והאופן שבו הדיינים מבקשים להשתמש במדע ובמידע במסגרת בירור היהדות. יש המבקשים לראות בחוקי הטבע תיאור של מציאות (descriptive) ובחוקי מוסר ומשפט דרך לצוות ולקבוע מציאות (prescriptive). החוק המשפטי יכול להתחשב במציאות, אך הוא אינו עוסק רק במצוי אלא גם בראוי.[151] תיאור מציאות כטבעית יכול להעיד על חשיבה אונטולוגית ונטורליסטית (או ריאליסטית) לעומת קביעת מציאות משפטית העשויה להעיד על חשיבה נון-ריאליסטית

---

150 ראו למשל פסק דין שבו נידונה שלילת יהדות לאחר אישורים שניתנו בעבר: עניין **פלונית ואלמונית** (לעיל, הערה 131), ובו שלילת אישור יהדות שניתן בשנת 1992 על ידי בית דין רבני בשל טענה לזיוף מסמכים; עניין **ערעור פלונית** (לעיל, הערה 134), ובו דיון מחדש באישור יהדות שניתן לאחי המבקשת בשנת 2003; עניין **817004** (לעיל, הערה 145), ובו הרב שלמה שפירא ביקש לברר מחדש אישור יהדות שנתן הרב יעקב אדלשטיין, הרב הראשי של רמת השרון, שנים רבות קודם לכן; תיק (חי׳) 1017683 **פלונית** (פורסם בנבו, 2018) (להלן: עניין **פלונית 2018**) ובו תיק גירושים שבו ביקש בית הדין לפתוח מיוזמתו בירור מחודש של יהדותה של האישה.

151 יאיר לורברבוים, ״ריאליזם הלכתי״, **שנתון המשפט העברי** כז (תשע״ב-תשע״ג) 61, בעמ׳ 66–67 (להלן: לורברבוים). יצוין כי הפילוסופיה של המדע מחייבת עיון ביקורתי בהצגת חוקי הטבע בתור תיאור של מציאות בלבד, אולם לצורך מאמר זה ייעשה שימוש בקטגוריות אלו המשמשות את הספרות המשפטית.

(או נומינלית). חשיבה אונטולוגית ונטורליסטית קושרת את הכללים ההלכתיים למציאות מסוימת ומזהה מושגים הלכתיים כתכונות של עצמים. לעומת זאת עמדה נון־ריאליסטית או נומינלית אינה רואה במושגים הלכתיים, לרבות ״יהודי״ או ״פסול חיתון״, שיקוף מדויק של מציאות עובדתית-טבעית אלא גם של ערכים, של שיקולים מוסריים ושל מטרות חברתיות, חינוכיות, רוחניות וכדומה.[152] מובן שאין קיימת חלוקה דיכוטומית בין הטבעי למשפטי, אך הבחנה בין צורות חשיבה אלו יכולה לסייע בניתוח גישתם של פוסקים לסוגיות שונות בהלכה.

סוגיות של מעמד אישי ומשפחתי הן דוגמה מובהקת למתיחות בין גישות אלו. כשפוסקים מחזיקים בעמדה נון־ריאליסטית, גוברת האפשרות להתבסס על עקרונות הלכתיים לפסיקה בנושא יוחסין, שכן פסיקת ההלכה מכריעה את המציאות. כך ניתן ליצור ודאות הלכתית ולצמצם את היקף הבדיקות הנדרשות ואת החשדנות הנגזרת מהן. לעומת זאת פוסקים אשר מחזיקים בחשיבה אונטולוגית ונטורליסטית באשר לסוגיות יוחסין יבקשו להשתמש בכל האמצעים העומדים לרשותם לשם הבדיקה, ובעיקר בראיות פורנזיות שיש בהן כדי להגביר את הוודאות העובדתית-מדעית, גם כאשר היא כרוכה בגישה חשדנית שעלולה להיות פוגענית כלפי הנבדקים.[153] מנקודת מבט נון־ריאליסטית ניתן לראות בהבחנה בין יהודי ללא־יהודי שאלה של חיוב במצוות. חובת היהודי בקיום מצוות אינה משום שיש לו טבע ייחודי, אלא היא המעניקה לו את מעמדו הייחודי. מנגד, חשיבה אונטולוגית יכולה לזהות הבדל מהותי בטבעם של יהודים ושל לא־יהודים, כאשר הליך גיור מעצב מחדש את טבעו של המתגייר כיהודי.[154]

הנפקות לעניין בירורי יהדות היא שחשיבה אונטולוגית בסוגיה זו תפעל לקיום בירור עובדתי מקיף ככל הניתן. בפסיקת בית הדין הרבני באריאל נקבע כי בירור יזום של בית הדין חיוני כי ״הותרת מצב של אי־ודאות, בלא התרת הספקות, תביא להתבוללות של יהודים עם מי שאינם יהודים בלא שהרשות המנהלית והמערך האמון על רישום הנישואין ובירור יהדות יוכלו לפקח ולהגן על זכות היחיד וזכות הציבור להינשא כדת משה וישראל״.[155] עמדה זו רואה ביהדות תיאור מציאות ממשית באדם שעל בית הדין

---

152 שם; יוחנן סילמן, ״היקבעויות הלכתיות בין נומינליזם וריאליזם – עיונים בפילוסופיה של ההלכה״, **דיני ישראל** יב (תשמ״ד-תשמ״ה) רמט, בעמ׳ רמט–רסו; שי עקביא ווזנר משתמש במונחים חשיבה ״אונטולוגית״ ו״נטורליסטית״, שהם בעלי משמעות דומה ל״ריאליזם הלכתי״ לעניין זה. חשיבה אונטולוגית תופסת את המוסדות המשפטיים כמצב עניינים קיים, שאינו תלוי במשפט, וחשיבה נטורליסטית מחילה את חוקי הטבע גם על התחום המשפטי. ראו: שי עקביא ווזנר, ״חשיבה אונטולוגית ונטורליסטית במשפט התלמודי ובישיבות ליטא״, **דיני ישראל** כה (תשס״ח) 41 (להלן: ווזנר), וכן שי עקביא ווזנר, ״היבטים אונטולוגיים של איסור במשפט התלמודי״, **דיני ישראל** ל (תשע״ה) 99.

153 יוחנן סילמן, בין ״ללכת בדרכיו״ ו״לשמע בקלו״: הוראות הלכתיות – כהנחיות או כציווים (תשע״ב) בעמ׳ 393–392.

154 שם.

155 עניין **פלונית ופלוני** (לעיל, הערה 133).

לברר כתנאי למתן אישור. משום כך יש אפשרות ואף חובה להשתמש בכלים טכנולוגיים ומדעיים שלא היו קיימים בעבר לשם הכרעה. לעומת זאת עמדתו של הרב מרדכי פרבשטין בעניין יהדותם של העולים מברית המועצות לשעבר היא כי ״ההלכה קובעת את חלוקת הקבוצות ולא המציאות״.[156] עמדתו ממשיכה מסורת פסיקה בדיני יוחסין, שמבחינה בין ״אמת הלכתית״, המשתמשת ב״חזקות הלכתיות״, לבין ״אמת מדעית״, שחותרת לאמת שניתנת להוכחה במציאות הטבעית. הבחנה זו מאפשרת למצוא פתרונות לאנשים שמעמדם מוטל בספק, למשל ילדים שעלולים להיות מוגדרים ״ממזרים״ לאחר שנולדו לאישה נשואה מחוץ למסגרת הנישואים, בדרך כלל על סמך ״חזקה״ הלכתית תוך כדי הכרה בכך שניתן להעלים עין מראיות מסוימות כדי להתיר להם לבוא בקהל ולהינשא כדין תורה גם כאשר בדיקה ״מדעית״ של נסיבות חייהם הייתה עלולה לפוסלם.[157] אם ״אמת הלכתית״, שמבוססת על מסורת הפסיקה בלבד, תפנה דרך לטובת ״אמת מדעית״, חלק מהאנשים יקבלו אפיק חדש לאישור יהדותם, ואילו אחרים עלולים למצוא את עצמם במצב של פסלות. עד כה נזהר החוק הישראלי מבדיקה גנטית שיש בה חשש להפיכת אנשים לפסולי חיתון, בייחוד כאשר מדובר בממזרות של קטינים.[158] עם זאת ייתכן כי שאלת הזהות והשייכות היהודית נתפסת בעיני חלק מהדיינים אחרת משנתפסת שאלת הממזרות. פסקי הדין שנכתבים בידי הדיינים אינם בהכרח מעוגנים בעמדה אפיסטמולוגית סדורה, וייתכן כי יש רצון לשמור על גמישות הלכתית כשמדובר בפסולי חיתון בתוך העם היהודי, מתוך עמדה נון־ריאליסטית, לצד צפייה כי כלים מדעיים יסייעו לשמור על גבולות העם היהודי באימוץ חשיבה אונטולוגית.

---

156 מרדכי פרבשטין, עין הדעת – חידושי תורה, ברורי הלכה, פסקי דין (תשע״ו) בעמ׳ שכ.

157 ראו שלמה דיכובסקי, ״מציאות של הלכה לצד מציאות עובדתית״, **תחומין** לא (תשע״א) 304, וכן שלמה דיכובסקי, ״פצוע דכא בעקרות יתרוגנית – שו״ת״, **אסיא** יג (תש״ע) 183, בעמ׳ 188: ״אפשר אולי לומר שה׳אמת ההלכתית׳ אינה חייבת להיות זהה ל׳אמת העובדתית׳, וכל שלפי כללי ההלכה אפשר לפסוק להיתר, אין צורך להתחשב בסתירה העלולה להווצר״ וכן שלמה אבינר, ״קביעת ממזרות על פי בדיקת רקמות״, **אסיא** ס״ז-ס״ח (תשס״א) 99, שעוסק בעריכת בדיקת רקמות לצורכי בירור ממזרות: ״לכאורה יש לתמוה, הלא מבחינה מדעית הוא אינו בנו, כיון שהבדיקות האלה מדויקות בהסתברות גבוהה ביותר! אלא שענייני הלכה אינם נקבעים על פי קני־מידה מדעיים החומקים מן העין האנושית, ולא ניתנה תורה לא למלאכי השרת ולא לבעלי מיקרוסקופ ולא לבעלי טלסקופ״ וכן לעיון בבעיות ובאתגרים המשפטיים והחברתיים שעולים מתפיסה זו ראו: שיפמן (לעיל, הערה 44).

158 סעיפים 28ד ו־28ה לחוק מידע גנטי קובעים כי כאשר ממצאי בדיקה גנטית עלולים לפגוע בכשרותו של קטין לפי דין תורה, יש לפנות לנשיא בית הדין הרבני הגדול לקבלת חוות דעתו בעניין החשש. במציאות זו אין לערוך בדיקה גנטית אלא אם כן היא נדרשת ״לשם מניעת סכנה לחיי אדם או נכות חמורה בלתי הפיכה לאדם״. להרחבה על הגנת המשפט על ״שקר״ שנועד למנוע חשש ממזרות ראו: רות הלפרין־קדרי, ״׳מעוות לא יוכל לתקון׳: ממזרים במערכת המשפט הישראלי״, **ממזרים: סימון ומחיקה** (נורית יעקבס ינון ואמילי ד׳ בילסקי – עורכות, תשע״ח) 43.

בהיסטוריה היהודית ניתן למצוא מעברים מחשיבה אונטולוגית לחשיבה נון־ריאליסטית ולהפך. יאיר לורברבוים מזהה ריאליזם הלכתי (או חשיבה אונטולוגית) עם טעמים מבוססי מציאות ונון־ריאליזם עם טעמים מבוססי ערכים. כך למשל עליית הקבלה בשלהי המאה השתים־עשרה הגבירה מגמות ריאליסטיות שמזהות את טעמי המצוות עם שינויים ממשיים במציאות, שאותם זיהו החוקרים עם תגובה לטעמי המצוות הנון-ריאליסטיים מבית מדרשו של הרמב״ם, שהתבססו על ערכים.[159] ניתן לזהות מגמה דומה גם כיום. מצד אחד קיימים מי שמבקשים להתחשב במציאות של קיבוץ הגלויות הישראלי וב״שיקולים לאומיים״ כסיבה להקל ככל הניתן בהליכים של בירור יהדות,[160] ומצד אחר דיינים אחרים מבקשים להוציא ערכים אלו, וערכים בכלל, משיקולי בית הדין ומתהליכי בירור יהדות בפרט, תוך כדי חתירה לאמת ״מדעית״ מתארת מציאות. עם זאת יש לציין כי ניתן למצוא התייחסות לערכים הן בטענות של התומכים בהתבססות על ראיות פורנזיות והן בטענות המתנגדים לה.[161]

לצד זאת, אימוץ חשיבה אונטולוגית בנוגע לשייכות יהודית עשוי להיות בעל ערך ציבורי עבור הממסד הדתי. קל יותר לשכנע את הציבור לראות ערך וחיוב דתי בזהות יהודית שמבוססת על ״ישות ממשית״ מאשר בזהות יהודית שמבוססת על הגדרה ערכית-חברתית נון־ריאליסטית, שנותנת משקל רב יותר לשיקול דעתו של בית הדין.[162] שי עקביא ווזנר סבור שחשיבה אונטולוגית ונטוריליסטית מגבילה את פוסקי ההלכה ו״מקשה עליהם להציע פתרונות לדילמות מוסריות המתעוררות בשל כללים הלכתיים שונים, כמו למשל דיני ממזרות, סוגיית הגיור והבעיה הקשה של מסורבות הגט״.[163] חשיבה אונטולוגית אינה רואה בבית הדין את האחראי לסבלו של בעל הדין, ולכן נפתרת הבעיה המוסרית כי הוא אינו יכול לעשות דבר בעניין. מנגד, אימוץ עמדה נון־ריאליסטית מאפשר להפעיל לחצים על בתי הדין להקל יותר בפסיקותיהם ולבקר מדיניות נוקשה שאינה מוצאת פתרון על סמך עקרונות הלכתיים.[164]

---

159 לורברבוים (לעיל, הערה 151) בעמ׳ 90.

160 פרבר ושרעבי (לעיל, הערה 108) בעמ׳ 246, חותמים את מאמרם בקריאה ״להכיר בעלייה מברית המועצות וממקומות אחרים כברכה למדינת ישראל ולעם ישראל, עם כל אתגריה״.

161 ראו למשל ״רבני ארץ חמדה״ (לעיל, הערה 81), שמבקשים לעשות שימוש בדיקת רקמות לבדיקת יהדות על מנת להקל בתהליך אישור יהדותם של עולים לישראל.

162 ראו למשל דבריו של המוזיקאי לירז רוסו (״סטטיק״), כאשר הוטל ספק ביהדותו במסגרת הליכי רישום לנישואים ברבנות, הוא התייחס לספק כשאלה של אמת עובדתית: ״אתם לא מבינים כמה משפיל וכואב לדעת שאולי **כל מה שגדלת עליו הוא לא נכון**. אולי כל מה שאתה יודע הוא אשליה״. לינוי משעלי, ״״ראיתי שחור״: סטטיק חושף את הסוד שכמעט הפך את חייו״, **סרוגים** (7.9.2020), https://www.srugim.co.il/487439-%D7%A1%D7%98%D7%98%D7%99%D7%A7.

163 ווזנר (לעיל, הערה 152) בעמ׳ 90.

164 ראו למשל הביקורת המופיעה בעניין **ליברמן** (לעיל, הערה 100).

אומנם אין קשר הכרחי בין אימוץ עמדה אפיסטמולוגית מסוימת לבין מדיניות בירור היהדות, אך ניתוח גישות אלו בעניין הגדרת ״יהדות״, ובעיקר הבחנה בין ״אמת הלכתית״ לבין ״אמת מדעית״, משמש רקע לבחינת מקומם של מידע ומדע במסגרת קבלת החלטות בבית הדין, כפי שארחיב בפרק הבא.

ב. השפעת תהליכי דאטה-פיקצייה על קבלת החלטות שיפוטיות

את הדיון על שימוש בבדיקות רקמות לשם בדיקת יהדות ניתן למקם בתוך דיון על ״תורה ומדע״ ועל האופן שבו שינויים מדעיים יכולים להשפיע על פסיקת ההלכה. אולם ניתן למקם שימושים אלו גם בדיון אחר – על ״תורה ומידע״. דיון זה יעסוק בהשפעות של ״חברת מידע״ (datafied society) ו״דאטה-פיקצייה״ (datafication) על שאלות של פסיקת הלכה באשר לזהות ולשייכות היהודית.

קנת׳ קוקייר וויקטור מאיר-שונברגר הגדירו ״דאטה-פיקצייה״ במאמרם בבכתב העת *Foreign Affairs* משנת 2013 בתור היכולת לגזור מנתונים גולמיים היבטים שונים שלא כומתו בעבר, כגון מיקום, מילים וחברויות. דאטה-פיקצייה שונה מדיגיטציה. דיגיטציה לוקחת תוכן אנלוגי כמו ספרים או סרטים וממירה אותו למדיה דיגיטלית, שניתנת לקריאה כמידע. דאטה-פיקצייה היא מונח רחב, שלוקח היבטים של החיים והופכת אותם למידע אף שבעבר לא היו או לא נתפסו ככאלו. לשם כך נדרשים גם יכולת וגם רצון להפוך היבטים אלו למידע.[165]

דאטה-פיקצייה הפכה עם עלייתם של אמצעי מחשוב לדרך שבה ניתן להבין ולהבנות את המציאות החברתית.[166] איסוף מידע ושימוש בו במוסדות ציבוריים או פרטיים אינם פרקטיקות חדשות, אך העידן הדיגיטלי מאפשר לעשות זאת ביעילות ובמהירות שלא התאפשרו בעבר. אנו חיים בתקופה שבה המידע על חייהם של אזרחים שנאסף, נאגר ומסודר על פי קטגוריות שונות, רב מזה שבכל תקופה אחרת בהיסטוריה האנושית.[167]

---

165 Kenneth Cukier and Viktor Mayer-Schoenberger, "The Rise of Big Data: How It's Changing the Way We Thing About the World*",* 92(3) *Foreign Affair*s (2013) 28, pp. 28–40.

166 השימוש במידע במסגרת יחסי הכוח החברתיים אינו חדש ומידע נאסף למטרות שונות כבר בעת העתיקה. במחצית השנייה של המאה העשרים הפך מידע למטבע חברתי ולעיקרון מארגן. לנקודת מבט היסטורית על מקומו של מידע בהבנת החברה ראו: Erik Koenen, Christian Schwarzenegger and Juraj Kittler, "Data(fication)*:* "Understanding the World Through Data" as an Everlasting Revolution", 4 *Digital Roots: Historicizing Media and Communication Concepts of the Digital Age* (Gabriele Balbi, Nelson Ribeiro, Valérie Schafer and Christian Schwarzenegger – eds, 2021) 137. לסקירה היסטורית ביקורתית של התפתחות תהליכים אלו ראו: Colin Koopman, *How We Became Our Data: A Genealogy of the Informational Person* (2019).

167 Arne Hintz, Lina Dencik and Karin Wahl-Jorgensen, *Digital Citizenship in a Datafied Society* (2018) pp.12-15 (להלן: הינץ, דנסיק וואהל־יורגנסן).

העיסוק בתהליכים של דאטה-פיקצייה שזור בדיון ההולך ומתפתח על ההשלכות החברתיות של נתוני עתֵק (Big-data), המאפשרים איסוף מידע וניתוחו בסדר גודל שאפשרי רק בעידן הדיגיטלי. עם זאת דאטה-פיקצייה של תהליכים חברתיים אינה מחייבת שימוש בנתוני עתק. תהליכי דאטה-פיקצייה כוללים רובד של הפיכת היבטים של החיים האנושיים למידע באמצעות כימות נתונים ורובד של הפקת מסקנות על בסיס המידע.[168] מדובר לא רק בהתפתחות טכנולוגית אלא גם בשינוי פרדיגמה על בסיס הנחות יסוד מסוימות. הנחות אלו שזורות בהנחת מוצא שלפיה מידע הוא דבר אובייקטיבי, המשתמש בטכנולוגיה ניטרלית ומאפשר להסיק מסקנות על יחידים בצורה טובה מזו שהתאפשרה בעידן שקדם למהפכה הדיגיטלית.[169]

יש מי שאף מבקשים לייחס לתהליכים של דאטה-פיקצייה היבט מעין-אמוני, אגב שימוש במונח ״דאטיזם״, כדי לתאר את האמונה בכוחו ובחשיבותו של מידע. דאטיזם מתאפיין בראיית העולם בתור זרימה של מידע; באמונה כי מידע מייצג נקודת מבט הוגנת ומקיפה של המציאות; בביסוס קבלת החלטות על מידע בלבד; בציפייה כי בינה מלאכותית תגבר על בינה אנושית; בתמיכה בתהליכים של עיבוד מידע ופיתוח מערכות מידע.[170] יובל נח הררי, שהטמיע את המונח בשיח הציבורי, רואה בדאטיזם דת חדשה שיכולה לאתגר דתות קיימות. אמונה ב״דת״ זו מחייבת, לדבריו, זרימה של מידע, גם על חשבון ערכים אחרים.[171] בתקופה שבה גופים רבים מבקשים להקים מאגרי מידע משוכללים, הזהות והשייכות היהודית עלולה להיתפס גם היא בתור ״מידע״, שצריך לאתרו ולשומרו. תפיסות אלו יוצרות דרך חדשה להבין את המציאות החברתית תוך כדי אימוץ חשיבה אונטולוגית על אופן הסקת המסקנות.[172]

ניתן למצוא השפעות של דאטה-פיקצייה בתחומים רבים.[173] בין היתר תהליכי דאטה-פיקצייה משפיעים על היבטים של הידע, של המנהיגות ושל הקהילה הדתית.[174] ניתן לזהות את הליכי בירור היהדות, שמשלבים התבססות על רשימות, על מסמכים, על

---

168 Ulises A. Mejias and Nick Couldry, "Datafication", 8(4) *Internet Pol'y Rev*. (2019) 1.

169 Jose Van Dijch, "Datafication, dataism and dataveillance: Big Data between scientific paradigm and ideology", 12(2) *Surveilance & Soc'y* (2014) 197 (להלן: ואן דייק).
Katarzyna Cieslik and Dániel Margócsy, "Datafication, Power and Control in Development: A Historical Perspective on the Perils and Longevity of Data", 22(4) *Progress in Dev.Stud.* (2022) 352 ו־.

170 Dario Petri, "Big Data, Dataism and Measurement", *IEEE Instrumentation & Measurement Mag.* (2020) 32, pp. 32–34.

171 יובל נח הררי, **ההיסטוריה של המחר** (תשס״ה) בעמ׳ 397–404.

172 הינץ, דנסיק וואהל־יורגנסן (לעיל, הערה 167) בעמ׳ 47.

173 Mark Lycett, "'Datafication': Making Sense of (big) data in a complex world", 22(4) *Eur. J. of Info. Sys*. (2013) 381.

174 Pauline Hope Cheong, "Religious Datafication: Platforms, practices and power", *The Routledge Handbook of Religion and Journalism* (Kerstin Radde-Antweiler and Xenia Zeiler – eds., 2021) 397.

מאגרי מידע ועל בדיקת רקמות, עם מגמה זו.[175] העיסוק הגובר במידע כבסיס לקבלת החלטות על זהות ושייכות יהודית קיים לא רק בבתי הדין הרבניים אלא גם בגופים אזרחיים שעוסקים בבדיקות יהדות, כמו רשות האוכלוסין וההגירה במשרד הפנים.[176] כאמור, שימוש במידע ובמאגרי מידע במסגרת הליכי בירור היהדות שב וננקט בשנים האחרונות והיה בבסיסם של כמה הליכים משפטיים.[177] שימוש גובר באיסוף, באגירה ובהצלבה של מידע מחייב בחינה של השפעת תהליכים אלו על מדיניות ציבורית ושיפוטית.[178]

ניתן לזהות מגמות של דאטה-פיקצייה בשימוש הגובר במאגרי מידע ובראיות פורנזיות במסגרת פעילות בתי הדין הרבניים בהליכי בירור יהדות. שינוי זה בא לידי ביטוי בגישה המבקשת להתבסס על מדע ועל מידע כבסיס לפסיקה. בפסק דין שניתן בבית הדין הרבני בנתניה בשנת 2010 טען הרב שפירא כי ״רק בשנים האחרונות, התחילו בתי הדין הרבניים לערוך בירור מקצועי ונקבעו נוהלים מסודרים לבירור זה״, ולכן ״אין לסמוך על בירורים שנערכו בתחילת שנות ה־90, מפני שמקצועיות העורכים בירורים אלו, לא ברורה״.[179] בפסק דין אחר שב והדגיש בית הדין הרבני הגדול כי בעבר ״לא היו לרבים מהדיינים בבתי הדין הרבניים את הידיעות הנצרכות והמקצועיות הנדרשת

---

175 ראו: אלעד קפלן, ״מיהו יהודי דוט קום: מאגרי המידע של הרבנות״, **דעות** 81 (תשע״ח) 4; בארנבאום וליטקה (לעיל, הערה 83); שאול פרבר ואלעד קפלן, ״ממזרות 2.0: אתגר פסולי החיתון בעידן המידע״, **ממזרים: סימון ומחיקה** (נורית יעקבס ינון ואמילי ד׳ בילסקי – עורכות, תשע״ח) 57; Nadia Abu-El Haj, *The Genealogical Science: The search for Jewish Origins and the Politics of Epistemology* (2012).

176 Ian V. McGonigle and Lauren W. Herman, “Genetic Citizenship: DNA testing and the Israeli Law of Return”, 2(2) *J. of L. and the biosciences* (2015) 469 (להלן: מקגוניגל והרמן). ראו גם ידיעה שפורסמה באתר החדשות הבריטי-יהודי Jewish News שבו דווח על עיכובים במתן אישורי עלייה בשל דרישה למסמכים. לפי תגובת הסוכנות היהודית, האישורים מתבססים על מדיניות רשות האוכלוסין וההגירה שמחייבת שימוש במסמכים – גם במקרים שבהם נמסרו אישורים של הקהילה היהודית המקומית: “Each aliyah applicant is required to prove their connection to Judaism through documentation, in accordance with the Law of Return. The Law of Return is not similar to Jewish law and, in some cases, a letter from a rabbi or a Beth Din will not be sufficient” (ראו: Jenni Frazer, “Aliyah agony as Israel doubts status of British Jews”, *Jewish News* (13.7.2022) https://www.jewishnews.co.uk/aliyah-agony-as-israel-doubts-status-of-british-jews.

177 עניין **פלונית** (לעיל, הערה 67), ועניין **ליברמן** (לעיל, הערה 100). הנשיאה מרים נאור עמדה על עניין זה בשאלתה ליועץ המשפטי של בתי הדין הרבניים, עו״ד שמעון יעקובי, בדיון שהתקיים ביום 25.3.2015 בבג״ץ 2805/14 **יהלום נ׳ הנהלת בתי הדין הרבניים** (פורסם בנבו, 2015): ״אדוני מסכים שהקדמה הטכנולוגית והמחשוב מטבע הדברים מעצימים את הרשימות הללו יותר מאשר רישום ידני בפנקס״. לדברים אלו השיב עו״ד יעקובי: ״יש צורך לרתום את הקדמה הטכנולוגית את ההוראה שנישואין וגירושין בישראל יהיו על פי דין תורה לפי תכלית ראויה״.

178 לעניין האמון והשליטה במידע ראו: ואן דייק (לעיל, הערה 169).

179 ניין **817004** (לעיל, הערה 145).

לעריכת בירורי יהדות ואופני היכולת לברר טענות אדם על יהדותו״, וכי הדבר השתנה רק כי ״החלו הדיינים להתייעץ עם מבררי יהדות מקצועיים״. לכן הסיק בית הדין כי חובה על בתי הדין לבחון מחדש פסקי דין לאישור יהדות שניתנו בעבר כי ״היכולת המקצועית של בתי הדין בנושאים אלו לא הייתה מושלמת״.[180] בעקבות המדיניות החדשה בתי הדין ממלאים תפקיד פעיל באיתור מידע באמצעות מערך מבררי היהדות ויש התייחסויות של בית הדין לחשיבות המידע, הנתונים והראיות לצורכי הכרעה. בדברי בתי הדין ניתן למצוא דרישה כפולה: הראשונה, כי אין להתעלם ממידע קיים;[181] השנייה, כי יש לוודא שמידע לא נעלם מעיני בית הדין בעת מתן ההכרעה.[182] תהליכי דאטה-פיקצייה באים לידי ביטוי ביתר שאת בשימוש בבדיקת רקמות מיטוכונדרית, שמחייבת איסוף והצלבה של נתונים בהיקפים גדולים כדי להסיק מסקנות על יהדותו של הפרט.

ניתן למצוא תהליכי דאטה-פיקצייה גם בבירור יהדותם של יוצאי אתיופיה. בדוח מבקר המדינה משנת 2011 נכתב כי ״הביקורת העלתה שממצאיהם של תשעת הרבנים מבררי היהדות בנוגע ליהדותם של זוגות שהופנו אליהם, אינם מתועדים באופן מסודר וממוחשב ושתיקי הנישואין אינם סרוקים. בהיעדר מאגר מידע מסודר וממחושב, הרב הראשי ליהודי אתיופיה ותשעת הרבנים מסתמכים אך ורק על ידע אישי, על תחקור זקני

---

180 ערעור (גדול) 1168879 **פלונית נ׳ מנהל אגף בירור יהדות הנהלת בתי הדין הרבניים** (פורסם בנבו, 2018) (להלן: עניין **פלונית נ׳ מנהל אגף בירור יהדות**). נראה כי הכוונה בדברים היא למערכת בתי הדין ולא לרמת המקצועיות של הדיינים עצמם. ראו גם דבריו של הרב אושינסקי בתיק (חי׳) 1045671 **פלונית** (פורסם בנבו, 2015) לעניין דרישה לראיות גם כאשר יש תעודת נישואין לאם המבקשת ולאחותה: ״כידוע, בעת ההיא לא התבררה היהדות ע״י חוקרי יהדות, ובהחלט יתכן כי מול מסדרי הקידושין לא היתה תמונת המצב בשלמותה״.

181 ראו למשל: עניין **פלונית 2010** (לעיל, הערה 121), דעת המיעוט של הרב אושינסקי: ״ואי אפשר להתעלם ממידע זה שלפנינו ולהעמיד פנים כאילו אינו״ וכן עניין **רב העיר קרית מוצקין** (לעיל, הערה 143): ״אין אנו יכולים להתעלם מעובדות או מסמכים״.

182 ראו למשל בעניין הקושי להסתמך על פסיקות של בתי הדין הרבניים בעבר בעניין בירור יהדות: עניין **817004** (לעיל, הערה 145): ״ועכ״פ אין באפשרותנו לסמוך על בירורי יהדות שנערכו בזמנו... ונובעות בעיקרם מחוסר מידע עובדתי וידיעת המציאות ששררה בברית המועצות״; וכן הצורך לבדוק את המידע שבבסיס חזקת היהדות: עניין **פלונית 2020** (לעיל, הערה 141): ״סוגיא זו של חזקת יהדות אשר ייתכן שהתבססה על נתונים שאינם נכונים״; עניין **א.ג** (לעיל, הערה 80): ״׳ספק׳ נקרא כאשר עומדים בפניך כל הנתונים כולם ועדיין אינך יודע איך להכריע, מציאות כזו נחשבת למציאות מסופקת. אולם כאשר אין בפניך את כל הנתונים הרי זה יוגדר רק כחסרון ידיעה, וקשה להגדיר זאת ולומר שאתה באמת נמצא בספק, לך תברר!״ ראו גם מחאת בית הדין הרבני הגדול נגד ארגונים המנסים למנוע שמירת מידע: עניין **פלונית ואלמונית** (לעיל, הערה 131): ״משכך פעולת הארגונים ה׳חכמים׳ בעיני עצמם, המנסים למנוע מבתי הדין לשמוע את המידע שעלה בפניהם במהלך דיונים שנעשו כדין ובסמכות״; וכך חשדות בזיוף נתונים, למשל עניין **פלונית 2018** (לעיל, הערה 150), ועניין **פלונית נ׳ מנהל אגף בירור יהדות** (לעיל, הערה 180).

הקהילה, בני המשפחה ומכרים של בני המשפחה ועל בדיקת תיקי הנישואין של המשפחה שנישאו בארץ״, וכן ״משרד מבקר המדינה מעיר למשרד כי עליו לפעול לגיבוש וריכוז המידע הנוגע לבני הקהילה״.[183] גישה זו של המבקר, בדומה למדיניות בתי הדין הרבניים, מבקשת לשנות את הבירור המסורתי של הקהילה ברישום מדינתי. בעקבות הדברים הנחה המשרד לשירותי דת את מבררי היהדות לעדה האתיופית להעביר דוח רבעוני הכולל רישום פרטיהם של מי שעברו הליך בירור לשם הקמת מאגר.[184]

ג. אתגרי דאטה-פיקצייה בתהליכי קבלת החלטות

הרחבת הדיון להיבטים החברתיים של דאטה-פיקצייה יכולה להצביע על סיבות אפשרויות להעדפת גישה הלכתית אונטולוגית שמייחסת משמעות עובדתית-מציאותית לזהות ולשייכות היהודית. ציינתי לעיל שחשיבה אונטולוגית עלולה להקשות במציאת פתרונות הלכתיים, ותהליכי דאטה-פיקצייה עלולים להגביר קושי זה עוד יותר. נבחן להלן שניים מהאתגרים העיקריים שדאטה-פיקצייה יוצרת בתהליכי קבלת החלטות. ניתן לראות באתגרים אלו נורת אזהרה עבור מי שמבקשים לאמץ ולהרחיב את הגישה המבקשת להתבסס על מדע ועל מידע במסגרת הליכי בירור יהדות וכן עבור אלו שמאמינים כי ניתן לשלב שימוש נרחב במדע ובמידע עם שמירה על עקרונות הלכתיים בסוגיה זו.

ג.1: הקטנת שיקול הדעת האנושי בהליך ההכרעה

תהליכים של דאטה-פיקצייה עלולים לדחוק הצידה סוגים מסורתיים של מומחיות ושיפוט, שמאבדים ממעמדם בגישה שמעדיפה התייחסות למציאות דרך מידע ונתונים. כימות נתונים ושימוש בהם, הם אמצעים לקבלת החלטות מבלי שזו תיראה החלטה.[185] במחקר על שקיפות בשימוש באלגוריתמים בשירות הציבורי מזהירים רוברט ברוניס ואלן גודמן מאופנים שבהם שימוש באלגוריתמים מבוססי מידע עלול להגביל את יכולת קבלת ההחלטות של עובדי ציבור, בשל ייחוס ערך רב מדי לאלגוריתם, בשל היעדר הבנה של התהליכים המנוהלים על ידי האלגוריתם ובשל שחיקה במיומנות לקבל החלטות אנושיות. משום כך גורמי ממשל עלולים להפנות לתוצאות האלגוריתם גם כאשר הוא שגוי, מפלה או מוביל לתוצאות נוקשות או מצומצמות מדי. כעבור זמן התבססות על אלגוריתם לקבלת החלטות יכולה להחליף את יכולת קבלת ההחלטות של גורמי ממשל.[186] הארי סורדן מנתח את הערכים הגלומים בשימוש במערכות טכנולוגיות

---

183 דוח מבקר המדינה (לעיל, הערה 32) בעמ׳ 247.

184 חוזר מנכ״ל המשרד לענייני דתות תשפ״ב/1.

185 Theodore M. Porter, *Trust in Numbers: The Pursuit of Objectivity in Science and Public Life* (1995) p. 8 (להלן: פורטר).

186 Robert Brauneis and Ellen P. Goodman, "Algorithmic Transparency for the Smart City", 20 *Yale J.L. & Tech.* (2018) 103, pp. 126–128.

במסגרת קבלת החלטות משפטיות ומזהיר מפני שימוש במערכות אלו באופן שמייחס מעמד רב מדי להמלצות המערכת הממוחשבת על פני חוות דעת אנושיות.[187] שימוש באמצעי מחשוב לצורכי הכרעה יכול להעניק תחושה של צדק פרוצדורלי, אך קיים חשש כי מראית עין של הוגנות פרוצדורלית תסיח את הדעת מחוסר הוגנות מהותית במבחן התוצאה.[188] כמו כן קיים סיכון כי בטווח הארוך יהיה אובדן אמון באופן שבו אנשים מבינים את העולם לטובת אימוץ המסקנות של מכונות או אלגוריתמים.[189]

הכניסה של מערכות מחשוב וטכנולוגיית מידע לתוך עבודת בתי המשפט משפיעה על ההליך השיפוטי ועל תפיסתם של שופטים או של דיינים את תפקידם.[190] שימוש במידע במסגרת החלטות שיפוטיות של בתי הדין יכול להיות דרך להימנע מהכרעה הלכתית מעשית, כאשר המידע מעניק בסיס הכרעה חלופי. יש ביקורת שלפיה רוב הפסיקה בבתי הדין נעשית על סמך חוות הדעת של מבררי היהדות ללא הפעלת שיקול דעת נוסף של הדיינים גם כאשר לכאורה יש מקום להפעלת עקרונות הלכתיים.[191] יש בכך גם כדי לעודד ״יראת הוראה״, נטייה שקיימת אצל דיינים ופוסקים להימנע מפסיקת הלכה למעשה. חשש מפסיקה הלכתית משקף תפיסת עולם שלפיה הדיין אמור לקבוע את הדין על פי פסיקות הלכה של דורות קודמים אך להימנע, ככל הניתן, מהכרעה עקרונית במקום שיש מחלוקת. הפנייה לנתונים ולמבררי יהדות מקצועיים ושימוש במאגרי מידע כמו תוכנת ״מעיינות״, או בבדיקת רקמות, גם כאשר אין בכך בהכרח צורך הלכתי, יכולה להיות דרך להימנע מהכרעה עקרונית באופן שעלול להגביר מצוקות שונות בקרב בעלי הדין, במקום שבו לכאורה אפשר היה למצוא פתרון הלכתי.[192]

---

187 Harry Surden, "Values Embedded in Legal Artificial Intelligence", 41(1) *IEEE Technology and Society Magazine* (2022) 66.

188 Ayelet Sela, “Can Computers Be Fair? How Automated and Human-Powered Online Dispute Resolution Affect Procedural Justice in Mediation and Arbitration*”,* 33(1) *Ohio State J. of Disp. Resol.* (2018) 91, p.145.

189 Nick Couldry, “Recovering Critique in an age of datafication*”,* 22(7) *New Media & Soc'y* (2020) 1135, p. 1139.

190 כך, למשל, השימוש במערכת ״נט־המשפט״ מעודד שופטים לראות בתפקידם חלק מפס ייצור של הכרעה בסכסוכים על חשבון ראיית תפקידם כמקבלי החלטות נורמטיביות על מהות המשפט ויישומו בכל מקרה ומקרה. ראו: רייכמן, שגיא ובלבן (לעיל, הערה 61) בעמ׳ 631.

191 רוזן (לעיל, הערה 50) בעמ׳ 3: ״למיטב ידיעתי, במקרים שבהם מסיק המומחה כי לא הוכחה היהדות ברמה מספקת, אין בית הדין נכנס לעובי הקורה, וכנראה שלא נכנס לדיון הלכתי על בסיס צירוף ספקות ונסיבות וכד׳״. ראו גם: שלו, קפלן ופרידמן (לעיל הערה 30) בעמ׳ 41-42. אברהם קלמנזון מזהה תהליך דומה של שימוש של בתי הדין הרבניים בבדיקת פוליגרף במקום שימוש בדיני הראיות ההלכתיים. ראו: אברהם קלמנזון, ״ביקש קהלת לדון על פי דברים שבלב׳ – כוחה הראייתי של בדיקת הפוליגרף בבתי הדין הרבניים״ **דיני ישראל** לט (צפוי להתפרסם, תשפ״ה).

192 על אתגריה וקשיה של ״יראת הוראה״ ראו: עמוס בן יצחק סמואל, ״על מקומה של ״יראת הוראה״ בפסיקת הלכה״, **מים מדליו** 25–26 (תשע״ד-תשע״ה) 101. יראת הוראה וחשש

ג.2: יצירת מצג שווא של אובייקטיביות וניטרליות

המונח ״אמון״ חשוב להבנת תהליכים של דאטה-פיקצייה. יש נקודת מוצא שמידע מייצג נקודת מבט ניטרלית והוגנת, אולם בפועל יש השפעה רבה לאופן איסוף המידע ולשימוש שנעשה בו במסגרת מערכות שונות. אמונה באופני האיסוף והשימוש במידע מאפיינת תפיסות של דאטיזם.[193] דנה בויד וקייט קרופורד מבקרות את השימוש בביג-דאטה תחת מצג של אמת, אובייקטיביות ודיוק, באופן שמתעלם מהטיות רבות שקיימות בפועל.[194] מספרים וכימות נתונים יכולים לשמש להשלטת כוח על אנשים. למספרים יש יכולת להפוך אנשים לאובייקטים. כך למשל בשימוש בסטטיסטיקה להגדרת התנהגות נורמלית וא־נורמלית.[195] תהליכים של דאטה-פיקצייה עלולים להעלים מהעין הציבורית חוסר שוויון היסטורי וחברתי בשל השימוש באלגוריתמים ובנתונים. בצורה זו זהות, ניידות או פרקטיקה חברתית הופכות למידע שניתן לארגנו ולסדרו ללא הבנה או התייחסות למבני הכוח הגלומים בהן.[196] יש צורך בבחינת שאלות שונות שנוגעות לתהליכי האיסוף והשימוש במידע, כגון מי נדרש למסור מידע, איזה מידע נאסף עליו, ואם תהליכי האיסוף והניתוח של המידע מייצרים בסיס שוויוני או מפלה. לשם כך יש לנתח עבור מי נועדו תהליכי דאטה-פיקצייה ואת מי הם נועדו להדיר או להפלות תוך כדי ניתוח ההבניה הפוליטית והחברתית של תהליכים אלו.[197] משום כך תהליכים של דאטה-פיקצייה יכולים לייצר ולחזק מבנים לא־שוויוניים, או הפרדה בין קבוצות אוכלוסייה שונות, באמצעות פרקטיקות שאינן תמיד בהירות לאלו שמושפעים מהן.[198] כפי שאפרט להלן, כאשר בוחנים את המידע שעליו מתבססים חוקרי יהדות, ניתן לזהות חוסר שוויון בין קהילות יהודיות שונות, הן מבחינת המידע הזמין והן מבחינת אופן ניהול חיי הקהילה.

מהכרעה בנושאים הלכתיים רגשיים, כמו כשרות יוחסין, יכולים להשפיע על שיקול הדעת של הדיינים. ראו למשל לעניין היכולת לכפות בעלים שמסרבים לתת גט לנשותיהם: עמיחי רדזינר, ״טענת ׳קים לי׳ בכפיית גט״, **דיני ישראל** לה–לו (תשפ״ב) 397. אריאל רוזן-צבי מונה תופעה זו כגורם לקצר האידיאולוגי-חברתי בין בית הדין הרבני לבין החברה הישראלית הרחבה: אריאל רוזן־צבי, ״בתי־הדין הרבניים, הלכה והציבור: גשר צר מאוד״, **משפט וממשל** ג (תשנ״ה) 173, בעמ׳ 186.

193 ואן דייק (לעיל, הערה 169), בעמ׳ 198.

194 Danah Boyd and Kate Crawford, “Critical Questions for Big Data”, 15(5) *Info., Commc'n & Soc'ty* (2012) 662, pp. 666–668.

195 פורטר (לעיל, הערה 185) בעמ׳ 77.

196 Torin Monahan, “Editorial: Surveillance and Inequality”, 5(3) *Surveillance and Soc'y* (2008) 217.

197 Koen Leurs and Tamara Shepherd, “Datafication & Discrimination”, *The Datafied Society* (Mirko Tobias Schafer and Karin van Es – eds., 2017) 211.

198 הינץ, דנסיק וואהל־יורגנסן (לעיל, הערה 167) בעמ׳ 3.

שאלת האפליה המובנית בתהליכי בירור יהדות נידונה בעתירה לבג״ץ שעסקה בשימוש בבדיקת רקמות.[199] השופט ג׳ורג׳ קרא התייחס לטענה וכתב כי ״קיומם של כללים כתובים היה מייתר הגשת העתירה דנן, שהוגשה על רקע טענות לאפליה בישומם של כללים שאינם ידועים ואינם מעוגנים בכתב. קיומם של כללים ברורים וכתובים ייתר מחלוקות ותחושת אפליה בעתיד״. השופט סולברג שלל את טענת האפליה וטען כי היא נטענה לחינם, שכן ״הליך בירור היהדות נעשה בשווה לגבי יוצאי ברית המועצות לשעבר, כמו גם ליוצאי הונגריה, מזרח אירופה, הודו, אנגליה וארצות הברית״. דבריהם מחייבים עיון ביקורתי לאור תהליכי דאטה-פיקצייה. קיומם של כללים כתובים אינו מספיק כשלעצמו למניעת אפליה, והחלתה של פרקטיקה באופן זהה על כולם אינה מונעת אף היא אפליה אם המציאות החברתית עצמה אינה שוויונית. נראה כי עמדת השופטים מושרשת בהנחה כי זהות ושייכות יהודית מבוססות על תהליכי בירור או על מידע שהוא זהה לכולם. בפועל, הנחה זו אינה מתיישבת עם המציאות ההיסטורית והחברתית של קהילות שונות – וגם לא עם ההיסטוריה המשפטית של הליכי בירור יהדות בישראל. למעשה, הנחיות בירור יהדות של בתי הדין הרבניים נולדו רק לאחר העלייה מברית המועצות בשנות התשעים של המאה העשרים ונוסחו ניסוח שאינו שוויוני כדי להבחין בין מי שעלו אחרי שנות התשעים לבין מי שעלו קודם לכן.[200] גם הנהלים התקפים כיום משאירים הבחנה באשר למבקשים שהוריהם (או קרוב משפחה מצד האם מדרגה ראשונה) נישאו בישראל באמצעות רב רושם נישואין או רב קהילה המוכר על ידי הרבנות הראשית לישראל, לבין מי שהוריהם לא נישאו כך, ומחויבים בהפניה לבית דין רבני.[201] משום שבמדינות ברית המועצות לשעבר לא הייתה אפשרות במשטר הסובייטי להינשא כמתואר בנהלים, בירור היהדות מחייב את כלל חברי קהילה זו לעומת קהילות אחרות שבהן הבירור נערך לכל היותר במקרים יוצאים מן הכלל. כמו כן קיימת הבחנה בין קהילות שונות גם באופני הבירור. במדינות ברית המועצות לשעבר היו קיימים מסמכי מדינה רשמיים עם רישום ״יהודי״, דבר שאינו קיים ברוב מדינות העולם, ולכן חברי קהילות אחרות לא נדרשו להביא מסמכים כאלו לשם בירור יהדותם. הגברת השימוש במידע במסגרת הליכי בירור יהדות כרוכה בקיומו של מידע רלוונטי שניתן להשתמש בו. ככל שהמידע שניתן לאוספו רב יותר, כך ניתן להרחיב את היקף הבירור ולבסס את ההכרעה על תוצאות הבירור. משום כך בירור באמצעות מסמכים אינו חל באופן שווה על כולם. כך גם שימוש בבדיקת רקמות. מחקרים שמשווים בין דנ״א מיטוכונדרי של יהודים נעשו רק על חלק מהקהילות, כמו יהדות אשכנז, ולכן אין כלל אפשרות להחיל בדיקה זו באופן שווה על כל הבאים בשערי בית הדין הרבני. ניתן כמובן

199 עניין **ליברמן** (לעיל, הערה 100).

200 עתירה שהוגשה נגד נהלים אלו הביאה למחיקתם. ראו עניין **משפחה חדשה** (לעיל, הערה 52).

201 לפני הנחיות בירור יהדות, לא הייתה חובה להפנות בני זוג לבירור יהדותם בבית הדין הרבני, ושיקול הדעת נותר בידי רשמי הנישואים.

לטעון כי קיים שוני מהותי בין קהילות יהודיות שונות בשל הנסיבות ההיסטוריות והחברתיות, באופן שמחייב הבחנה ביניהן. לא כל הבחנה בין קהילות היא בהכרח אפליה. עם זאת בין שהחלת הכללים לבירור יהדות נעשית בכתב או באמצעות פרקטיקה לא כתובה, המדיניות הקיימת משפיעה בפועל בעיקר על יוצאי ברית המועצות וצאצאיהם. ללא בחינת ההשלכה של הכללים על קהילות שונות נוצר מצג של אובייקטיביות וניטרליות שמתעלם מיחסי הכוחות המובנים בבית הדין הרבני ובהליכי בירור יהדות.

5. סיכום

לנגדון וינר כותב במאמרו *Do Artifacts Have Politics?* כי טכנולוגיות חדשות הן פוליטיות, כפי שחוקים חדשים הם פוליטיים. משום כך יש להקדיש תשומת לב רבה לפיתוח טכנולוגיות חדשות ולשימוש בהן כדי לחקור ולבחון את השפעתן על הסדר החברתי-פוליטי.[202] עמדה זו פותחה בידי לורנס לסיג, שסובר כי שורות קוד ותוכנה מייצרות רגולציה באופן דומה לחוקים. את שורות הקוד מכנה לסיג "West Coast Code", בהתייחס לעמק הסיליקון, תוך כדי השוואה ל-"East Coast Code", העקרונות החוקיים שיוצאים מוושינגטון די.סי, בירת ארצות הברית.[203] אם נתרגם עמדה זו לענייננו, את אותה תשומת הלב שאנו מקדישים לנוהלי הממסד הדתי בנושאי בירור יהדות יש להקדיש גם לטכנולוגיה המשרתת את בתי הדין בהליכים אלו תוך כדי מתן תשומת לב לאופן שבו היא באה לידי ביטוי בתהליכי קבלת ההחלטות. שימושים באמצעים שונים, ובהם מערך בירור יהדות, מאגרי מידע ובדיקת רקמות, אינם רק תורמים להתייעלות אלא גם טומנים בחובם תפיסת עולם וסדר חברתי. בהקשר דנן ההיבטים המשפטיים והטכנולוגיים אינם נפרדים ומגיעים ממזרח וממערב, כהגדרתו של לסיג, אלא הם שזורים יחד בתוך מדיניות הממסד הדתי. הבנה זו תאפשר להרחיב את הדיון סביב מארג הקשרים שבין תורה ומדע ותורה ומידע, שאינם בהכרח מצויים בעימות זה עם זה אלא מתעצבים מחדש במפגש זה עם זה. בדרך זו נוכל לבחון את השפעתם של מדע וטכנולוגיה על זהות ושייכות יהודית.[204]

---

202 Langdon Winner, "Do Artifacts Have Politics?", 109(1*) Daedalus* (1980) 121, p.128.

203 Lawrence Lessig, *Code and Other Laws of Cyberspa*ce (1999) pp.53–54.

204 Heidi A. Campbell, "Introduction: Studying Jewish Engagement with Digital Media and Culture", *Digital Judaism* (Heidi A. Campbell – ed., 2015) 1, p.8.

מאמר זה ביקש לעמוד על הערכים ועל תפיסות העולם הגלומות בשימוש במדע ובמידע במסגרת הליכי בירור יהדות בבתי הדין הרבניים.[205] קירש והשילוני-דולב סברו כי שימוש בבדיקות גנטיות במסגרת עבודת בתי הדין הרבניים נובע משינויים פוליטיים ואידאולוגיים – ואינו הגורם לשינוי בתפיסת השייכות היהודית.[206] לדבריהן, המחלוקת היא בין אידאולוגיה מוכוונת הכללה לאידאולוגיה מוכוונת הדרה. הן טוענות כי גנטיקה אינה מחזקת או מדכאת קבוצות, מכלילה או מדירה, משום שניתן להסיק מסקנות שונות מנתונים גנטיים. בדומה לזה, מגוניגל והרמן סבורים כי בדיקות גנטיות יכולות לשמש הן לאישור יהדות והן להגברת חוסר הוודאות בדבר הזהות והשייכות היהודית.[207] נראה כי יש בסיס לטענה שהמחלוקת בעיקרה מבוססת על היבטים פוליטיים וחברתיים, שקובעים גם את השימוש במדע ובמידע לצורך הוכחת יהדות.[208] עם זאת נראה כי אין להמעיט בהשלכות הנגזרות משימוש במדע ובמידע בראי הדיון על חשיבה אונטולוגית ודאטה-פיקצייה בעבודת בתי הדין הרבניים. אומנם חלק ממי שביקשו להגביר את השימוש בבדיקת רקמות לשם בדיקת יהדות עשו זאת לא מתוך רצון להקשות אלא דווקא מתוך עמדה מכילה, כדי לאפשר לאנשים להוכיח את הזהות והשייכות היהודית שלהם. עם זאת נראה כי יש קושי מובנה בהחזקה בעמדה שלפיה השימוש בבדיקות אלו יהיה רק לחיוב, כדי לאשר יהדות, ללא התחשבות בתוצאות של בדיקה שלילית כלל. עמדה זו אפשרית מבחינה תאורטית, אך היא מציפה קשיים בשל תקדימים הלכתיים שמחילים ״רעותא״, הרעה בחזקה, במקרים שבהם אין ראיות מוצקות.

חשיבה אונטולוגית ותהליכים של דאטה-פיקצייה מבקשים להגביר את השימוש במידע במסגרת תהליכי קבלת החלטות באופן שמשמש הן לחיוב והן לשלילה. סקירת מדיניות בירורי היהדות בבתי הדין הרבניים מראה את הקושי לתחום ולהגביל את השפעת השימוש בטכנולוגיות מידע ובראיות פורנזיות על המערכת כולה. גם אם שימוש ראשוני במידע נעשה למטרה אחת – לסייע לאנשים לאשר את יהדותם – הוא עלול להתרחב לשימושים נוספים, ובהם שלילת חזקת היהדות של אנשים אחרים. כלומר, גם אם שימושים ספציפיים בבדיקת רקמות, בעניין כזה או אחר, נעשים מתוך אידאולוגיה של הכלה, השימוש בהם עלול להיות כרוך בהתפתחותה של חשיבה אונטולוגית ובתהליכי דאטה-פיקצייה במסגרת עבודתם של בתי הדין הרבניים. מדיניות שמבוססת

---

205 בכך המאמר יכול לתרום לדיון רחב יותר על שימוש בראיות פורנזיות בהליכים אחרים בבתי הדין הרבניים ובהליכים משפטיים בכלל. ראו למשל: דניאל פיש, ״קביעת התנאים להוכחת עניינים מדעיים במשפט: פילוסופיה ולא מדע״, **המשפט** טו(1) (תש״ע) 275.

206 השילוני-דולב וקירש (לעיל, הערה 72).

207 מקגוניגל והרמן (לעיל, הערה 176).

208 טענה זו תואמת את עמדתו של ברזילי, שרואה בתבחינים שנבחרים להבניה של זהויות יהודיות חלק ממסגור, קידוד ופיענוח (framing, coding and decoding) של הגבולות הסוציו-פוליטיים בין קהילות המרכיבות את החברה הישראלית. ראו: ברזילי (לעיל, הערה 2) בעמ׳ 39–40.

על איתור מידע במקום שימוש בעקרונות הלכתיים, מחייבת להבין את משמעותם של תהליכים אלו ובעיקר את ההשלכות של הימנעות מהכרעה אנושית ושל יחסי הכוחות הגלומים בשימוש במידע על משפחות שמבקשות לקבל הכרה ביהדותן.

יפים לסיום דבריו של הרב יהודה עמיטל זצ״ל, שנאמרו לתלמידי ישיבת ״הר עציון״ לפני שהחלו התהליכים המתוארים במאמר זה:

> בעידן הטכנולוגי, קיימת סכנה שבמקום שהמחשב יחקה את האדם – האדם יחקה את המחשב. יעשה מעשים מדויקים, אבל ללא נשמה, ללא לחלוחית. זו סכנה שקיימת כשהחול חודר לתוך בית המדרש; משפיע ״ביצועיזם״ ואפילו דייקנות – אבל ללא נשמה, ללא לחלוחית.[209]

209 יהודה עמיטל, **לעולם יהא אדם: תורות שבעל פה** (תשפ״ד) בעמ׳ 94.